AL. GRAUR

ETIMOLOGII ROMÎNEȘTI

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

ETIMOLOGII ROMÎNEȘTI

AL. GRAUR

ETIMOLOGII ROMÎNEȘTI

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
1963

Introducere

În ultimele decenii, lingviştii au făcut eforturi susţinute pentru a dezvolta studiile teoretice. Este evident că nu vom putea fi de acord cu mare parte dintre concepţiile răspîndite în această vreme, cu atît mai mult cu cit ele sînt în general contradictorii, dar trebuie să aprobăm faptul că se urmăreşte o fundamentare teoretică a cercetărilor.

Cele mai multe şcoli apusene din secolul al XX-lea iau ca punct de plecare critica neogramaticilor cărora li se găseşte, ca principal cusur, vina de a fi neglijat teoria generală şi de a se fi mulţumit cu cercetări de amănunt. Ca urmare, diverse şcoli au dezvoltat teorii generale bazate pe concepţii reacţionare, pe cînd în lumea socialistă se pune la baza studiilor de limbă concepţia materialist-dialectică. Poate că nu mai e nevoie să spun că, după părerea mea, aceasta este singura salvare pentru lingvistică, dacă nu vrea nici să rămînă o simplă adunare de mărunţişuri, nici să se rupă de realitatea contemporană. Am făcut personal şi mai fac şi astăzi propagandă pentru ca lingviştii noştri să-şi însuşească tot mai consecvent teoria filozofică marxistă şi să pornească de la ea în toate cercetările lor, şi sînt convins că aceasta este singura cale justă.

Dar trebuie să recunosc că multe dintre cercetările care se fac la noi au un defect comun cu cele ale şcolilor „moderne" apusene : se părăseşte, din concepţia neogramaticilor, tocmai ceea ce a avut pozitiv, adică interesul pentru faptele concrete, privite în mod istoric. Preocupîndu-se de teorii generale, mare parte dintre lingvişti neglijează în primul rînd domeniul etimo-

logiei. Cei mai în vîrstă, care în trecut s-au preocupat de a descoperi originea cuvintelor, au părăsit acum aceste preocupări, iar printre tineri sînt mulți care nici nu le-au avut niciodată. Dacă luăm în mînă o revistă apărută recent, rareori vom găsi în ea un articol de etimologie, de obicei inserat la sfîrșit, cu litera cea mai mică. Vreau să arăt în cele ce urmează că, fără a părăsi preocupările de teorie generală, este indispensabil să ne ocupăm și de etimologie. În acest sens, și lucrarea de față poate fi socotită că are caracter de propagandă.

Neogramaticii au dat atenție în primul rînd istoriei limbii și s-au preocupat prea puțin de descrierea unei stări de fapte la un moment dat. Cele mai multe școli actuale au părăsit complet istoria și se ocupă numai de lingvistica descriptivă. Sînt de acord că studiile sincronice sînt necesare și chiar indispensabile și iau parte eu însumi la lucrări colective de acest fel. Dar după cum istoria limbii nu se poate face fără a avea la dispoziție descrieri ale unor stări de fapte, la diferite etape, tot așa o adevărată descriere sincronică nu se poate face fără istorie. Am văzut lucrări în care se prezenta drept limba romînă un amalgam de fapte dintre care unele de-abia dacă mai există, iar altele de-abia dacă au început să existe. Punerea lor pe același plan nu poate duce la o adevărată descriere sincronică. De exemplu cineva care prezintă romîna ca pe o limbă în care apare grupul inițial *hv*, pentru că există cuvîntul *hvală*, și fonemul *ö*, pentru că există cuvîntul *diseur*, falsifică situația tot atît cît ar face-o un tratat de geografie a Romîniei unde s-ar arăta că în țara noastră trăiesc mastodonți (de la care ne-au rămas fosile) și struți (în grădinile zoologice). Cuvîntul *hvală* a fost poate pronunțat așa acum cîteva sute de ani (azi toată lumea pronunță *fală*), iar fonemul *ö*, dacă vor fi condiții favorabile, va izbuti poate vreodată să se generalizeze în romînește.

Prin urmare nici descrierea unei stări de fapte actuale nu se poate face fără a avea în vedere istoria, iar istoria înseamnă în primul rînd etimologia. Aproape că nu mai e nevoie să spun că, cu atît mai mult, trebuie să se sprijine pe etimologie cine nu se mulțumește cu descrierea și vrea să facă lingvistică istorică.

Este adevărat că, pentru a se dovedi și a se fundamenta înrudirea între două sau mai multe limbi, se face mai puțin apel la etimologie și mai mult la morfologie. Dar morfologia istorică se bizuie pe istoria sunetelor, iar corespondențele dintre sunete se stabilesc pe bază de etimologii. Pentru a putea afirma

că participiul italian *seguìto*, al verbului *seguìr* „a urma”, nu provine din latinește, ci e format în italienește, și deci nu poate fi luat în considerație cînd se discută transformarea participiului latin în participiu italian, trebuie să știm că grupul *cu* din latinește nu devine *gui* în italienește, și pentru aceasta trebuie să comparăm cuvintele ca lat. *acutus*, *cura* cu reprezentantele lor italienești, *acuto*, *cura* etc.

Limba este strîns legată de istoria populației care o vorbește, de aceea, pentru a înțelege cum trebuie transformările lingvistice, este necesar să cunoaștem modificările din viața oamenilor. Dar se întîmplă și fenomenul invers : adesea documentele pentru a studia istoria societății lipsesc, și atunci se poate schița istoria colectivităților umane pe baza datelor limbii, în primul rînd pe baza etimologiei. De exemplu migrațiile țiganilor pot fi urmărite numai cu ajutorul cuvintelor pe care le-au împrumutat din țările străbătute de ei, iar pentru a stabili care sînt acele cuvinte, trebuie să facem apel la etimologie. Relațiile dintre Polinezia și America, în epoca preistorică, au fost descoperite cu ajutorul vocabularului și abia mai tîrziu au fost confirmate de descoperirile arheologice.

Lingvistica marxistă consideră că trebuie să se dea o atenție susținută legăturii limbii cu gîndirea, legăturii limbii cu societatea, cum și legilor de dezvoltare ale limbii, și fără îndoială că în astfel de cercetări trebuie să vedem scopul principal al științei noastre. Dar pentru a putea studia felul cum gîndirea și limba se influențează reciproc, cum societatea determină schimbări în limbă și, în oarecare măsură, și limba contribuie la modificarea societății, este nevoie să privim limba în istoria ei, să cercetăm schimbările de înțeles pe care le suferă cuvintele. Dar studiul schimbărilor de înțeles este de fapt etimologie. Se pot trage concluzii false nu numai asupra istoriei cuvintelor, ci și asupra raporturilor ei cu societatea și chiar asupra istoriei societății, dacă punem la bază cuvinte interpretate greșit. De exemplu, dacă socotim că verbul romînesc *a înșela* vine de la expresia *a pune șeaua*, deci omul înșelat a fost asimilat cu un animal de călărie, căpătăm o viziune asupra relațiilor dintre membrii societății, iar dacă admitem că *a înșela* a fost împrumutat din slavul *mŭšelŭ* „cîștig necorect”, această viziune se spulberă. Cu atît mai mult trebuie să ne sprijinim pe etimologii corecte atunci cînd vrem să stabilim legile de dezvoltare ale limbii.

Urmează din cele arătate că orice lucrare de lingvistică, din orice ramură a științei noastre și cu orice subiect, se sprijină,

conştient sau nu, pe etimologie. Aceasta înseamnă că şi cel care nu face personal cercetări etimologice nu poate evita de a se bizui pe etimologii, ci admite, fie şi tacit, o serie de etimologii pe care specialiştii actuali le-au învăţat de la înaintaşii lor. Dar, pe de o parte, încă nu s-au descoperit etimologiile tuturor cuvintelor (în particular vorbind, multe cuvinte romîneşti îşi aşteaptă încă explicarea), iar pe de altă parte unele etimologii care au fost prezentate şi acceptate în trecut nu sînt lipsite de greşeli, ba unele sînt chiar pe de-antregul greşite, ceea ce nu se poate descoperi decît prin noi cercetări etimologice. Adesea există mai multe ipoteze între care sîntem siliţi să alegem, şi pentru aceasta trebuie să revizuim noi înşine felul cum au fost stabilite. Prin urmare nici un lingvist nu are dreptul de a accepta orbeşte ipotezele anterioare şi nu se poate dispensa, dacă nu de a prezenta personal etimologii, cel puţin de a se pronunţa asupra celor prezentate de alţii.

Socotesc deci că formarea unei concepţii marxiste asupra problemelor de limbă este indispensabilă şi că este îmbucurător că înaintăm pe această cale, dar preţul acestui progres nu poate fi în nici un caz părăsirea studiilor asupra unor subiecte concrete şi, cel mai puţin, asupra etimologiei.

Cîteva cuvinte sînt necesare cu privire la situaţia specială a etimologiei în lingvistica romînească. În ciuda multor lucrări care s-au publicat în trecut şi a unor succese importante repurtate în această direcţie, mai dăinuie lipsuri grave, pe care nu m-aş sfii să le numesc teoretice. Încă pînă astăzi stăruie tendinţa greşită de a explica toate derivatele romîneşti prin originale latineşti, eventual reconstruite numai pe baza datelor romîneşti şi numai cu scopul de a arăta că totul în romîneşte e de origine latină. Pentru exemple, e destul să frunzărim DLRM, publicat pentru prima oară în 1958, şi vom găsi cîte vrem. Trec peste cazul cuvintelor ca *îngrăşa*, derivat manifest de la *gras*, şi explicat printr-un lat. **ingrassiare*, inventat numai pentru că aceeaşi formaţie apare, foarte probabil independent, şi în alte limbi romanice; trec şi peste exemple de tipul *coptură*, pe care nimic nu ne opreşte să-l înţelegem ca derivat romînesc de la *copt*, şi care totuşi e prezentat ca moştenit din lat. *coctura* (deşi *o* neaccentuat trebuia să devină *u*) şi mă opresc numai la tipul *împila*, explicat printr-un latin **impillare*, fabricat special pentru a servi de etimologie formei romîneşti, derivat manifest de la *pil*.

O a doua lipsă serioasă este trecerea în contul limbii franceze a tuturor împrumuturilor recente, chiar atunci cînd există semne

categorice că punctul de plecare trebuie căutat în altă limbă. Nu mă refer numai la celelalte limbi de mare circulație, ca rusa, italiana, germana (am dat altă dată exemple în această privință), ci și la bulgară sau neogreacă, de unde am luat uneori cuvinte internaționale. În linie generală se poate spune că nu s-au urmărit suficient dicționarele ucrainene, sîrbești, bulgare, neogrecești, pentru a se găsi acolo sursa multor cuvinte atribuite pe nedrept altor limbi. Singurul dicționar unde se găsesc indicații în această privință este al lui Scriban; din păcate, autorul reproduce fără distincție toate ipotezele contradictorii, ca și cînd s-ar sprijini una pe alta, astfel încît face impresia că mai mult a urmărit să aibă o acoperire împotriva ipotezelor ulterioare, decît să descopere adevăratele etimologii.

Lucrarea de față, în ciuda titlului ei, începe cu cîteva articole care tratează aparent morfologia sau formarea cuvintelor. Desigur, ar fi fost ușor fie să le public în altă parte, fie să schimb titlul cărții. Am socotit însă că e vorba în realitate tot de etimologii, ceea ce voi încerca să justific aici. Foarte adesea cercetarea originii unui cuvînt m-a silit să iau în discuție etimologia altora, apropiate fie prin înțeles, fie prin rădăcină, fie mai ales prin formație. Am înscris atunci în titlul articolului două sau mai multe cuvinte. Dar în unele cazuri, un mod nou de a privi originea unui cuvînt m-a silit să iau în considerație șiruri lungi de cuvinte similare, pe care nu puteam să le înscriu, toate, în titlu. Consider că e vorba în realitate tot de etimologii, pentru că n-am examinat în general formația sub toate aspectele ei, nici în ce privește valoarea, nici chiar în ce privește forma, ci totul s-a redus de fapt la cercetarea originii unei serii de cuvinte. În fond, nu există nici o obligație ca etimologiile să fie discutate separat și în ordine alfabetică. Aceasta aduce însă necesitatea alcătuirii unui indice de cuvinte discutate.

Din nou despre etimologia multiplă

În studiul meu intitulat *Etimologie multiplă* (republicat în SLG, p. 67—77), am arătat că adesea un cuvînt nu provine dintr-o singură sursă, ci reprezintă o împletire a mai multor originale, din aceeaşi limbă sau limbi diferite, pe care este necesar să le punem în lumină. Problema capătă o mare importanţă cînd studiem vocabularul internaţional al epocii noastre. În urma contactului din ce în ce mai strîns între popoare, mulţumită perfecţionării mijloacelor de comunicaţie şi altor cauze, limbile din Europa, şi nu numai cele din Europa, prezintă un vocabular din ce în ce mai uniform. Termenii tehnici, ştiinţifici, culturali, politici depăşesc tot mai mult graniţele unei singure ţări şi devine relativ uşor să citeşti ziarele într-o limbă pe care n-ai învăţat-o niciodată. Acest lucru complică serios munca etimologistului. E uşor de ştiut că cuvîntul *tramvai*, de exemplu, a fost creat în Anglia. Dar cum putem stabili dacă în romîneşte acest cuvînt a venit direct din englezeşte, sau prin intermediul francezei, al germanei, al rusei, al polonezei, al italienei, al bulgarei sau al neogrecei? Cercetări amănunţite ar putea dovedi că primele modele au fost împrumutate din cutare ţară, că inginerii care au montat primele linii proveneau din aceeaşi ţară, dar aceasta nu ar fi de-ajuns pentru a curma discuţia : să presupunem că lucrările au fost făcute de germani, dar publicul romîn cunoştea de mai înainte cuvîntul, din lectura publicaţiilor franţuzeşti. Putem emite, asupra aceluiaşi cuvînt, diferite alte ipoteze : primele vagoane erau trase de cai ; cînd au fost înlocuite cu vagoane electrice nu s-a împrumutat cumva cuvîntul din nou, din altă limbă?

De obicei, dicționarele romînești se descurcă, în asemenea cazuri, trimițînd pur și simplu la forma franceză, deoarece în ultimele două secole romîna a primit cuvinte internaționale mai cu seamă din franțuzește. Într-adevăr, dacă am fi forțați să alegem fără cercetare de amănunt o singură limbă de origine, ar trebui să ne oprim asupra francezei. Cîteodată găsim și amănunte fonetice care ne pot călăuzi. De exemplu pentru rom. *adjectiv* nu încape nici o îndoială că punctul de plecare este fr. *adjectif*, căci franceza este singura limbă în care cuvîntul prezintă un *j*. Dar dacă e vorba de *substantiv*, nu mai avem nici o probă formală că provine din franțuzește și nu din italienește, din nemțește, sau poate din latinește sau din cu totul altă limbă. Trebuie să mai adaug că nici dacă găsim diferențe fonetice față de originalul franțuzesc nu avem în aceasta un argument serios pentru a respinge originea franceză, de vreme ce cunoaștem destule cuvinte care, fiind împrumutate din franțuzește, au fost organizate după modelul italian sau latin, care convenea mai bine structurii romînești. Pe de altă parte, în multe cazuri nu s-a pornit de la forma franceză pronunțată, ci de la cea scrisă, care a fost citită pe romînește, ceea ce face ca împrumutul romînesc să semene mai bine cu latina sau cu italiana decît cu franceza.

Oricum, nu se poate spune că toate cuvintele internaționale din romînește provin din franțuzește. Mai mult încă, primele cuvinte de origine franceză au intrat în romînește, în secolul al XVIII-lea, prin intermediar grecesc, iar în secolul al XIX-lea, prin intermediar rusesc. De aici rezultă că trebuie să fim prudenți și să lăsăm adesea un anumit procent de probabilitate pentru alte origini decît cea franceză. Soluția pe care am propus-o pentru dicționare a fost să se insereze forma cea mai veche de care dispunem (latină, greacă etc.), adăugînd între paranteze toate formele din alte limbi care ar putea eventual fi socotite intermediare. Evident că această soluție nu ne poate satisface în toate cazurile.

În cele ce urmează, îmi propun să descriu o situație în care se poate vedea exact originea unui grup de cuvinte, ceea ce va constitui o dovadă că, dacă dăm atenția cuvenită faptelor, se poate ajunge la o etimologie mai precisă a multor cuvinte internaționale. Este vorba de o serie de cuvinte formate cu același sufix, și aceasta ne va da ocazia să vedem pe de o parte cum pe o bază de o anumită origine se acumulează elemente de origine diferită, iar pe de altă parte cum un afix își poate schimba originea, de vreme ce, împrumutat mai întîi dintr-o anumită

limbă, va servi apoi pentru a se adapta cuvinte luate exclusiv din altă limbă.

Mă refer la sufixul romînesc *-ez*, care formează numele locuitorilor unui oraş sau ai unei ţări: *vienez*, *polonez*. Acest sufix a fost de curînd studiat de Magdalena Popescu (*Studii şi materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba romînă*, Bucureşti, II, 1960, p. 213—224) şi în oarecare măsură terenul a fost, prin aceasta, pregătit, pentru cercetarea pe care o întreprind aici. Trebuie să semnalez, într-adevăr, că dicţionarele romîneşti ignorează existenţa sufixului în romîneşte, fiecare cuvînt care-l conţine fiind explicat ca împrumut, cînd dintr-o limbă, cînd dintr-alta: uneori se face trimitere la italiană, alteori la franceză, deşi pentru unele derivate se admite, implicit sau explicit, o formaţie romînească. Într-un articol publicat mai de mult, acad. Iorgu Iordan a încercat să demonstreze că sufixul nostru provine exclusiv din italiană, pentru motive de ordin fonetic: în franţuzeşte nu se pronunţă un *z* decît la feminin, şi n-ar fi raţional să facem apel la forma femininului pentru a explica masculinul (BPh, VI (1939), p. 34—35).

Forma sufixului francez ne produce, într-adevăr, unele greutăţi, deoarece în trecut se scria şi se pronunţa *-ois*, ceea ce după cum se vede, nu seamănă de loc cu *-ez* din romîneşte. Dar *-ois* a ajuns să fie pronunţat *-we*, apoi *-e*, după care s-a modificat şi scrierea, în *-ais*: *Français*, *Anglais*. Totuşi la un anumit număr de cuvinte s-a păstrat în franţuzeşte scrierea *-ois*, cu pronunţarea *-wa*: *Hongrois*, *Franc-Comtois*. În cuvintele de formaţie recentă găsim de obicei numai *-ais*, de exemplu *Pakistanais*. În orice caz, repartiţia formelor cu *-ais* şi cu *-ois* nu va constitui o problemă pentru noi, avînd în vedere că *-ois* nu are nici un reflex în romîneşte, căci, întocmai ca şi *-ais*, e transpus în mod automat în *-ez*.

Trebuie să recunoaştem totuşi că şi *-ais* este încă destul de departe de rom. *-ez*. Deoarece nu putem să ne folosim de existenţa în germană a unor rare forme de tipul *Chinese*, a putut părea natural să recurgem exclusiv la sufixul italian *-ese*, care, evident, este mult mai aproape decît francezul *-ais*, în ce priveşte forma, de romînescul *-ez*. Nu rămîne de explicat decît lipsa în romîneşte a lui *-e* final (ceea ce, de altfel, nu s-a făcut pînă acum); după ce masculinul a devenit, într-un fel sau altul, *-ez*, femininul *-eză* nu mai prezintă nici o complicaţie, de vreme ce la feminin sufixul *-ă* este semnul normal al celor mai multe adjective şi al unei părţi dintre substantive în romîneşte.

Vreau să adaug numai că, după părerea mea, cei care cred în originea apuseană a lui *-ez* au renunțat prea repede la posibilitatea de a explica forma sufixului prin franceză: femininul francez *-aise* a putut deveni în mod normal în romînește *-ează*, de unde s-a putut reface un masculin *-ez*. În secolul al XX-lea s-au format masculine ca *pechinoaz* pentru cîinele pechinez: punctul de plecare ar putea fi femininul francez *Pékinoise*; dar alături avem pe *pavoaz*, explicat prin fr. *pavois*. Voi prezenta ceva mai jos un argument în favoarea explicării masculinului prin feminin.

După părerea mea însă, *-ez* nu a fost împrumutat dintr-o limbă occidentală și tot ce s-a spus pînă acum cu privire la originea lui trebuie revăzut în lumina unui fapt care a fost pînă acuma neglijat și care are o mare importanță: prezența sufixului în neo-greacă. De observat că, în dicționarele grecești, unele dintre numele de locuitori nu apar decît sub forma feminină, masculinul fiind format în alt chip. Aceasta ar constitui un motiv de a crede că și în romînește femininul francez a putut juca un rol mai important decît masculinul și că nu este necesar să facem apel la italiană. Oricum ar fi, cuvintele grecești sînt fără îndoială împrumutate din italiană. Iată cîteva exemple grecești care au o paralelă exactă în romînește (adaug explicația care s-a dat pînă astăzi cuvîntului romînesc):

Ἐγγλέζος, rom. *englez*, explicat de dicționare ca provenind din it. *inglese*.

Ἰρλανδέζα (fem.), rom. *irlandez*, *irlandeză*, explicat prin fr. *irlandais*.

Κινέζος, rom. *chinez*, explicat prin it. *chinese*.

Μαλτέζος, rom. *maltez*.

Ὁλλανδέζα, rom. *olandez*, *olandeză*, care, după dicționare, ar fi o formație romînească; nu este totuși nici un motiv să aplicăm acestui cuvînt alt tratament decît lui *irlandez*.

Πολωνέζος, rom. *polonez*, expl. prin fr. *polonais*.

Φραντζέζος, rom. *francez* (formă mai veche, *franțez*). Aici dicționarele romînești sînt în divergență: unele explică pe *francez* prin it. *francese*, altele prin fr. *français*.

Cîteodată dicționarele curente nu inserează un cuvînt grecesc cu sufixul -έζος, dar prezintă cuvinte în -έζικος, de exemplu:

Τυρολέζικος, rom. *tirolez*, explicat prin it. *tirolese*.

Mi se pare evident că aceste derivate grecești au la bază cuvinte în -έζος.

Nu pot demonstra că în toate cazurile citate numele romînești provin din grecește, dar nimic nu se opune ca, cel puțin pentru o parte dintre ele, afirmația să fie adevărată. Mai mult, ea pare uneori neîndoielnică, și tocmai în cazul acelor cuvinte care sînt foarte probabil cele mai vechi în romînește. Nu e nici un motiv să admitem că forma veche *franțez* vine din italianul *francese*, căci nimic nu obliga romîna să pronunțe *ț* în loc de *č*, pe cînd pentru greacă această pronunțare este normală. De asemenea pentru *englez*, vocala inițială nu este explicabilă în romînă nici prin franceză, nici prin italiană; dimpotrivă, în grecește, pornind de la italianul *inglese*, vocala inițială *e-* se explică, deoarece greaca nu are nici un cuvînt începător cu grupul *ing-*, dar are foarte multe începînd cu *eng-*, căci folosește un prefix *en-* care este foarte productiv.

Încă un lucru face plauzibilă originea greacă a numelor romînești în discuție: în momentul cînd au fost împrumutate (pe la 1800), greaca era limba străină cea mai bine cunoscută în orașele din Muntenia și din Moldova și ea era cu siguranță mai potrivită decît italiana sau franceza ca să furnizeze romînei termeni de civilizație. Pare foarte probabil că primele cuvinte în *-ez* pe care le-a cunoscut romîna au fost *franțez* și *englez*, deoarece cele două popoare erau cele mai cunoscute printre cele care poartă un nume în *-ez*.

La un nume de locuitor devenit nume de familie este ușor să ne asigurăm că vine din grecește: *Calavrezo* < Καλαβρέζος (din Calabria). Se poate constata că persoanele astfel numite sînt originare din Grecia.

Devenit element de formare a cuvintelor în romînește, *-ez* s-a menținut și s-a răspîndit, dar n-a produs niciodată derivate de la nume de locuri romînești. Toate rădăcinile la care se atașează sînt nume de țări sau nume de localități aparținînd unor țări străine, în general destul de depărtate. Trebuie să punem acum chestiunea originii numelor mai recente, ca *bavarez* sau *finlandez*. Fără nici o îndoială, acestea nu vin din grecește, unde se pare că ele nu există (pe dicționare nu ne putem bizui fără rezerve în această privință) și nu avem nici un motiv să credem că cuvinte foarte recente în romînește, ca *praghez* sau *congolez*, ar fi fost împrumutate din greacă, această limbă nemaijucînd de multă vreme nici un rol în evoluția romînei. Au fost oare formate în romînește, cum cred uneori autorii dicționarelor? Cînd e vorba de alte sufixe, această ipoteză trebuie tot-

deauna luată în considerare. Dar pentru *-ez* cred că pot dovedi lipsa ei de valoare.

La cele mai multe cuvinte în *-ez*, amănuntele fonetice în romînește concordă cu cele din franțuzește, vezi de exemplu numele comun *ecosez* din fr. *écossais* (dar rom. *Scoția* față de fr. *Ecosse*). Chiar forma veche *franțez*, împrumutată din neogreacă, a devenit *francez*, după părerea mea, nu sub influența italiană, cum se crede de obicei, ci mult mai probabil sub influența ortografiei franceze.

Pentru motive pe care nu e cazul să le discutăm aici, numele de locuitori ai țărilor și ai orașelor sînt formate, în fiecare limbă, în mai multe feluri : de la *Spania*, *spaniol*; de la *Italia*, *italian*; de la *Suedia*, *suedez*; de la *Ungaria*, *ungur* și așa mai departe. Numele romînești nu concordă totdeauna cu cele franțuzești, de exemplu fr. *Belge*, rom. *belgian* ; fr. *Lituanien*, rom. *lituan*; fr. *Hongrois*, rom. *ungur*; fr. *Autrichien*, rom. *austriac* și așa mai departe. Se găsește aceeași discordanță între italiană și romînă, între greacă și romînă, cînd examinăm numele în *-ez*, it. *-ese*, gr. -έζος, de exemplu it. *svedese*, *norvegese*, gr. σουηδικός, νορβιγός, rom. *suedez*, *norvegian*; it. *canadese*, gr. καναδικός, rom. *canadian*. Un număr relativ restrîns de nume se termină în romînește cu *-ez* și constatăm că exact aceleași nume sînt formate în franțuzește cu *-ais* sau *-ois*, de exemplu fr. *Suédois*, rom. *suedez* (dar fr. *Norvégien*, rom. *norvegian*) ; fr. *Berlinois*, rom. *berlinez* ; fr. *Viennois*, rom. *vienez* ; fr. *Praguois*, rom. *praghez*, dar fr. *Varsovien*, rom. *varșovian* ; fr. *Athénien*, rom. *atenian*; fr. *Constantinopolitain*, rom. *constantinopolitan*; fr. *Sophiote*, rom. *sofiot*; fr. *Moscovite*, rom. *moscovit* și așa mai departe.

Această constatare este concludentă în cel mai înalt grad. De obicei sufixele de origine străină pătrund într-o limbă prin intermediul unor derivate gata făcute, dintre care multe nu sînt analizabile pentru cei care le împrumută. În felul acesta, o mare parte dintre cuvintele de împrumut pot rămîne multă vreme fără nici o influență asupra formării cuvintelor în limba care le împrumută. De exemplu dacă cuvîntul englez *clearing* pătrunde în romînește, aceasta nu va contribui la crearea unui sufix romînesc *-ing*, de vreme ce un romîn care nu cunoaște engleza nu știe ce înseamnă radicalul *clear-*. Or, în cazul numelor de locuitori, acestea vin întotdeauna împreună cu numele țării sau orașului, astfel că nu se împrumută nici un derivat a cărui formație să nu fie clară pentru toți cei care-l întrebuințează.

Aceasta înseamnă că ar fi fost ușor pentru romînă să se emancipeze de modelul francez și să formeze derivate independente.

Nu numai că acest lucru nu s-a produs pînă într-o perioadă foarte recentă, dar se poate constata că numele romînesc concordă cu cel franțuzesc chiar cînd derivatul e format de la o temă destul de diferită de numele țării, de exemplu fr. *Portugal*, *Portugais*, rom. *Portugalia*, *portughez*; fr. *Danemark*, *Danois*, rom. *Danemarca*, *danez*; fr. *Congo*, *Congolais*, rom. *Congo*, *congolez* etc. Concordanța este atît de completă, încît dacă am scrie pe harta lumii numele locuitorilor, înregistrate pînă acum vreo zece ani, sub forma lor franceză și romînă, n-ar fi, cu două excepții, nici o diferență. Prima excepție este prezentată de fr. *Hongrois*, rom. *ungur* : este limpede că romînii n-au așteptat influența franceză ca să dea un nume vecinilor lor maghiari. Cea de a doua excepție este fr. *Tirolien*, rom. *tirolez*, despre care voi vorbi ceva mai departe.

Această concordanță aproape absolută dovedește că romîna, după ce a împrumutat din grecește sufixul *-ez*, de origine italiană, s-a servit de el pentru a introduce în mod masiv nume de locuitori împrumutate din franțuzește, fără nici o influență italiană, după cît se pare. Influența franceză a fost atît de adîncă, încît chiar cuvintele care fuseseră deja introduse din grecește și-au schimbat tema și s-au aliniat după modelul francez. Așa s-a întîmplat cu *franțez*, devenit *francez*, și poate și *japonez* va fi circulat întîi sub forma *iaponez* (gr. Γιαπονέζος ; forma romînească actuală e explicată de DA prin it. *giapponese*, iar de DLRM prin fr. *japonais*). În felul acesta, sufixul, care la început a fost grecesc, și-a schimbat originea, deoarece acum nu mai există aproape nici un exemplu a cărui temă să prezinte originea grecească. Cu toate acestea, greaca nu poate fi ignorată în această problemă deoarece ei i se datorează forma concretă pe care a luat-o sufixul la început și pe care a păstrat-o pînă astăzi.

S-ar putea admite că *tirolez* a fost creat din nou în romînește la sfîrșitul secolului trecut; dar dacă facem abstracție de acest exemplu, constatăm că de-abia în ultimii ani romîna a început să formeze în mod independent cuvinte în *-ez*, pentru a denumi popoare cu care romînii nu aveau mai înainte decît slabe raporturi și de asemenea cuvinte în *-ez* derivate de la nume de țări care mai înainte nu erau cunoscute : astfel s-a format în romînește *vietnamez*, deși franceza folosește pe *Vietnamien* ; *ceilonez*, față de fr. *Cingalais* (dar în englezește se

zice *Vietnamese*, *Ceylanese*, şi e foarte posibil ca presa noastră să fi luat ca punct de plecare formele englezeşti). În ultimii ani s-a introdus *cubanez*, cu dublu sufix, în loc de *cuban*. Iar cei care au introdus în romîneşte forma *ganez* au făcut-o, evident, fără să se întrebe dacă în franţuzeşte se zice sau nu *Ghanais* (de fapt în franţuzeşte se zice *Ghanéen*). Aceasta înseamnă că astăzi asistăm la o nouă etapă în viaţa sufixului : după ce a servit la introducerea de cuvinte greceşti mai întîi, franţuzeşti apoi, este pe cale de a deveni productiv în romîneşte. Dar cuvintele pe care le formează continuă să fie derivate numai de la nume străine.

Am încercat să arăt două lucruri : întîi că ceea ce am numit „etimologie multiplă" este o realitate, deci trebuie adesea să avem în vedere posibilitatea de a găsi mai multe origini pentru un singur cuvînt, şi că teoria trebuie luată în considerare şi pentru sufixe ; al doilea că, chiar acolo unde mai multe limbi prezintă fapte similare, nu trebuie să desperăm de a descoperi originea exactă a unui element al limbii : se poate totuşi găsi un mijloc de a distinge ceea ce provine dintr-o limbă şi ceea ce provine dintr-alta, cu condiţia să examinăm istoria cuvintelor în toată complexitatea ei.

Un tip de formule rimate

Se cunosc de multă vreme expresiile compuse din două cuvinte care rimează între ele, de exemplu rom. *talmeș-balmeș* sau *ceac-pac* (vezi Ion Gorun, *Știi romînește?*, Bucureşti, fără dată, p. 120), bulg. *чам-пам*, din turc. *çat-pat* „aşa şi-aşa", „din cînd în cînd". În romînă sînt exemple tot atît de numeroase ca şi în celelalte limbi balcanice. E curios să constatăm că în romîneşte adesea al doilea termen începe cu *m* :

cigă-migă „fleacuri"
ciugurele-mugurele „oile" în ghicitori
cîr-mîr (sau *hîr-mîr*)
gîră-mîră „ceartă"
handra-manda (probabil greşeală de tipar pentru *handra-mandra*) „încoace şi încolo" (S. Fl. Marian, *Hore și cimilituri*

din Bucovina, București, 1910, p. 180. Vezi și Bogrea, DR, IV (1927), p. 177.

sărac-mărac „foarte sărac"
sărata-murata, începutul unui recitativ
sorcova-morcova
șahăr-mahăr
techer-mecher.

Rareori cuvîntul care începe cu *m* este pus înaintea celuilalt :
mărac-sărac, variantă a lui *sărac-mărac*
mierte-fierte.

Puțin diferit este cazul cînd cele două cuvinte sînt separate prin elemente sintactice :
cîrtiță de mîrtiță, într-o ghicitoare (Șez., VII, p. 80).
juni pe cununi, fete pe mununi ; *ia-ți cununa, ia-ți mununa* (atestări la CDDE, s.v. *munună*, care, după autorii citați, ar însemna și el tot „coroană" ; vezi și Pușcariu, DR, II (1922), p. 593).
ce mi-e tanda, ce mi-e manda.

Trec peste numeroase formule al căror înțeles nu este îndeajuns de precis și pe care le întîlnim mai ales în ghicitori (*aure-maure*, *chichiri-michiri*, *chirchiriță-mirchiriță*, *terică-merică*, *țangăr-mangăr* etc.).

Adesea cuvîntul cu *m* inițial nu înseamnă nimic și nu este întrebuințat decît în formulele citate, pe cînd celălalt cuvînt este bine cunoscut și poate fi întrebuințat singur. Cu toate acestea s-au făcut sforțări pentru a se găsi etimologiile cuvintelor cu *m*-. În *sorcova-morcova* se înțelege al doilea termen ca fiind legat de *morcov* , dar *a* final ar fi inexplicabil fără a se face apel la rimă, iar înțelesul nu merge de loc. *Mărac* a fost explicat de CADE ca rezultînd dintr-o încrucișare între *sărac* și *mărat* „nenorocit", care e destul de slab atestat și ar reprezenta pe lat. *male habitus*. *Munună*, după CDDE, ar veni dintr-un lat.* *molo*, neatestat, derivat de la *mola* ; nici înțelesul, nici forma nu concordă suficient pentru ca etimologia să aibă cea mai mică șansă de a fi acceptată. (Totuși Giuglea, DR, III (1923), p. 972, nu numai că trage concluzii general romanice din această etimologie, dar mai derivă și pe *morman* din fantomaticul *munună*.) *Mangăr* ar fi turcescul *mangır*, numele unei monede, după V. Bogrea (DR, II, p. 651).

Etimologii sigure sînt numai cea a lui *șahăr-mahăr* (din germ. *Schacher-Macher*) și a lui *techer-mecher* (din turc. *teker meker*). Cum să explicăm toate celelalte exemple citate mai sus ?

Pentru mine este limpede că avem de-a face cu cuvinte fabricate prin simpla schimbare în *m* a consoanei iniţiale a unor cuvinte cu structură normală. Din întîmplare, am avut ocazia să observ în mod direct procedeul : am cunoscut o familie care-l întrebuința fără nici o dificultate în limbajul curent. De exemplu, la jocurile de cărți, am auzit adesea *terță, merță, nix pampuf*, adică „nu am de anunțat nici terță, nici altceva". Procedeul e folosit cînd se pronunță numele unei persoane asupra căruia vorbitorul nu e tocmai sigur, de exemplu *Ghibu-Mibu* sau, oarecum pentru a da mai mare tărie indicației, *Ghibu-Mibu ăla*. De asemenea cînd se pronunță numele unei persoane pentru a desemna un grup întreg : *Coca-Moca* sau *Coca-Moca ăia*. Se înțelege că în felul acesta se exprimă şi un oarecare dispreţ faţă de oamenii al căror nume nu eşti obligat să ţi-l aminteşti în mod cu totul exact.

Din acelaşi mediu am găsit două exemple atestate în scris : *te dezbăr eu de Arghir și Marghir* (de astă dată cu *și* la mijloc), Costache Caragiale, *Îngîmfata plăpămăreasă*, în *Primii dram.*, p. 230 ; *cartea pe masă și bani pe carte, credit medit nu scrie*, Costache Bălăcescu, *O bună educație*, în acelaşi volum, p. 92. Este vorba aici de jocurile de cărți, iar *a scrie* înseamnă „a exista" (vezi la Delavrancea, *Sultănica*, 1908, p. 9, *Să se îmbrebenească ea cu gălbenele și bujori, cu creițe și cu ochiu-boului? Nu scrie la dînsa așa țigănie* ; vezi şi expresia, astăzi ieşită din uz, *scrie rău pentru golani* „se aşteaptă zile grele pentru oamenii săraci"). De remarcat că în exemplul al doilea cuvîntul în chestiune începe cu două consoane şi ambele au fost înlocuite cu *m*-.

Dovada că pentru procedeul pe care-l discutăm este simțită ca necesară consoana *m* o avem cînd este aplicat la nume care încep cu *m* : nu se schimbă acest *m* cu altă consoană, ci este schimbată o consoană interioară : *Marcovici-Mațovici*. De aceea socotesc că pot neglija aici exemplele de tipul *terchea-berchea* sau *tura-vura*, unde nici unul dintre cele două cuvinte nu începe cu *m*.

În toate exemplele pe care le-am putut surprinde direct, accentul este distribuit în mod egal pe amîndoi termenii compusului. Bănuiesc că există şi un al doilea tip, care serveşte de intensiv şi unde accentul pe primul termen este mai puternic decît pe al doilea : *săra''c-măra'c* (poate atunci cînd precede forma cu *m* accentul este obligator mai puternic pe primul termen).

Constatînd că formele cu *m* au putut fi fabricate după voia vorbitorilor, cred că sînt în drept să afirm că peste tot, în exemplele citate, cuvîntul care începe cu *m* a fost format după modelul celuilalt. De exemplu *fierte* l-a provocat pe *mierte*, care nu înseamnă nimic; la fel *mîrtiță* e scos din *cîrtiță*, iar *munună* din *cunună*, ceea ce ne permite să eliminăm un prototip latin lipsit de orice suport. *Manda*, în *ce mi-e tanda, ce mi-e manda* ar putea fi interpretat ca numele de femeie binecunoscut; cred totuşi că aici e o transformare a lui *Tanda*, nume de bărbat. În sfîrşit, în *sărata-murata*, unde vocalismul celui de-al doilea termen nu concordă cu al celui dintîi, am putea vedea două cuvinte independente unul de celălalt. Totuşi mi se pare mai probabil că *u* din cel de al doilea cuvînt a fost adus de etimologia populară.

Mai departe, mi se pare că chiar acolo unde nu găsim o formulă rimată, ci un singur cuvînt cu *m* inițial, avem dreptul să bănuim că a existat o formulă rimată care mai tîrziu a fost disociată. Întîlnim astfel cuvinte ca *măgrin* pentru *băgrin* „salcîm", *mandosi* pentru *fandosi*, *mandac* alături de *bandac* „mănunchi", *mațachină* pentru *pațachină* „femeie stricată", *mahmut* pentru *bahmet* „cal tătăresc", *meteahnă* alături de mold. *beteahnă* (Tiktin deja trimitea pentru etimologie la *beteag*), *mițorlan* „cîrtiță", *mițorgan* „şobolan", alături de *chițorlan* „şobolan", *molfă* alături de *bolfă*, *molindete* alături de *colindete* „cozonac de Crăciun", *molînd* „incapabil" (Giuglea, *Cercetări lexicale*, p. 17) alături de *bolînd* „prost" [1], *mondoc* pentru *bondoc*, *mont* alături de *bont*, *moțochină* alături de *boțochină* „bulb", *muhurdan* pentru *buhurdan* „cădelniță" şi multe altele. Sîntem în drept să ne întrebăm dacă de exemplu *măciulie* nu a apărut alături de *căciulie*.

Alte exemple prezintă ceva mai multe greutăți. Uneori diferă puțin consonantismul, de exemplu găsim un *m* urmat de iod în *mioarță* alături de *boarță* (numele unui peşte), sau diferențele apar la o a doua consoană, cum e cazul lui *maranioi* pentru *baraboi*; *mamorniță*, numele unui duh rău, a fost explicat prin bulg. *магьосница* „vrăjitoare", încrucişat cu *mamona* „diavolul" (Densusianu, GS, VI (1934), p. 143) dar şi-ar găsi mai bine explicația dacă am admite că este o variantă a lui *baborniță*, cu cei doi *b* schimbați în *m* (cel de-al doilea, poate, prin asimilare; DLRM îl explică din *mamă* + *baborniță*).

---

[1] Giuglea explică pe *molînd* printr-un latin inventat **mollibundus*.

Cîteodată găsim diferențe de vocalism: *a mîneca* „a pleca devreme" ar putea fi făcut după *sineca*, dacă explicația lui Densusianu (GS, V (1932), p. 144—151) e justă: cuvîntul din urmă ar fi un reprezentant al lat. **exsomnicare*, cu înțelesul de a se scula devreme"; alături de *bădăran*, apare *modoran*; alături de *bărăgan*, găsim *morogan*.

Şi acum se pune întrebarea : care este originea procedeului? Am întîlnit mai sus un exemplu german (*Schacher-Macher*) şi se mai găsesc şi altele, de exemplu *Schorlemorle* (un fel de băutură amestecată), vezi L. Spitzer, *Stilstudien*, I, München, 1928, p. 96—100; acelaşi autor a publicat o notă în BSL, XXXV (104), 1935, p. 90—91, unde se citează, după Schuchardt, exemplul basc *aiko-maiko*, în care *aiko* înseamnă „să fac?", iar *maiko* nu înseamnă nimic. Dar acestea sînt fapte izolate şi, pînă la proba contrară, nu e vorba de o întrebuințare sistematică a consoanei *m*. Se mai pot compara faptele adunate de Gustav Kirschner în „Zeitschrift für Anglistik und Amerikanistik", VII (1959), p. 281 şi urm., unde se vor găsi trimiteri la alte studii care privesc subiectul nostru.

După părerea lui Spitzer, ne găsim în fața unui fenomen natural, care s-ar putea regăsi în orice limbă: repetiția şi inserarea unei nazale se datorează copiilor; de asemenea, labialele sînt consoanele cele mai uşor de produs de copii. Dar în primul rînd nimic nu dovedeşte că e vorba de un procedeu copilăresc; apoi nu e vorba de orice labială, ci numai de *m-* : avem exemple unde *b-* a fost schimbat în *m-*, pe cînd *m-*, după cum s-a văzut, se păstrează.

Trebuie să adaug că , dacă romanica occidentală, germanica, fino-ugriana, pe care le citează Spitzer, nu prezintă fapte exact comparabile cu cele din romînă, altfel stau lucrurile cu limbile balcanice. Aromîna, în problema care ne interesează, concordă pe de-a-ntregul cu dacoromîna. P. Papahagi, în *Basme aromîne şi glosar*, Bucureşti, 1905, p. 646 (s.v. *mulistră*), explică pe *mulistră* ca un cuvînt „de umplutură", format după *culistră* „coş" (şi citează în sprijinul acestei explicații un text), adăugind şi alte exemple : *fărină-mărină*, *carne-marne*. Capidan, *Aromînii*, p. 524—525, citează fapte încă şi mai concludente : nu numai că prezintă exemple mai numeroase (*zahăre-mahăre*, *sare-mare* etc.), dar trimite la o scrisoare în care un personaj iritat insultă pe notabilitățile satului, numindu-le *bacal-macal*, *hangi-mangi*, *kemurgi-memurgi*, *mumgi-memgi* (*bacal* „băcan",

hangi „hangiu”, *kemurgi* „cărbunar”, *mumgi* „lumînărar”). De observat că ultimul cuvînt, avînd un *m* în interior, n-a putut fi schimbat decît în ce privește vocalismul. E de mirare că Th. Capidan n-a observat prezența lui *m-* în toate exemplele pe care le-a citat.

Ne-am putea gîndi să explicăm faptele dacoromîne și aromîne printr-o inovație romînă comună. Dar pe de o parte aceste fapte nu par prea vechi, iar cele două idiomuri în chestiune sînt de multă vreme despărțite; pe de altă parte nu ne-am putea gîndi la o influență a unuia asupra celuilalt referitor la procedeul de care ne ocupăm. Este mult mai probabil că avem de-a face cu influența altei limbi balcanice. Prima limbă care este normal să ne atragă atenția este bulgara (de altfel familia romînească de care vorbeam mai sus are ascendență bulgărească), și într-adevăr ea ne oferă unele exemple. Într-un film bulgăresc am auzit formula *Лазо-Мазо* folosită exact ca în romînește (e vorba de un personaj numit *Lazo*). Dar punctul de plecare nu e în bulgară, ci în turcă. L. Spitzer, în articolul citat din BSL, citează tc. *kitap mitap* „cartea și tot ce mai e cu ea” (*kitap* „carte”), iar mai sus s-a văzut *teker-meker* (*teker* „roată”). Mult mai multe exemple au fost adunate de R. A. Aganin, *Повторы и однородные парные сочетания в совремснном турецком языке*, Moscova, 1959, p. 18—20 și 95—96 : *atom matom* „atom”, *șef mef* „șef”, *Allah mallah*, *Selim melim* etc. Autorul susține că repetiția este exclusă cînd cuvîntul începe cu *m* (exemplele ca drom. *Marcovici Mațovici* și ar. *mumgi memgi*, citate mai sus, contrazic această afirmație). Într-o dare de seamă asupra acestei cărți (publicată în *Проблемы востоковедения*, 1960, fasc. 3, p. 272—275), M. Mollova arată că variantele cu *m-* pot căpăta existență independentă : alături de cuvintele regulate *çocuk* „copil”, *enik* „purcel”, se pot întîlni formele *mocuk*, *menik*, scoase din formulele cu repetiție *çocuk mocuk*, *enik menik*; tătarii din Dobrogea zic *matay* în loc de *atay* „frate”, ceea ce se explică printr-un intermediar *atay matay*.

Deoarece în turcește procedeul este vechi și foarte răspîndit, trebuie să credem că de acolo a fost introdus în dacoromînă, în aromînă și în bulgară.

Sl. *po*: rom. *co-*, *tă-*

Explicația general admisă pentru cuvîntul *coborî* este că reprezintă o transformare, prin metateză, a lui *pogorî* (vezi dicționarele și Pușcariu, DR, III (1924), p. 381). Această explicație ridică însă numeroase dificultăți, de exemplu : prin metateză ar fi trebuit să ajungem la forma **goporî*, nu *coborî* (s-ar zice că s-a metatezat numai punctul de contact, nu și gradul de sonoritate). Dar dacă într-adevăr *pogorî* s-ar fi transformat în *coborî*, de ce au rămas ambele forme? Mai neverosimilă este propunerea lui Mihăilă (p. 198): prefixul *co-*, romînesc, și *borî* din *o-borî* : în romînește nu există un prefix *co-*, nici *o-*, ca să se poată separa o rădăcină *borî*.

Cu oarecare timiditate, DA prezintă și altă explicație : dacă sensul de „a doborî" e vechi, s-ar putea să avem aici o formație disimilată din **poborî* < bg. *поборвам* „a învinge în luptă, a doborî". Într-adevăr, în această direcție trebuie să ne îndreptăm cercetările.

După cît mi se pare, s-au amestecat două cuvinte slave, și anume primul, оборити „a răsturna", de unde rom. *a oborî* și unde se atașează de obicei și *doborî*, ca o formație romînească cu prefixul slav *do-* (TDRG se mulțumește să spună că *d-* e „merkwürdig"), deși *доборя* e cunoscut în bulgărește (Mihăilă, p. 198); al doilea, v. sl. поборити „a lupta" (rus. *поборать* „a răsturna în luptă, a arunca la pămînt", s.-cr. *pobòriti* „a răsturna"). Labiala inițială, fiind urmată în silaba a doua de altă labială, a fost disimilată, devenind guturală (vezi la TDRG *screme* pentru **spreme*). Astăzi se folosește mai mult *scoborî*, cu adăugarea prefixului romînesc *s-*. Fapte analoge întîlnim la alte cuvinte, care urmează să fie discutate.

A covîrși a rămas multă vreme fără etimologie. TDRG respinge ideea unei legături cu sl. *vrŭhŭ* „vîrf", din cauză că prefixul *co-* indică origine romanică. Nici autorul însuși nu ia totuși în serios ipoteza lat. *conuerro* sau *conuerto*. CADE vede, în verbul nostru, sl. *vrŭšiti*, cu prefixul neexplicat. În sfîrșit, Pușcariu, DR, VI (1931), p. 313, imaginează o „lege" a transformării prefixului romînesc *cu-* în *co-* și explică astfel pe *covîrși* prin *cu vîrh*, explicație care a trecut apoi în DA și în DLRM. Pe lîngă că așa-zisa lege este neverosimilă (ea contrazice tot ce știm

despre tendințele fonetice ale limbii romîne), nici în ce privește celelalte amănunte etimologia nu stă prea bine în picioare. Scriban a revenit la o explicație mai veche a lui P. Skok (vezi DR, III (1924), p. 835): v. sl. *vrŭšiti*, cu prefixul *kŭ*, dar acest prefix nu a fost niciodată folosit în romînește.

Admițînd, așa cum am făcut mai sus, că prefixul slav *po-* a devenit în romînește *co-*, prin disimilare, cînd rădăcina începea cu o labială, sîntem îndreptățiți să căutăm în limbile slave formații ale aceluiași verb, dar cu prefixul *po-*. Găsim astfel rus. *повершить* „a termina (punînd vîrful)" (de exemplu *повершить дом* „a pune acoperișul", Dahl), ucr. *повершити* „a termina", „a întrece, a depăși" (Grincenko), s.-cr. *povŕšiti* „a subjuga", „a apăsa în jos". Sensurile se potrivesc, după cum se vede, destul de bine.

Scofală a rămas neexplicat pînă astăzi (Scriban singur încearcă o explicare printr-un mold. *hofală* din sl. *hvala*). Cuvîntul înseamnă „ispravă", „faptă demnă de laudă" și numai întrebuințarea ironică l-a adus să însemne „acțiune fără importanță". Trebuie să vedem la originea lui sl. поχвала „laudă, faptă meritorie", postverbal al lui поχвалити „a lăuda".

Din punctul de vedere al înțelesului, această etimologie nu prezintă nici o dificultate. În ce privește forma, dacă ținem seamă că sl. χвала a devenit în romînește *fală*, sfîrșitul cuvîntului e clar. Trebuie să admitem că *po-* înaintea unei consoane labiale a devenit *co-*. Cît despre *s* inițial, e probabil că nu trebuie să vedem în el prefixul slav *sŭ-* (ca în *sfîrși*), ci prefixul romînesc *s-* (ca în *scobori*, *scufunda*).

În Transilvania se folosește verbul *a comînji* cu înțelesul de „a murdări". DA s-a gîndit să-l explice ca un derivat al lui *mînji*, dar a fost reținut de faptul că „rămîne neexplicat inițialul *co-*, căci un astfel de prefix productiv nu există în romînește și care cu greu s-a putut dezvolta din *po-*" (admirați stilul!; vezi totuși cele spuse la *cobori*). De aceea DA ar accepta etimologia, fără nici un temei (și fără nici un argument), a lui Philippide (ZRPh, XXXI (1907), p. 304), prin lat. *commingere* (în DR, IV (1927), p. 1350 Pușcariu încerca să combine ambele etimologii propuse), fiind aprobat întru aceasta de REW, 2085.

Las la o parte dificultățile de înțeles, care sînt mari, dar dificultățile de formă sînt încă și mai mari: *g* nu devine *j*, iar *i* nu devine *î* cînd e între două consoane muiate; apoi, cu toate încercările lui Pușcariu, păstrarea lui *o* neaccentuat ar rămîne neexplicată. Nici *mingere*, nici *commingere* nu apar

nicăieri în limbile romanice, şi se ştie că cuvintele de acest fel sînt supuse la dese înlocuiri. Ar fi straniu să explicăm pe *comînji* fără să ne referim la *mînji* şi e de asemenea curios că DA ne cere să vedem în *comînji*, dacă e legat de *mînji*, o formaţie romînească: pe ce se poate sprijini această pretenţie, cînd originea lui *mînji* e necunoscută?

Dar motivul principal pentru care DA respinge legătura cu *mînji* este altul: în Moldova se zice *tămînji*, „al cărui prefix (lat. *trans-*?) se mai întîlneşte şi în verbul *tămînda*, înrudit cu lat. *mandare*". Se înţelege însă că *tă-* nu poate fi *trans-* şi de altfel ce fel de „înrudire" poate fi între un cuvînt romînesc şi unul latinesc? Singur Scriban se mai încumetă să explice pe *tămînji*, ca format de la *mînji*, cu prefixul *ta-*, ca în *tăvăli*, ori ca în bg. *талог* „depozit". Dar ce e *tă-* din *tăvăli*, şi ce e *ta-* din bg. *tàlog*?

Dacă *mînji* e legat într-un fel de v. sl. мазати, aşa cum se crede în general (pornindu-se de la **măji*, introducerea unui *n* s-ar putea explica prin valoarea expresivă a cuvîntului), atunci *comînji* se explică prin v. sl. помазати, bg. *помазвам* s.-cr. *pòmazati*, r. *помазать*, ucr. *помазати*.

Dacă admitem că *po-* urmat de o consoană labială a devenit *co-*, ne putem pune întrebarea de ce rezultatul disimilării trebuia să fie numaidecît *c-* şi nu putea fi şi *t-*? Ceva mai anevoios este să explicăm de ce găsim vocala *ă* şi nu *o*: să fie redarea pronunţării ruseşti, sau mai curînd asimilarea cu vocala următoare, asimilare frînată atunci cînd consoana iniţială era *c*, asemănător în oarecare măsură cu *o*?

Urmează să vedem acum pe *tăvăli*. După TDRG, cuvîntul „ţine vizibil de v. sl. *valŭ* „Welle, Walze", *valiti*, *valjati* „wälzen". Formele sînt obscure; pentru *tă-* nu intră în discuţie lat. *trans*". CADE preferă să se refere la s.-cr. *tavoljiti* „a duce o viaţă grea, mizerabilă". Prima explicaţie este fără îndoială mai aproape de adevăr. Dar ce este *tă-*? Scriban explică pe *tă-* ca în *tămînji*, iar restul prin v. sl. *valiti* „a rostogoli", dar, ca şi în alte rînduri, trimite şi la s.-cr. *tavoljiti*. Să nu uităm apoi că la *tămînji* l-a explicat pe *tă-* prin *tăvăli*. Cele arătate mai sus ne îndeamnă să pornim de la sl. *poval-*: bg. *повалям*, rus. *повалить* „a doborî, a rostogoli", ucr. *повалити*, pol. *powalić* „a răsturna", iar s.-cr. *povàliti* are acelaşi înţeles cu rom. *tăvăli*.

Dacă ipoteza prezentată mai sus este acceptată, se deschide drumul pentru a explica şi alte cuvinte romîneşti care încep cu *co-* :

covîrni pentru *povîrni* (DA presupune că a intervenit influenţa lui *coborî*)
covei, cf. s.-cr. *povíjati* „a înfăşura", *pòvija* „trenă"
cobîlţăi, cf. rus. *поболтать* etc.

ne- > nă-

Există o serie de cuvinte romîneşti care prezintă la început silaba *nă-* în locul unui *ne-* aşteptat, lucru cu atît mai curios cu cît e vorba de cele mai multe ori de prefixul *ne-*, foarte mult folosit şi cunoscut de toată lumea. Pare de la început limpede că avem aici o consecință a corelației de timbru a consoanelor : consoana cu care începea silaba următoare era dură, ceea ce a făcut ca şi *n* inițial să fie dur, iar acest lucru, la rîndul său, a provocat schimbarea lui *e* în *ă*. Iată lista cuvintelor în cauză :

năduf e explicat prin diferite forme slave alcătuite din prefixul *na-* şi substantivul *duh* (bg. *надухам* „a sufla" etc., vezi Mihăilă, p. 106). Pare însă mult mai probabil că e vorba de *neduh* „lipsă de respiraţie" (pe cînd *a năduşi* e mai probabil format cu *na-*).

năjit, *nejit* < ucr. *нежит*
năpîrcă, cf. alb. *nepër(t)kë*
năramză, *neramză* < bg. *неранза*

nărod, *nerod*, cu etimologia neclară : se propun fie forme slave cu sufixe adjectivale (нєродивъ, нєродьнъ : TDRG, CADE) dar sufixul ar fi trebuit să se păstreze în romîneşte, fie fără sufix (жродъ, TDRG, нєродъ, DU, DLRM, nepotrivite din alt punct de vedere : primul nu concordă foneticeşte, al doilea e substantiv). Totuşi se poate presupune existenţa unui slav *нєродъ, adjectiv cu înţelesul de „neproductiv", cf. нєтѫгъ „leneş" faţă de тѫгъ „muncă", нєискоусъ „neexperimentat", faţă de искоусъ „experienţă".

năstaşnic, paralel cu s.-cr. *nestašan* (nu derivat din acesta, cum crede CADE).

năstrușnic. După DU, e o formă intensivă a lui *strașnic*. TDRG compară ceh. *stručny* „scurt, înghesuit”, rus. *сручный* „comod, maniabil”. Scriban trimite la *năstrașnic*, dar acesta nu figurează în dicționar (poate *năstașnic*?). CADE și DLRM nu dau nici o explicație, dar nici cele date de celelalte dicționare nu merită să ne oprim la ele. Cred că avem de-a face cu un dublet, în formă mai apropiată de cea slavă, al lui *nestrujit*, pe care Tiktin îl inserează la *struji* și probabil din această cauză nu a fost preluat de celelalte dicționare. Singur CADE îl citează, și numai ca negativ al lui *strujit*, dar acest negativ merită să fie discutat pentru el însuși: *ghioagă nestrujită* nu este pur și simplu contrariul lui *ghioagă strujită*, ci înseamnă „o ghioagă teribilă, înfricoșătoare”. Acest înțeles îl are și *năstrușnic*. Dacă putem imagina (și nu văd ce ne-ar opri de a o face) un slav *нєстроужєнъ (Miklosich, s.v. строужити, notează participiul отъстроужєнъ), atunci rom. *năstrușnic* și-ar găsi explicația nesilită.

nătărău < *netare*.

nătîng. Explicat pînă acum prin sl. *netongŭ* „leneș” (DU), sau în legătură cu v. sl. тѫгъ „puternic” (TDRG) și lăsat fără etimologie la CADE și DLRM. Scriban trimite la *tîng* „slab”, care ar proveni din v.sl. тѫгъ, dar acesta înseamnă tocmai dimpotrivă, „puternic”. În realitate, un slav *netongŭ* nu există, dar există нєтѧгъ „leneș”, și acesta se potrivește pentru forma romînească, iar înțelesul nu e mai puțin potrivit decît dacă am porni de la un *нєтѫгъ neatestat. De aici provine ucr. *нетяга* „țăran fără pămînt”, „sărac”.

năuc < v. sl. нєоукъ.

năvod, *nevod* < v. sl. нєводъ.

năzbîtie, *năzbutie*. Iată explicațiile anterioare: DU pornește de la *năsbutie*, explicat prin ucr. *zbutniti* „a fi zburdalnic” (un asemenea verb însă n-am găsit); la fel DLRM. După TDRG, cuvîntul pare a veni dintr-un slav *ne-izbîtia*, cf. v. sl. избытиѥ „liberare”, rus. *избытие* „evitare”. CADE nu dă nici o explicație. În sfîrșit Scriban pornește de la v. sl. събытиѥ „realizare”, la care se adaugă prefixul negativ. Aceasta este soluția cea mai apropiată de adevăr. Pentru formare, vezi rus. *несбыточный* „irealizabil, himeric”, ucr. *незбутний* (același sens). Adjectivul ucrainean are exact aceeași rădăcină ca substantivul romînesc și am putea presupune că a existat în ucraineană un substantiv corespunzător, de la care ar proveni

cuvîntul nostru. Ucraineana nu cunoaşte decît formele cu *u*, iar cele cu *î* sînt caracteristice pentru rusă şi vechea slavă.

năzdrăvan, *nezdrăvan* < s.-cr. *nezdràvan* (*Nom d'agent*, p. 64); alţi autori pornesc de la *zdravăn*, dar şi în acest caz prefixul este *ne-*. Singur DU propune un **na-sdravăn*,' care ar fi intensiv al lui *zdravăn*. Dar aceasta ar lăsa neexplicate formele cu *ne-*.

După cum se vede, sînt destul de multe cuvinte la care a intervenit schimbarea lui *ne-* în *nă-*. Se pune totuşi întrebarea de ce acest lucru nu s-a întîmplat peste tot şi de ce găsim exemple de păstrare a lui *ne-* (*nebun*, *necuviincios*, *netot* etc.), care se numără desigur cu sutele. Ceea ce au comun între ele toate cuvintele în care *ne-* a devenit *nă-* este faptul că ele au fost sau au devenit neanalizabile din punctul de vedere romînesc, prin urmare înţelesul negativ al prefixului s-a pierdut şi de aceea influenţa analogică a altor formaţii negative n-a putut interveni, astfel încît corelaţia de timbru şi-a putut juca rolul fără să fie stînjenită. Singurul exemplu discutabil în această privinţă este *nărod*, dar mi se pare totuşi clar că de la înţelesul lui *rod* pînă la acela de „prost" este o distanţă apreciabilă.

În afară de cazurile unde sensul negativ al prefixului a rămas clar, *ne-* se păstrează în cuvintele la care prima consoană a rădăcinii este muiată: *neghină*, *neghiob*, *nedeie* (foarte probabil se pronunţă sau *năjît*, sau *nejit*), căci nu exista punctul de plecare pentru transformarea lui *n* dur în *n* muiat.

Există totuşi cîteva cuvinte neanalizabile care l-au păstrat pe *ne-*, deşi nu e prefix sau, în orice caz, nu e prefix negativ. Iată mai întîi două excepţii explicabile:

netam-nesam, alături de *nitam-nisam*, această din urmă formă fiind cea mai răspîndită (şi sub varianta *tam-nisam*) şi în acord cu etimologia (bg. *ни сам ни там*), şi acest lucru mi se pare suficient pentru a elimina din discuţie excepţia.

nevastă provine dintr-un mai vechi *neveastă*, prin urmare *v* era muiat, şi chiar astăzi apare aşa la celelalte forme cazuale (genitiv-dativul singular şi întregul plural) şi la cea mai mare parte a derivatelor, ceea ce de asemenea e suficient pentru a elimina excepţia.

Rămîn totuşi două excepţii pe care nu ştiu cum să le explic: *negoţ* şi *nepot*, care păstrează pe *e*, deşi consoana următoare e dură. De asemenea există o excepţie inexplicabilă, de schimbare a lui *ă* în *e*, deşi consoana următoare este dură: *năcaz*, devenit în limba literară *necaz*.

Trebuie să vedem acum situația pornind din direcția opusă : ce s-a făcut cu prefixul *na-* în cazul cînd consoana următoare era muiată. Ne-am aștepta să-l găsim schimbat în *ne-*, cu toate că există prefixul *ne-* cu valoare negativă. Așteptarea noastră nu e înșelată :

nebedernită, alături de *nabedernită* < v. sl. набєдрьница.

nedejde, variantă a lui *nădejde* (v. sl. надѣжда), dar *nădăjdui* fără variantă cu *e*, deoarece aici nu mai este *e* final.

nemeri (s.-cr. *nàmeriti*).

nemete, variantă a lui *nămete* (bg. *намет*).

nemestie, variantă a lui *namestie* (v. sl. намѣстнє).

nemetet < sl. *namet-*.

nesilnic, variantă a lui *năsilnic* „violent" (v. sl. насильнъ), cu toate că exista pericolul de confuzie cu *nesilnic*, contrariul lui *silnic* „puternic".

nevedi, variantă a lui *năvădi* (v. sl. навєдѫ) : cînd al doilea *ă* s-a schimbat în *e*, sub influența finalei, l-a atras și pe primul.

Nu am introdus în discuție neologismele unde *ne-* nu era prefix negativ, de tipul *nebulos*, *necroză*, pentru că au intrat în limbă relativ tîrziu. Mai este o posibilitate : ele sînt necontenit confruntate cu originalele lor străine și acest lucru este suficient ca să le păstreze nealterate. În oarecare măsură, ipoteza aceasta este valabilă și pentru cuvintele din slavona bisericească. În unele cazuri cuvintele citate nu mai circulă de mult sau nici n-au fost niciodată populare, astfel încît conformitatea lor cu originalul slav nu dovedește mare lucru, pe cînd neconformitatea, chiar dacă nu e generalizată, e semnificativă.

Printre cuvintele care încep cu *nă-* și cu *ne-* mai sînt destul de multe lipsite pînă astăzi de etimologie : *negară* (*negară*), *năpîrli*, *nătăfleț*, *năsărîmbă* etc. Pentru a li se găsi originea, va trebui să se țină seamă și de teoria corelației de timbru, de exemplu pentru *negară* se va căuta un original cu *e*, căci *ă* din *e* se poate explica, iar contrariul nu.

-arniță, -erniță, -orniță, -niță

Cuvîntul *zaharniță* așteaptă încă o explicație. Dicționarele noastre îl consideră ca un derivat în romînește de la *zahăr*, dar în cazul acesta ne-am aștepta la forma *zahărniță*, care nu există.

Independent de accent, se pune întrebarea de ce *ă* din *zahăr* s-a schimabat în *a* (forma *zahar* e regională, pe cînd *zaharniță* e general romînesc). A doua obiecție este că acest derivat trebuie să fie relativ nou și, după cît se pare, *-niță* nu mai este productiv în romînește. Singurul dicționar care încearcă altă explicație este al lui Scriban : cuvîntul nostru ar fi împrumutat din bulgărește, unde se zice *захарница*. Și aici se pune însă chestiunea diferenței de accent, căci în bulgărește accentul este pe *i*. Romîna preferă în general accentul pe sufixe, deși, ce e drept, în cazul lui *-niță* accentul este totdeauna pe radical. Dar tocmai acest fapt deșteaptă impresia că derivatele în *-niță* sînt toate împrumutate gata făcute. De ce în cazul nostru accentul nu s-ar fi păstrat ca în bulgărește? Examinînd formația în ansamblul ei, vom ajunge la o soluție diferită de cele propuse pînă acum.

Să vedem în primul rînd ce formează *-niță*. Majoritatea derivatelor sînt de tipul *pivniță*, *solniță*, formate în slavă pe baza unui radical slav inexistent în romînește. Iată și exemplele despre care s-ar putea crede că au fost formate în romînește. Unele dintre ele sînt foarte slab atestate, dar nu m-am oprit la acest aspect al problemei.

Radicalul este de origine slavă :

clopotniță de la *clopot*.

dohotniță de la *dohot*.

jigărainiță de la *jigăraie*.

mraniță, vezi acest cuvînt, p. 117.

noroiniță de la *noroi*.

oloiniță, *uleiniță* de la *oloi*, *ulei*, dintre care cel puțin ultimul e de origine slavă.

plugniță de la *plug*.

Cîteva cuvinte sînt formate de la teme romînești de origine necunoscută (nu este exclus ca unele dintre ele să fie împrumutate dintr-o limbă slavă) :

botniță de la *bot*, cu variantele *botelniță*, *boterniță*.

bufniță, explicat prin *buhă* (DLRM pornește de la *buhnă*).

burniță, explicat prin *bură* (CADE compară slov. *burnica*).

Un singur exemplu printre toate cele întîlnite — de altfel foarte slab atestat — este derivat de la un cuvînt de origine latină :

lutniță de la *lut*.

Am trecut cu vederea cazurile de adaptare a unor cuvinte formate cu alte sufixe, de exemplu :

măsălarniță pentru *măselariță*.

puiniță pentru *puiță* (vezi G. Istrate, BPh, XI—XII (1944—1945), p. 494—495).

solovîrniță pentru *solovîrfiță* din *solovîrf*.

După cum se vede, sînt foarte rare cazurile unde putem spune categoric că un derivat nu provine din slavă. Există derivate sigur romînești, dar numai cu sufixul dezvoltat: -*arniță*, -*erniță*, -*elniță*, -*orniță*. Nu mă opresc la -*elniță* (*scrumelniță*, *urechelniță*), deoarece tipul e bine cunoscut și nu ne interesează aici (vezi *Nom d'agent*, p. 38), și mă opresc la celelalte.

-*arniță* apare într-un număr mărișor de derivate:

acarniță, pe care TDRG și, după el, DA, îl explică prin *acar*+-*niță*, după modelul lui *zaharniță*, *piperniță*. S-a văzut însă că *zaharniță* are el însuși nevoie să fie explicat (*piperniță* e din bulgărește), iar radicalele *zah*-, *pip*- nu înseamnă nimic.

bătătarniță, neclar.

gușarniță.

mucarniță, explicat de DLRM prin *muc*.

nisiparniță.

păstrugarniță, DLRM.

Cînd consoana finală a rădăcinii e muiată, apare varianta -*erniță*:

cenușerniță, explicat de CADE prin *cenușar*, deși există *cenușer*, *cenușe*.

oloierniță de la *oloi*, vezi *oloiniță*.

păducherniță.

părecherniță cu diverse variante: deoarece denumește planta *parietaria officinalis* sau *erecta*, pare logic să credem că e un derivat de la *perete*.

puierniță, DLRM.

tabacherniță, TDRG.

tămîierniță, explicat de TDRG, și după el de CADE, prin încrucișare cu *cădelniță*. Nu se vede de ce e nevoie de această ipoteză, cînd avem atîtea alte exemple care dovedesc existența unui sufix -*erniță*.

În unele cazuri -*erniță* apare fără consoană muiată precedentă, poate prin confuzie cu -*elniță*:

huluberniță.

nisiperniță, alături de *nisiparniță*.

Este greu de spus care vor fi fost primele exemple. Indiferent însă de acest lucru, constatăm că sufixele complexe -*arniță*, -*erniță* sînt bine atestate. Constatăm, pe de altă parte, că în unele cazuri finala -*arniță* se descompune în -*ar*, sfîrșitul

rădăcinii, + *-niță*, ceea ce lasă impresia că aici *-niță* este totuşi productiv :

muştarniță.

pojarniță.

tiparniță, explicat de DLRM prin *tiparnă* + *-iță.*

zaharniță.

Avînd în vedere slaba productivitate generală a lui *-niță*, surprinde prezența lui în cazul rădăcinilor terminate în *-r*; de aceea trebuie să presupunem că şi aici sufixul este în realitate *-arniță*, cu haplologie : fie că s-a format întîi un derivat cu *-ararniță*, simplificat apoi, fie mai curînd, că haplologia a avut un caracter preventiv şi că de la început grupul *-ar-* nu a figurat decît o dată. Această ipoteză explică şi vocalismul lui *zah(ăr)arniță* și accentul pe *-ar-*, deşi trebuie să remarcăm o deplasare a accentului şi în *clopotniță* şi *dohotniță.*

Rămîne acum să vedem, în lumina aceasta, şi pe *-orniță.* Existența acestui sufix a fost recunoscută de Pascu, p. 268, care citează pe *borniță*, *chiagorniță*, *gazorniță* şi *iepornită* cu explicația că *-orniță* ar fi fost extras din *naforniță*, *paporniță*, *păcorniță*, *podhorniță* şi *viforniță*. Să dăm la o parte pe *podhorniță* neanalizabil în romîneşte (dacă acest aspect nu ne-ar interesa, am putea face apel şi la *bahorniță*). Celelalte exemple ar fi acceptabile, dacă n-ar avea trei cusururi : nu vedem de ce s-a schimbat *u* în *o* (singurul care nu pune această problemă este *viforniță*), de ce s-a mutat accentul, iar dacă dăm la o parte sufixul, rămîn teme neinteligibile : *naf-*, *pap-*, *păc-*, *vif-*. Puşcariu, DR, VI (1931), p. 224 şi 238, socoteşte că *u* a devenit *o* din cauza mutării accentului; vezi şi Em. Vasiliu, SCL, V (1954), p. 87 — 91, care discută flexiunea verbelor. Dacă în cazul verbelor ipoteza este plauzibilă, în cazul derivatelor e mai greu de acceptat. Dar în primul rînd ar trebui să ni se explice de ce s-a mutat accentul. Dacă presupunem că şi aici a avut loc o haplologie, situația se simplifică : *anaf(ur)orniță* *pap(ur)orniță*, *păc(ur)orniță*, *vif(or)orniță*. La acestea cred că s-ar mai putea adăuga unele dintre următoarele :

iepornită (în DA, *iaporniță*), explicat de DA prin *iapă* + *babor-niță*, poate fi derivat de la *iepure* : cum *a* din *paporniță* s-a păstrat, ar fi fost de aşteptat să se păstreze şi *a* din *iapor-niță*. Pentru înțeles, punctul de plecare e faptul că *iepuroaica* are pui mulți, cf. *pui(n)iță* „femeie depravată" (DA ; G. Istrate, loc. cit.).

opornită, explicat prin bg.*опора* (Pascu, p. 269), sau a fost format în bulgărește, sau, dacă baza a existat în romînește, se încadrează în lista de aici.

topornită.

untorniță, explicat prin *unt*, ar putea fi eventual de la *untură*.

Sl. *-janka, -enka, -jonka:* rom. *-incă*

În „Limba romînă", nr. 3/1961, p. 239, găsim cuvîntul *maslincă* cu înțelesul de „budăi" (din raionul Dorohoi). Scriban inserează varianta *masleancă*, pe care-l explică prin ucr. *маслянка* cu același înțeles. Există și alte forme paralele, de exemplu în rusește *маслёнка, маслянка, мáсленка* „untieră"; *маслянка* „*конопляная, льняная маслобойня*" (Dahl). Cum se explică totuși că în romînește apare terminația *-incă*, inexistentă în formațiile slave? Pentru a ne explica acest lucru este necesar să examinăm celelalte cuvinte romînești terminate în *-incă*.

Din slavă au fost împrumutate unele cuvinte în *-incă*, neanalizabile din punctul de vedere al limbii romîne:

caterincă < ucr. *катеринка*.

fălincă „defect" < s.-cr. *falinka*.

lozincă < bg. *лозинка*, s.-cr. *lozinka*.

opincă < bg. *опинка*.

palincă < magh. *palinka* < ucr. *палінка*.

șirincă „basma" < ucr. *ширинка*, rus. *ширинка*.

telincă, *tilincă*. După CADE, magh. *tilinka*, ucr. *тилинка* ar fi împrumutate din romînește. Bárczi consideră neconvingătoare explicarea cuvîntului maghiar prin romînă, iar Semcinski, p. 107, vede originea în ucraineană. Însăși lista în care se găsește aici cuvîntul arată că aceasta este teoria justă.

verincă „velință" < ucr. *верінка* (dicționarele romînești nu cunosc etimologia, iar Bogrea, DR, III (1923), p. 738, crede că e „evident, același cuvînt cu velință"); la Semcinski, p. 110, găsim scris *верітка*, desigur greșeală de tipar.

După cum se vede, majoritatea originalelor sînt ucrainene, iar dintre acestea multe sînt în realitate diminutive în *-ка* de la substantive feminine terminate în *-ина*, *-іна* (*Катерина*, *ширина*; altele se vor vedea mai jos). Dar există și diminutive în *-инка*, de exemplu numele de femeie *Катинка*, rom. *Catinca*.

De asemenea există derivate care nu sînt diminutive şi totuşi sînt derivate cu sufixul *-инка* sau *-інка* : *дорнінка* "topor de Dorna", *попинка* „epitrahil", vizibil derivat de la *nin.* (Vezi şi rus. *вечеринка* „petrecere de seară" de la *вечер* „seară".)

Am găsit un singur împrumut analizabil în romîneşte : *turbincă* < ucr. *торбинка* (ucr. *торба*, *торбина*, rom. torbă).

În orice caz, romîna s-a putut deprinde cu terminaţia *-incă*, astfel încît cuvinte cu altă terminaţie au fost aranjate după modelul celor în *-incă.* Iată în primul rînd exemple unde a existat posibilitatea de alegere :

hrebincă „un fel de darac" < ucr. *гребінка* (CADE ; Semcinski, p.87), rus. *гребёнка.*

pelincă < ucr. *пелінка*, rus. *пелёнка* (de la ucr., rus. *пелена*).

Urmează exemplele în care modelul slav se termina în *-ynka*, eventual cu varianta *-inka.* Avînd în vedere că adesea în romîneşte diferenţa între *î* şi *i* e de ordin dialectal, nu ne va fi greu să admitem că un derivat în *-încă* a putut fi refăcut în *-incă* :

casincă, mold. *casîncă* < rus. *косынка.* Atît vocalismul radical, cît şi înţelesul ne îndeamnă să preferăm această etimologie celei propuse de Semcinski (p. 76) : ucr. *косынка*, dialectal *кусинка* „împletitură de cînepă în formă de cosiţă", pe cînd forma rusă, ca şi cea romînă, înseamnă „basma".

În mod curios, totuşi, găsim în romîneşte *alestîncă*, numele unei stofe, corespunzător rus. *холстинка.*

În alte cazuri şi ucraineana are sufixul *-янка* şi totuşi în romîneşte găsim *-incă*, ceea ce dovedeşte că romîna şi-a asimilat acest sufix şi înlocuieşte cu el pe cele asemănătoare din limbile slave :

căhlincă „cahlă" < ucr. *кaглянка* (vezi totuşi *căhleancă*, „Limba romînă", nr. 3/1961, p. 239, din raionul Dorohoi).

horodincă „un fel de dans". După CADE, de la numele oraşului Gorodinka (la fel Semcinski, p.87). Mai curînd însă e e vorba de ucr. *городянка* „dans orăşenesc" (la H., XII, 132, *morodincă* „dans" ; acelaşi ?).

maslincă < ucr. *маслянка* (vezi mai sus ; Pascu, *Suf.*, p. 232, derivă pe *maslincă* din bg. *маслинка* ?).

Alt soi de cuvinte care în romîneşte îşi modifică finala pentru a se adapta la sufixul *-incă* :

cazacincă „un fel de dans" : lipseşte în CADE, e neexplicat în DA şi considerat derivat în romîneşte de DLRM. Mai probabil că e o adaptare după rus. *казаченька* „cazac", eventual după *казачонок* „căzăcel" sau ucr. *казаченько* „căzăcel", vezi numele de dansuri rus. *казачок*, ucr. *козак.*

pocinc, *pocincă*, numele unei băuturi rusești (Dionisie Eclesiarhul, *Cronograful*, în A. Papiu Ilarian, *Tezaur de monumente istorice...*, 1862—1864, vol. II, p. 209 și 224). În rusește nu se găsește nimic analog, totuși pare foarte probabil că originea cuvîntului trebuie căutată în rusă. Cred că este un derivat de la *починать* „a începe", format fie cu sufixul *-ка*, fie cu *-ок*. *Починка* există cu alt înțeles („reparație", fiind derivat de la *починять* „a repara"), iar *починок*, cu genitivul *починка*, înseamnă „început". Acest din urmă derivat pare că stă la baza cuvîntului nostru. Pentru înțeles, vezi paralela romînească *poarnă* „țuica care pornește întîi pe țeava alambicului" (CV, 1949, nr.8, p.35, din fostul județ Gorj), evident postverbal al lui *porni*. Există și *porneală* cu înțelesul de „bucată de pășune cu iarbă întreagă, încă nepăscută pe care ciobanii scot oile cînd vor să sporească laptele" (CV, 1950, nr. 4, p. 37 din Maramureș). Acest cuvînt se potrivește și el cu rus. *починок* „loc în pădure curățat pentru pășune".

popincă, un fel de ciupercă. CADE trimite la s.-cr. *popić* „specie de ciupercă". Scriban compară ucr. *подпенка*, pe care nu l-am găsit în Grincenko (celelalte dicționare romînești nu spun nimic). Grincenko cunoaște însă pe *підпеньок*, cu varianta *опеньок*, cu pluralele în *-еньки* și e de remarcat că la CADE cuvîntul nu apare decît sub forma pluralului *popinci*. Se pare deci că singularul în *-incă* este refăcut în romînește.

horincă, variantă a lui *holercă* (DA; de adăugat *horincă* „țuică", „Limba romînă", nr. 2/1960, p. 21, sub *picătură*).

cărsincă, un fel de haină, pentru care DA trimite la ucr. *красинчина* (există? să nu fie rus. *корсетка*?).

În unele cuvinte s-ar părea că avem de-a face cu o formație romînească, sau cel puțin cu adaptarea romînească a unor cuvinte străine:

budincă < engl. *pudding* (nu-mi vine însă a crede că în romînește cuvîntul provine direct din englezește).

ciucincă „lunecuș pe gheață" (DA, care trimite la *cicioancă*, cu același înțeles, din magh. *sisonka*).

dorjincă, cu numeroase variante pe care le voi nota mai jos, înseamnă „hat". Îl înregistrează sub această formă DLRM, care-l explică prin ucr. *доро́женька*, diminutiv de la *дорога* „drum", ceea ce pare foarte simplu. Situația este însă mult mai complicată: DA atestă pentru Transilvania de nord și Moldova formele *drujincă* „felie de pîine, de caș, strujea, limbă de pămînt"; vezi apoi *durjincă* „parcelă îngustă de pămînt" (CV, 1951, nr. 3—4, p.47, din fostul județ Someș); *durjuncă*,

„fîşie de stofă sau de pămînt" (CV, 1951, nr. 6, p. 28, din fostul judeţ Iaşi); *duşurincă* „povîrnişul unui munte" (H., IV, 96/264). În DA manuscris găsim cuvîntul *şinincă*, pentru care se trimite la variantele *şirincă*, *şurincă* „brîu pentru femei", atestat în Bihor. Alături de acestea însă, care ne îndreaptă spre *şirincă* „basma"(vezi mai sus), apare forma *şilincă* „fîşie îngustă de pămînt" (H., IV,96); „o fîşie din ceva (cîrpă sau pămînt)" (CV, 1950, nr.4, p. 34, din fostul judeţ Alba). În sfîrşit la Scriban găsim *şirincă de pămînt* „şurină"; în Bihor şi Moldova de nord, *şurincă* „şuşăniţă". Chiar dacă avem de-a face cu ucr. *ширинка*, este greu de crezut că nu s-a amestecat într-un fel şi *drujincă*. Definiţia acestuia din urmă, aşa cum apare în DA, ne trimite la *strujea* „felie (de pîine, de pepene etc.)", MCD, p.67 (din Vîlcele); „(Numai despre pîine, caş) felie, călcîi" (*ib.*, p. 191, din Deda); „bucată, felie (mai ales de pîine)" *ib.*, p.288 (din Şieu Măgheruş); *strujaua* „felie de pîine, felie de pămînt" (CV, 1951, nr. 3—4, p. 46, din Bihor); *stăjeauă* „felie" (CV, 1952, nr. 4, p. 32, din Bihor). Legătura între primele atestări şi cele din urmă o face *strujincă* „felie îngustă de pămînt" (DA). Este deci foarte posibil să avem aici un derivat de la verbul *struji*, cu simplificarea grupului iniţial şi fără nici o intervenţie a slavului *дорога* (afară poate de sensul „hat"). Pentru înţeles, se poate compara *şuşăniţă*, *şuşeniţă* „fîşie (de slănină, de piele, de moşie)" de la bg. *сушеница* „pastramă" (de la *сух* „uscat"; toate acestea sînt indicate de Scriban).

fofincă „fomf" < *fomf* (DA).

herincă, *hirincă* „scrumbie" < germ. *Hering* (DA).

leftincă < *lectică* (DA).

lovincă „ban" < ţig. *love* „bani" (BPh, II, p. 208).

molojincă „om moale, fără putere" (CV, 1950, nr. 4, p. 40, s.v. *mulă*, din Sălaj), cf. *molojinoasă* „moale" (CV, 1951, nr. 3—4, p. 47, din Someş).

săghincă, *sighincă* (*sădelniţă*). În DLRM, găsim *seghincă* „ostie; un fel de mai cu care pescarii sparg gheaţa", iar la H, II, 322 şi VII, 95 se înregistrează şi forma *sighincă*. În „Limba romînă", 1959, nr. 6, p. 54 (din comuna Cocargeaua), apare *sighincă* „unealtă de plantat via şi varza". Explicaţii etimologice nu s-au dat. În CV, 1951, nr. 1, p. 36 (din raionul Roşiorii de Vede), apare *sădelniţă* „lemnul ascuţit la un cap cu care se sădeşte zarzavatul". Acest din urmă cuvînt este transparent, fiind format de la *sădi* cu sufixul *-elniţă*. Devine astfel verosimil că în *seghincă*, *sighincă* avem pe de o parte

sufixul *-incă*, iar pe de altă parte rădăcina *sădi*, în care *d* s-a palatalizat, iar vocala radicală, în fața lui *i* din sufix, a luat timbrul palatal *e*, care s-a putut închide pînă la *i*, fie prin asimilare, fie prin simplul fapt că era neaccentuat.

țolincă „țol", cu varianta *țolinc*. Fiecare din aceste două variante poate proveni din cealaltă, luîndu-se ca punct de plecare pluralul *țolinci*. DLRM pornește de la *țolinc*, pe care îl explică prin *țol* + suf.*-inc*. Un asemenea sufix nu pare însă să existe. De aceea mi se pare normal să credem că forma primitivă este *țolincă*.

Repartizarea sufixelor de diminutiv

În dicționarele noastre apar patru diminutive terminate în *-icuț(ă)*, formate de la substantive și adjective simple terminate în *-iț(ă)*:

donicuță de la *doniță*
pestricuț de la *pestriț* (lipsește în DI)
policuță de la *poliță*
ulicuță de la *uliță*.

Singurul dicționar care-și pune problema formației este DLRM, care construiește însă niște baze imposibile: *don(iță)*+ suf. *-ic-uță*, *pol(icer)*+suf. *-ic-uță*, *uli(ță)*+ suf. *-ic-uță*. Nu se vede de ce într-un caz *i* face parte dintre sunetele menținute, iar în alte două cazuri nu. Dar să nu cerem prea mult: în primul rînd etimologiile sînt false pentru că în romînește nu există un sufix *-icuță* (și nu se vede de ce ar exista; fac abstracție de *mușticuță* „musculiță", rimînd cu *furnicuță*, într-un text din Țara Oașului, „Anuarul Arhivei de folklor", I (1933), p. 205), în al doilea rînd pentru că nu există rădăcinile *don-*, *poli-* și *uli-* (după cum nu avem nici *pol-*, *ul-*). Cît despre *pestricuț*, acesta e explicat prin *pestric* = *pestriț*+ suf. *-uț*. (Dar *pestric* el însuși, după DA, nu apare, decît din nevoia rimei, la A. Gorovei, *Cimiliturile romînilor*, București, 1898, p. 110, și G. Pascu, *Despre cimilituri*, București, 1911, p. 22: *mic pestric*; are totuși derivate: *pestricat*, Budai-Deleanu, 193, cf. 329; *pestricea*, Gorovei, *op. cit.*, p. 24, Pascu, *op. cit.*, p. 36; Șez., IV, 192; GS, VI (1934), p. 120.) Disecția cuvintelor, așa cum a fost prezentată

mai sus, este obişnuită în DLRM, dar ea nu corespunde unei situaţii reale în limbă.

E clar că trebuie să pornim de la *doniţă*, *pestriţ*, *poliţă*, *uliţă*. Ar fi trebuit însă să ajungem la *doniţucă* sau *doniţuţă* etc.

Ne-am putea gîndi la explicaţia următoare: *donicuţă*, *policuţă*, *ulicuţă* au alături diminutivele *donicioară*, *policioară*, *ulicioară*, şi de asemenea de la *pestriţ* există diminutivul *pestricior*. De la aceste forme de diminutiv ar putea fi refăcute formele în *-icuţă*. Cusurul acestei ipoteze este că diminutivele în *-icior* provin toate de la radicale în *-t* sau *-ţ* (*ospecior* < *oaspete*, *crăticioară* < *cratiţă*) şi nu găsim printre ele nici unul care ar avea radicalul în *-k*, prin urmare nu avem nici un model pentru o formaţie inversă. Singurul exemplu care ar putea fi luat în consideraţie este *pielcuţă*, format de la *piele*, cu un *c* care provine de la *pielcică* (sufixul *-icică*) dar, structura lui este vizibil diferită de a cuvintelor în discuţie aici.

O explicaţie mai puţin şubredă ar fi următoarea: există de la acelaşi cuvînt diminutive şi în *-ică* şi în *-iţă* (*bade*, *bădică*, *bădiţă*), deci putem avea în acelaşi timp un derivat cu dublu sufix *-ic-uţă* şi altul *-iţ-ucă*, de vreme ce fiecare din cele două sufixe se poate adăuga la celălalt. Dar dacă alături de *bădiţă* există *bădicuţă*, poate părea normal ca alături de *doniţă* să existe *donicuţă*.

Altă explicaţie posibilă: metateza sufixelor, pusă în lumină de Puşcariu (DR, VI (1931), p. 534), care arată că de la localităţile *Peştera*, *Beclean*, se formează numele locuitorilor *Peştenaru*, *Beclerean*, în loc de *Peştereanu*, *Beclenar*. O variantă care poate părea mai simplă, a aceleiaşi explicaţii: disimilarea *ţ—ţ* > *k—ţ*. În sprijinul ei vine derivatul *ulicariţ* de la *uliţă*, atestat în două texte citate în DA, ms., la care se poate adăuga MCD, p. 101, din Vîlcele, şi 217, din regiunea Cluj. Trebuie numai adăugat că există şi *ulicău* (vezi DA; de adăugat Lex. Reg., p. 73, din raionul Oradea, şi „Limba romînă”, 1961, p. 131, din aceeaşi regiune). Se mai pune întrebarea: cum s-a ajuns la diminutivul *cleşcuţe* de la *cleşte* (MCD, p. 166, din raionul Topliţa)?

Mi se pare însă că e mult mai interesant de cercetat de ce s-a simţit nevoia de a schimba în *-ică* radicalele în *-iţă*, indiferent de procedeul cu ajutorul căruia s-a ajuns la această schimbare. Pentru a lămuri acest lucru, este necesar să cunoaştem repartizarea sufixelor diminutivale în romîneşte. Este fără îndoială o sarcină grea şi ducerea ei la îndeplinire ar cere

forțe și timp mai ample decît cele de care dispun eu în acest moment. Dar dacă nu pot spune de ce în fiecare caz în parte s-a ales un sufix anumit, cred că pot arăta de ce în anumite cazuri a fost exclus un sufix și a devenit obligatoriu să fie folosit altul. Am cercetat situația fiecărui sufix în parte, din punctul de vedere al consoanei finale a rădăcinii (sau a temei), pentru a vedea dacă poate fi admis ca această consoană să fie identică cu cea inițială a sufixului. Rezultatele mi se par concludente.

Am scos din DI toate exemplele pentru fiecare sufix în parte și am putut constata că pentru o bună parte dintre ele nu există nici un caz de repetare a consoanei. (Notez în continuare fiecare sufix punînd înaintea lui încă o dată consoana inițială.) Nu avem astfel excepții, nici la masculin, nici la feminin, pentru :

-șaș, -șașă
-chic
-șișoară
-totei
-cuc, -cucă
-gug, -gugă
-iuică
-șuș, -șușă, -șușcă, -șușor, -șușoară.

Adaug aici sufixul *-cior, -cioară*, la care de fapt consoana inițială aparține radicalului ; dar am putea avea, în principiu, diminutive terminate în *-cicior, -cicioară*, iar în practică ele nu există.

Iată acum cazurile unde găsim excepții, dar foarte puține și slab atestate, astfel încît cu greu s-ar putea pune preț pe ele, în opoziție cu marele număr de diminutive care nu comportă repetarea consoanei :

-lel : ***dăscălel, domolel*** (fără referință), ***marghiolei*** ; despre femininul *-lea* va fi vorba mai jos.

-chică : ***drichică***

-șișor : ***borșișor, joșișor***

-țiț : ***mîțiț*** (în *Lexicon Budanum*, scris *mățiț* ; citat după DA manuscris)

-țiță : ***scorțiță*** (***bețiță, cațiță***, în DI, sînt desigur scrieri greșite pentru ***betiță, catiță*** ; acesta din urmă nu figurează în DI).

-luleț : ***căluleț, deluleț, măluleț***

-țuț : ***boțuț, dințuț, mățuț*** (nu l-am găsit în DA), ***mîțuț, șănțuț***

-țuță : ***mîțuță, rățuță, țîțuță.***

După cum se vede, e vorba fără excepție de cuvinte puțin folosite, dacă nu complet necunoscute în limba literară; cele mai multe sînt atestate o singură dată, mai cu seamă în versuri populare şi în special la sfîrşit de vers, atrase de necesitatea rimei.

Observații speciale provoacă numai două formații:

-rior, *-rioară*. La masculin şi neutru întîlnim cîteva substantive (*căprior*, *codrior*, *cuscrior*, *mîndrior*, *perior*, *sicrior*, *tălerior*), cele mai multe slab atestate, şi cîteva adjective (*albăstrior*, *mierior*, *singurior*, *tinerior*), de asemenea slab atestate (*surior*, explicat prin *surioară*(?) e fără referință). Singurul cu adevărat curent este *căprior*, format în latineşte, într-o vreme cînd sufixul nu avea încă *r*, ci *l*. În schimb la feminin găsim cîteva substantive bine atestate: *căprioară*, *farfurioară*, *istorioară*, *Marioara*, *pălărioară*, *surioară* etc. De observat că în toate aceste cuvinte *i* formează silabă. În BL, III (1935), p. 17—20, am susținut că sufixul *-ior* are *i* vocalic după temele monosilabice şi *i* consonantic după temele de mai multe silabe. Teoria mi se pare că poate fi menținută. Dar am explicat pe *farfurioară* ca avînd un *i* consonantic, ceea ce e în acord cu pronunțarea mea, în timp ce Îndreptarul ortografic recomandă pronunțarea cu *i* vocalic. Mi se pare acum că ar trebui admis un tratament aparte pentru cuvintele care au un *r* înainte de *i*, ceea ce ar fi în acord cu tratamentul sufixului *-ier* la temele terminate în *r* (vezi acelaşi articol, p. 50), şi anume, pentru a se putea menține cei doi *r*, *i*, capătă sau păstrează caracterul vocalic şi desparte astfel mai net pe primul *r* de al doilea.

-icică, pl. *-icici*, *-lea*, pl. *-lele*. Cu toată diferența formală dintre ele, cele două sufixe sînt legate împreună, deoarece paradigma normală este sing. *-(ic)ică*, pl. *-(ic)ele*, astfel încît nici unul din cele două cazuri nu prezintă repetarea consoanei (la singular e *č* — *k*, iar la plural, *č* — *l*). Am explicat înlocuirea pluralului în *-icici* prin *-icele*, pornind de la ideea că s-a urmărit evitarea suitei de doi *č* (BL, XIII (1945), p. 100; am completat această explicație cu fapte de altă natură în SG, III, 1961, p. 6—7), arătînd că nu trebuie să cercetăm de ce nu găsim plurale în *-ici* la substantivele în *-ică*, ci de ce nu găsim singulare în *-ea* de la substantivele cu pluralul în *-ele*. Fapt este, în orice caz, că un substantiv ca *frunzulică* are pluralul *frunzulici*, pe cînd acolo unde consoana finală a radicalului este alta decît *l*, pluralul este în *-ele*.

Se vede acum de ce, prin analogie sau prin disimilare, s-a ajuns la diminutivele *donicuță*, *pestricuț*, *policuță*, *ulicuță* și nu la *donițuță*, *pestrițuț*, *polițuță*, *ulițuță*. Acestea nu sînt, de altfel, singurele cazuri de acest tip, ci numai singurele pe care le inserează DLRM. Iată alte cîteva exemple culese din DI și din alte surse :

delnicuță de la *delniță*

dincuț de la *dinte* (MCD, p. 66, din raionul Turda ; explicat prin *dințuc*, dar în realitate provenit din *dințuț*)

vrănicuță de la *vraniță*.

Trebuie să mai fac două observații. Prima este că între aceste trei din urmă exemple și cele de mai sus nu este nici o deosebire în ce privește importanța. Întîmplarea a făcut ca *donicuță* și *ulicuță* să fie folosite (în general din nevoia rimei), în cîte un vers popular reprodus de Jarník-Bîrseanu, iar *pestricuț* și *policuță* într-o cimilitură înregistrată de Gorovei, ceea ce le-a dat prestigiu „literar" (aceasta arată cît de șubrede au fost criteriile după care au fost alese cuvintele primite în DLRLC și DLRM). A doua observație este că în marea lor majoritate exemplele discutate provin din Ardeal.

Încă o dată despre substantivele neutre în romînește

Începînd de acum 25 de ani, am scris mai multe studii privind substantivele neutre în romînește (pentru ultima oară, cu întreaga bibliografie, în SLG, p. 345–361). Încă de la primul articol („Romania", LIV (1928), p. 258–259), am făcut uz de faptul că femininele franțuzești neînsuflețite devin neutre în romînește, ceea ce trebuia să dovedească existența în romînește a unei tendințe de a concentra sub semnul neutrului tot ce nu este însuflețit. Între timp, în diverse ocazii, mi s-a întîmplat să bănuiesc că unele dintre cuvintele pe care le-am citat nu vin direct din franțuzește, ci au trecut printr-un intermediar rusesc, masculin. Fiind luate sub forma pronunțată, cuvintele franțuzești terminate în *-e* mut au fost transcrise în rusește fără vocala finală, de aceea, conform regulii morfologice rusești, ele

au devenit masculine. Preluarea din ruseşte a acestor cuvinte face deci inoperantă exploatarea lor pentru teoria neutrului. Mi se pare că a venit acum momentul să duc ideea pînă la capăt.

Am trecut în revistă un număr mare de exemple pe care le-am adunat despuind DLRM ; am adăugat ici şi colo exemple cunoscute de mine, în schimb am lăsat la o parte cîțiva termeni tehnici foarte puțin cunoscuți (nu i-am găsit în dicționarul francez Quillet) şi cuvintele formate cu sufixul *-it*, *-ită*, ca *aragonit*, *bachelită*, pe de o parte pentru că, existînd ambele modele este posibilă, în fiecare caz în parte, influența celuilalt, iar pe de altă parte pentru că nu putem avea siguranța că punctul de plecare este franceza şi nu altă limbă de mare circulație. Iată substantivele romîneşti neutre pentru care există paralelă rusească masculină (în unele cazuri, am introdus alături formele bulgăreşti sau greceşti, susceptibile de a fi influențat asupra formei romîneşti) :

afiş	*афиш* (azi *афиша*) bg. *афиш*
agat	*агат*
alcov	*альков*
anod	*анод*
antracen	*антрацен*
antricot	*антрекот*
apostrof	*апостроф*
arabesc	*арабески*
automobil	*автомобиль*
avans	*аванс*
bainet	*байонет*
balans	*баланс*
batist	*батист*
benuar	*бенуар*
bras	*брасс*
breloc	*брелок*
buret	*бурет*
calandru	*каландр*
camizol	*камзол* bg. *камизола* gr. καμιζόλα
carambol	*карамболь*
catod	*катод*
clarinet	*кларнет* gr. κλαρινέττο
compot	*компот*
compres	*компресс*
contrabas	*контрабас*
creton	*кретон*
duş	*душ*
echer	*экер*
echivoc	*экивок*
electrod	*электрод*
epigraf	*эпиграф*
epitet	*эпитвт*
extaz	*экстаз*
flanel	*фланель*
friz	*фриз*
garderob	*гардероб*
interviu	*интервю*
ipostas	*гипостас*
jachet	*жакет*
lichior	*ликёр*
manget	*манжет* bg. *маншет*
marchizet	*маркизет*

marș	*марш*	*preferans*	*преферанс*
marșrut	*маршрут*	*recrut*	*рекрут*
metod	*метод*	*retuș*	*ретуш*
moar	*муар*	*salup*	*салуп*
muslin	*муслин*	*sort*	*сорт*
obol	*обол*	*sos*	*соус*
obsidian	*обсидиан*	*șamot*	*шамот*
opal	*опал*	*șeviot*	*шевиот*
pasians	*пасьянс* bg. *пасианс*	*șezlong*	*шезлонг*
pistol (monedă)	*пистоль*	*tabel*	*mа́бель*
pluș	*плюш*	*tarlatan*	*тарлатан*
poplin	*поплин*	*tualet*	*туалет*
		vals	*вальс*

De observat că, nu știu pentru care motiv, DLRM consideră pe *balans* ca derivat postverbal. Dar nu este nici o diferență între acest cuvînt și altele ca *avans*, de pildă. Pe *șamot*, același dicționar îl explică prin germană.

La exemplele enumerate mai sus trebuie adăugate femininele franțuzești care au devenit în romînește masculine, avînd paralelă masculină în rusește : raportul între masculine și neutre privește numai limba romînă, iar din punctul de vedere al francezei, ca și al rusei, nu este nici o deosebire între aceste cuvinte și cele care în romînește au devenit neutre. Iată în primul rînd o serie de cuvinte care se folosesc numai, sau aproape numai la plural :

amoniți	*аммониты*	*epoleți*	*эполеты*
becaț	*бекас*	*hormoni*	*гормоны*
belemniți	*белемниты*	*numuliți*	*нуммулиты*
botfori	*ботфорты*	*regleți*	*реглеты*
creveți	*креветы*	*spirili*	*спириллы*

N-am trecut pe această listă pe *diftong*, deoarece există și în nemțește, masculin.

Masculinul *creveți* apare frecvent în traducerile recente din rusește. Se înțelege că, fiind nume de animale, *becață*, *crevetă* etc., nu puteau deveni neutre, dar puteau rămîne feminine, așa cum de fapt și apar adesea. Faptul că toate aceste substan-

tive se folosesc mai mult la plural își are însemnătatea sa. Încă din primul articol („Romania", LIV, p. 257—258) am arătat că substantivele folosite mai mult la plural au toate șansele să rămînă în romînește masculine (de-abia în ultimul studiu, SLG, p. 359, am văzut că vina pentru aceasta o au adjectivele cu care se acordă substantivele în chestiune).

Am găsit astfel 67 de neutre și 10 masculine care au corespondent masculin în rusește. Însuși numărul acesta mare arată că redarea femininelor franțuzești prin neutre (și masculine) romînești nu s-a produs fără o influență rusească. Se înțelege că nu poate fi vorba de siguranță absolută în fiecare caz în parte, cu atît mai mult cu cît în unele cazuri se va putea arăta că un anumit exemplu din cele citate este recent în romînește, sau poate chiar a apărut în rusă mai tîrziu decît în romînă. Dar construirea unui tipar de formă masculină pentru femininele franțuzești mi se pare dovedită în principiu. De aceea, în lipsa oricărei alte indicații, avem dreptul să credem apriori că un feminin francez devenit neutru sau masculin în romînește a trecut prin faza masculină rusească.

Trebuie să adaug că și din nemțește au pătruns în romînește substantive neutre care la origine erau feminine și care, în general, au în rusește formă masculină. Iată cîteva exemple :

patrontaș	germ. *Patrontasche*	*патронташ*
șablon	*Schablone*	*шаблон*
tort	*Torte*	*торт*
tuș	*Tusche*	*тушь*
valț	*Walze*	*вальцы*

Totul face să credem că acest soi de cuvinte au pătruns în romînește din rusește și nu direct din germană. Aici trebuie să mai adaug că *dans*, n., care se potrivește atît de bine cu fr. *danse*, f., este în realitate germ. *Tanz*, m., devenit în romînește *tanț*, n., apoi, sub influența franceză, transformat în *dans*, dar rămas neutru.

Să vedem acum neutrele și masculinele romînești care corespund unor feminine franțuzești, fără să avem în paralel masculine rusești. Două exemple au paralelă masculină în bulgărește :

cotlet	*котлет*
galoș	*галош*

Nu pot afirma că formele romînești provin din bulgărește, dar nici contrariul nu poate fi dovedit. Alte patru exemple

provin foarte probabil din grecește și deci trebuie eliminate din discuție :

idil εἰδύλλιον
minut gr. μινοῦτο (Brighenti, în partea ital.-gr.; vezi și bg. *аламинут* БЕР, rom. *alaminut*, termen din vocabularul restaurantelor)

mozaic μωσαϊκόν
epitaf ἐπιτάφιον

Urmează să discut acele cuvinte pentru care nu avem atestare în altă limbă decît franceza și romîna (ceea ce nu înseamnă neapărat că nu au existat în alte limbi, fără să fie consemnate în dicționarele care mi-au stat la dispoziție). Să eliminăm în primul rînd cuvintele formate cu prefix pentru care există în romînește paralelă fără prefix, neutră (moștenită sau împrumutată) :

consemn
contradans
demers

Era normal ca formele mai noi, cu prefix, să urmeze genul celor mai vechi, care par că le stau la bază. Mai departe, s-ar părea că formele compuse trec în romînește la neutru mai ușor decît cuvintele simple. Iată cîteva exemple :

paroldonör
postrestant
robdeșambru

Aici pare că trebuie introdus un cuvînt care a fost la început compus :

țigaret

(DLRM explică pe *țigaret* direct din rom. *țigaretă*, fără nici o justificare : *țigaret* înseamnă „portțigaret" ; pentru *ț-*, cf. *țigară*). Iată acum și restul exemplelor masculine romînești :

eghileți
jampieri (DR, VI (1931), p. 472)
omoplați
oxiuri
pomeți

Faptul că aceste substantive sînt întrebuințate numai sau aproape numai la plural nu este un motiv suficient pentru trecerea lor la genul masculin. Iată și neutrele :

atac	*franj*	*rid*
ataș	*impas*	*rond*
breton	*lavant*	*serj*
cartuș	*lutru*	*spinel*
clepsidru	*ocru*	*stal*
dig	*panel*	*șervet*
eponj	*parantez*	*tabinet*
escalop	*pastiș*	*teraz.*
finet	*rezil*	

În total, numai 5 masculine și 27 de neutre, mult mai puține decît cele cu paralelă rusească. Printre ele, *atac* și *ataș* ar putea fi postverbale formate în romînește ; *stal* are paralelă masculină în italienește (*stallo*) ; *șervet* prezintă bizare nepotriviri fonetice, care ne trimit la un intermediar necunoscut. De observat apoi că *eponj*, *serj* și mai ales *finet* merg cu *batist*, *buret*, *marchizet* și e greu de dovedit că într-una din limbile vecine nu a existat un masculin ca *finet*. C. Lacea, DR, IV (1927), p. 781, îl semnalează într-un document din 1747 și îl explică după Drăganu prin it. *finetto*. Apoi unele dintre exemplele citate sînt destul de slab atestate, astfel că în oarecare măsură ne putem îndoi de valoarea lor (de exemplu *clepsidru*, *rezil*). Oricum, excepții există. Dar avînd în vedere numărul lor redus, ele nu pot servi de argument puternic în favoarea teoriei că femininele nume de obiecte se transformă în romînește în neutre. Mi se pare mult mai probabil că punctul de plecare îl formează tiparul slav în care au fost turnate primele împrumuturi din franțuzește.

În schimb, dacă aplicăm aceeași metodă de cercetare la cel de-al doilea tip de exemple pe care le-am citat în primul meu articol pomenit mai sus, ele vor căpăta o putere de convingere mai mare. Va trebui de astă dată să punem față în față femininele franțuzești în *-ée* rămase feminine în romînește, pentru că ne-au venit printr-un intermediar neogrec, cu cele devenite neutre, pentru că le-am luat direct din franțuzește.

Am găsit în total 15 feminine franțuzești în *-ée* reprezentate în romînește prin neutre în *-eu*. Dintre acestea, 10 nu au formă paralelă în limbile vecine, ceea ce mă duce la convingerea

că romîna le-a luat direct din frunţuzeşte (pentru unele acest lucru e sigur):

bufeu
dicteu
fuleu
meleu
miscelaneu
panaceu gr. πανάκεια
puseu
şemineu
tranşeu rus., bg. *траншея*
voleu.

5 dintre aceste cuvinte nu figurează în DI: *bufeu*, auzit de mine adesea (*bufeuri de căldură*), *puseu*, foarte folosit în medicină, *fuleu*, *meleu* şi *voleu* în sport, auzite şi folosite de mine în mod curent acum patruzeci de ani, astfel încît în articolul din „Romania" am citat ca exemple tocmai pe *voleu* şi *fuleu*. Un sondaj făcut astăzi mă îndeamnă să cred că nu se mai folosesc (se zice totuşi *din volé*), ceea ce ar explica lipsa lor din DI. Dar însuşi faptul că au putut fi fabricate cînd s-a simţit nevoie de ele este un semn că procedeul există.

Un al unsprezecelea exemplu prezintă în paralel forme neutre în limbile vecine:

pireu bg. şi r. *пюре*, gr. τὸ πουρές.

Cred totuşi că în romîneşte, în forma citată, vine direct din franţuzeşte, pentru că există o a doua formă, *piurea*, care seamănă şi mai bine cu cele slave în ce priveşte vocalismul silabei radicale şi care, cum se va vedea mai departe, este normal să fie socotită, şi pentru alte motive, de origine greacă sau slavă. Mai rămîn patru exemple care au paralele în limbile vecine şi care deci ar putea fi presupuse împrumutate din acestea:

antreu bg. şi r. *антре*, gr. τὸ ἀντρέ(ς)
drajeu r. *драже*
matineu r. *матине*
turneu bg. şi *r. турне*, gr. ἡ τουρνέ.

Avînd însă în vedere pe de o parte că exemplele de mai sus se pot explica fără intermediar slav sau grec (*antreu* cunoaşte varianta *antrea*, la fel cu *piurea*), pe de altă parte că nu există o dovadă categorică pentru posibilitatea redării prin *eu* a finalei *-e* din greacă sau slavă, este mult mai de crezut că şi ultimele

patru exemple se explică tot direct din franțuzește. În orice caz, putem afirma că femininele franceze nume de obiecte neînsuflețite au devenit în romînește neutre, pentru a se pune de acord forma lor cu conținutul. De la un timp înainte, fenomenul nu s-a mai produs, numele feminine în *-ée* devenind în romînește feminine în *-ee* : *alee*, *camee*, *idee*, *fuzee* etc., unele cuvinte apărînd astfel sub două forme (alături de *panaceu*, *panacee*, mai rar ; alături de *tranșeu*, rar, *tranșee*, care e curent).

Ajungem acum la cuvintele în *-ée* care au căpătat în romînește finala *-ea*. Să luăm ca exemplu pe *bezea*. Dicționarele (DU, DA, CADE, DLRM) îl explică, fără multă zăbavă, prin fr. *baiser*. S-ar părea că avem aici un caz tipic de etimologie care se face de la sine. Și totuși situația este mult mai puțin simplă decît pare : de ce cuvîntul și-ar fi schimbat genul?

Neogreaca cunoaște cuvîntul μπεζές, cel puțin cu accepția din cofetărie. De ce nu am crede că în romînește cuvîntul vine din grecește, mai ales dacă ținem seamă de numeroasele nume romînești de prăjituri de origine orientală? În parte aceste nume sînt grecești, de exemplu *trigon* (cu toate că DLRM îl socotește franțuzesc), *picromigdale*, în parte turcești, dar comune cu greaca, de exemplu *baclava*, *cataif*, *corăbiele*, *sarailie* etc. Nu este exclus ca unele dintre acestea din urmă să ne fi venit prin greacă.

Există un argument serios pentru a crede că *bezea* a venit la noi prin greacă, și acest argument este genul. Am văzut mai sus că femininele franțuzești în *-e* devin în romînește neutre și chiar masculine ; cu atît mai mult devin masculine și neutre masculinele franțuzești terminate în pronunțare în *-é* (pot fi scrise cu *-é*, *-ée*, *-er*, *-et* etc.). În general devin masculine cele însuflețite (*corifeu*, *lacheu*, *pigmeu* etc.) și neutre cele neînsuflețite (*clișeu*, *dineu*, *liceu*, *planșeu*, *sufleu*, *supeu*, *tupeu*) ; trec cu vederea faptul că unele dintre aceste cuvinte ar putea să nu vină, sau să nu vină direct din franțuzește : în orice caz ele au fost confruntate cu formele franțuzești). De ce atunci *baiser* ar fi devenit feminin? Trebuie să observăm că nu e singurul exemplu, astfel încît va trebui să trecem în revistă întreaga categorie a cuvintelor terminate în *-ea* cu paralelă franțuzească :

Feminine romînești, fără paralelă în limbile vecine :

croazea
jaluzea
livrea
pavoazea?

În BL, I (1933), p. 30 am explicat, împreună cu J. Byck, singularele *gingea, jaluzea, jucărea, poezea, scîntea* pornind de la plurale în *-ei*, ceea ce trebuie să mărturisesc că nu lămurește nimic. Trebuie pornit de la pluralul în *-ele* (*jaluzele, jucărele, poezele* sînt mult mai bine atestate decît singularele în *-ea*) care indică o formație de diminutiv. *Livrea* a fost oare influențat de bg., r. *ливрея*?

În alte cazuri femininele romînești au model în limbile vecine :

pansea	gr. ὁ πανσές	
soarea	gr. τὸ σουαρέ,	bg. *соаре*
șosea		bg., r. *шосе*.

Bineînțeles, pînă acum aceste cuvinte au fost explicate exclusiv prin franceză (DU, CADE, DLRM), ba chiar DLRM nu ezită să declare pe *soarea* franțuzism. Cînd *pensée* a fost împrumutat (cu sensul de „gîndire”) direct din franțuzește, a devenit *panseu*. Sîntem cu atît mai mult în drept să credem că femininele au intrat în romînește prin intermediul unei limbi vecine, cu cît găsim și masculine franțuzești reprezentate în romînește prin feminine în *-ea* :

bezea	gr. ὁ μπεζές	bg., r. *безе*
cafea	gr. ὁ καφές	bg., r. *кафе*
canapea	gr. ὁ καναπές,	bg., r. *канапе*
pavea		bg. *паве*.

Am văzut mai sus că *bezea* a fost pînă acum explicat prin franceză. Fiind prea vechi în romînește ca să poată fi explicat prin franceză, *cafea* e derivat de toate dicționarele noastre din turcă ; dar *canapea* e declarat franțuzesc de CADE și DLRM, în timp ce DA trimite fie la franceză, fie la germană ; cît despre *pansea* DU, CADE, DLRM trimit fără rezerve la franceză. Dacă aceste cuvinte ar veni într-adevăr din franțuzește, ar trebui să le găsim în romînește sub formă de neutre în *-eu* (*cafeu* a existat, cu înțelesul de „cafenea”). Fiind însă luate din Balcani, sub forma cu *e* accentuat, ele au intrat normal în categoria cuvintelor turcești terminate în *-e*. Nu trebuie să ne mire că în grecește ele sînt masculine sau neutre, iar în romînește, feminine. În turcește substantivele nu cunosc diferențe de gen, iar noi am trecut automat cuvintele turcești terminate în *-e* la genul feminin : *narghilea, schembea, teșcherea* etc. (gr. ὁ ναργιλές,

ὁ σκεμπές, ὁ τεσκερές). Chiar un cuvînt ca *lichea*, întrebuințat numai pentru bărbați (gr. ὁ λεκές), e feminin. Cînd s-au luat din grecește cuvinte de origine franceză, ele au fost în mod mecanic introduse în aceeași categorie, fără nici o preocupare de a descoperi sau de a menține un gen originar.

Nu mi-am pus problema dacă cuvintele turcești au fost luate direct din turcește sau eventual din grecește și tot așa nu m-am întrebat dacă nu cumva cuvintele franțuzești au intrat în romînește prin rusă sau bulgară, nu prin greacă : situația era aceeași în momentul în care se crease tiparul în *-ea* pentru cuvintele orientale în *-e*. De asemenea este posibil ca *ghilemele* să provină direct din francezul *guillemets* : fiind pronunțat în romînește *ghileme*, el a căpătat semnul pluralului *-le* și a intrat astfel și el în categoria femininelor.

abțigui

În mai multe rînduri ascultători la radio mi-au semnalat în scrisori cuvîntul familiar sau argotic *a abțigui*, atribuindu-i diferite înțelesuri : „a înșela", „a bate", iar reflexiv, „a se îmbăta". Cuvîntul a fost înregistrat în CV, 1951, nr. 12, p. 37, din Băilești, cu înțelesul de „a înșela, a face ceva cu șiretenie și îndemînare". Dar exemplul de care e însoțit nu concordă cu definiția : *mi-a făcut socoteala și mi-a abțiguit patru poli dintr-un condei.* Judecînd după acest exemplu, înțelesul trebuie să fie „a sustrage, a șterpeli". În acest caz etimologia e clară : germ. *abziehen.* Poate că pentru forma romînească s-a pornit de la substantivul german *Abzug.*

advocatlîc

După cît se pare, nu s-a exprimat pînă acum nici o îndoială în privința faptului că *advocatlîc* este o formație romînească, din *advocat*, cu sufixul *-lîc* (DA ; TDRG și CADE nu dau nici o explicație, ceea ce înseamnă că îl consideră derivat în romînește). De asemenea G. Pascu arată că în aromînă *avucatlîchiă* e derivat de la arom. *avucat* (*Suf.*, p. 408 ; Idem, *Elementele romanice în dialectele macedo- și meglenoromîne*, București, 1913, p. 13 — 155). Există însă motive serioase să credem că formația nu este romînească, deoarece cuvîntul apare în tur-

ceşte (*avukatlık*), în neogreacă (*αὐοκατλυκ*', Ronzevalle, p. 32), în bulgăreşte (*адвокатлък*, БЕР). Desigur, nu ne va reţine faptul că în romîneşte şi în bulgăreşte avem un *d* în prima silabă.

afemeiat, muieratic

Dicţionarele noastre atribuie lui *afemeiat* două înţelesuri : 1. „bărbat moleşit, lipsit de energie ca o femeie" şi 2. „bărbat care se ţine după femei". Cred că nu greşesc spunînd că numai cel de-al doilea înţeles este curent în limba actuală (vezi şi DLRLC), deşi DU dă numai înţelesul de „slab, moleşit". Mi-e teamă că acest înţeles a fost adoptat numai pentru a justifica etimologia, admisă de toate dicţionarele, care consideră pe *afemeiat* ca un calc după fr. *efféminé*. Această explicaţie nu pare probabilă, avînd în vedere pe de o parte că prefixul este diferit, pe de altă parte că tema *fémin-* nu este uşor de identificat în franţuzeşte. În sfîrşit, *efféminé* a dat în romîneşte *efeminat*, cum era de aşteptat.

Mi-am pus întrebarea : ce exista în romîneşte, pentru a exprima noţiunea de „afemeiat", înainte de crearea acestui din urmă cuvînt şi mi-am dat uşor răspunsul : se zicea *muieratic*. Acesta a trebuit înlocuit în limba literară, în momentul în care *muiere* a devenit puţin cuviincios. Dar trebuie să remarcăm că o traducere exactă a lui *muieratic* nu există nici în franţuzeşte (*coureur* şi mai ales *paillard* diferă ca înţeles), nici în cele mai multe limbi vecine cu a noastră : dicţionarele îl traduc prin perifraze în diversele limbi, cu excepţia rusei (*бабник*, *женолюбивый*) şi a ucrainenei (*женихливий*) şi, la drept vorbind, nici cuvintele din aceste două limbi nu corespund suficient ca să putem crede că ar fi servit de model pentru al nostru. Avînd în vedere apoi că numai romîna cunoaşte un substantiv pentru noţiunea de *fătălău* „băiat care se complace printre fete", derivat în totul asemănător cu *muieratic*, socotesc că acesta din urmă a fost format în romîneşte fără model străin. De aceea cred că şi *afemeiat*, care i-a luat locul, a fost format în romîneşte (pentru prefix, vezi Finuţa Asan, SMFC, II, p. 3—15).

aht, ahtiat, oft, ofta, oftică, văita, văicări, vai

Cuvîntul *aht* e înregistrat în dicționarele noastre cu exemple din secolul al XIX-lea. DU îl consideră formă „intensivă" a lui *ah* și îl compară cu *ofta*. TDRG presupune că *aht* e față de *ah* ca *ofta* față de *of*, dar pe *oft* îl socotește eventual ca pe un postverbal al lui *ofta*. În DA, *aht*, *aft* devin variante ale lui *ah*, iar pentru etimologie se trimite la alb. *aft*, ngr. ἄχτι turc. *ahk*, în timp ce *ahtiat* e explicat ca derivat din ngr. ἄχτι. CADE și DLRM nu dau nici o explicație etimologică. În albaneză, *aht* a fost explicat prin turc. *ahìt* (?), din arab. *'ahd* (Tahir Dizdari, *Buletin i Universitetit shtetëror të Tiranës*, Seria shkencat shoqërore, 1960, fasc. 3, p. 244).

Sînt însă alte două serii de fapte care ar trebui aduse în discuție. Greaca cunoaște, din antichitate pînă azi, pe ἄχθος cu înțelesul de „greutate", „păs", ἄχθομαι „a fi necăjit", alături de ἄχος „durere", „doliu", ἄχομαι „a fi mîhnit", fără etimologie valabilă. Nu cred că ar fi o îndrăzneală prea mare să le socotim expresive, chiar dacă în grecește nu poate apărea un cuvînt de forma *ah* (pentru elementul θ, vezi μόγος, μόχθος „muncă grea", „suferință"). La Homer apare un verb ὀχθέω, pe care toți comentatorii îl înțeleg ca „a se înfuria" (Murnu, *Iliada*, I, 570, traduce cu „a ofta"), unii punîndu-l în legătură cu ἔχθος „dușmănie". Am avea deci aici un derivat pe baza unui expresiv *oh*. În orice caz, dacă facem abstracție de ipotezele prea complicate, ἄχθος ar putea explica pe *aht*, după care s-ar fi format *oft* și deci *ofta*. Să ținem seamă apoi că *vai* formează un grup semantic cu *ah* și *of* și că, deci, *văita* ar putea fi format ca *ofta* (derivarea lui *văita* de la vaiet nefiind un lucru perfect dovedit, cf. alb. *vaj* și verbul *vajtue*). Cît privește pe *ahtiat*, e simplu să vedem în el un participiu, cf. *migdalat*, dar rămîne încă de explicat originea lui *i*.

Iată însă acum a doua serie de fapte. Bulgara cunoaște un sufix *-t-* cu care formează verbe, în general de la onomatopee : *бухтя* „a bufni" de la *бух* „buf", *ехтя* „a răsuna" de la *ех*, *пухтя* „a pufăi" de la *пух* „puf !", *шептя* „a șopti" de la *шеп-* etc. (vezi L. Beaulieux, *Grammaire de la langue bulgare*, Paris, 1933, p. 276). Deci originea lui *ofta*, *văita* ar putea fi găsită în bulgară. Pe de altă parte, bulgara are și o formație în *-k-* : *ахкам* de la *ах*, *вайкам* de la *вай*, ceea ce mi se pare că lămurește originea lui *văicăra*, *văicări*, care a încurcat pe

specialiştii noştri; în acelaşi timp, scad pînă aproape de zero şansele lui *vai* de a fi explicat prin lat. *uae*. În sfîrşit, chiar dacă *oftică* nu are nimic comun cu gr. ὀχθέω, adaug aici că în româneşte ar putea foarte bine să provină nu direct din gr. ὄχτικας, ci prin intermediul bg. *охтика*.

alerga

Originea verbului pare clară: lat. **allargare* „a ieşi în larg"; există diverse forme romanice paralele şi, în plus, verbul **allongare*, care a devenit *alunga* (*largus* face pereche cu *longus*, vezi Ernout-Meillet, s.v. *largus*).

Rămîne de explicat vocala *e* în loc de *a*. TDRG trimite la *lepăda*<*lapidare*, dar etimologia aceasta este contestabilă (vezi cuvîntul). Alţi autori socotesc că a intervenit analogia lui *a merge*. Cel mai pe larg în această privinţă se rosteşte CDDE, s.v. *larg* : *alargă*> *aleargă* după *meargă* alături de *margă*(? !) şi *alărgînd* > *alergînd* după *mergînd* alături de *mărgînd*. Apoi se introduce *e* la toate celelalte forme. Explicaţia este neserioasă : cînd şi unde au apărut *mărg*, *mărgînd*? Sînt forme relativ tardive şi în orice caz regionale. *Aleargă* e indicativ, iar *meargă* conjunctiv. Meyer-Lübke, *Gram.*, I, par. 273, vede lucrurile mai simplu: *alerg* a suferit influenţa lui *merg*. Dar trebuie să punem în paralelă paradigmele, ca să se vadă că explicaţia nu stă în picioare:

aleargă alergăm alergaţi aleargă alerge alergam alergai
merge mergem mergeţi merg meargă mergeam mersei etc.

Dacă romîna ar fi moştenit un verb *alărga*, l-ar fi păstrat cu forma aceasta. Singura soluţie este să admitem că de la început verbul a fost **allergare*, în urma închiderii vocalei scurte în silabă neiniţială, ca în *inermis* din *arma*.

altoi

Primul dicţionar care inserează la acest verb înţelesul de „a lovi" este DLRLC (cu citat din Ion Pas). Definiţia este „a da cuiva o lovitură; a plesni, a bate". Expresia este curentă în graiul familiar, cu două construcţii diferite : *altoiesc pe cineva* (exemplul din Ion Pas) şi *altoiesc cuiva una* (o lovitură). Cum se trece însă de la „a grefa" la „a lovi"? Cheia o dă poate varianta *a hultui*, folosită frecvent în trecut cu înţelesul de „a vaccina".

De aici s-a putut trece la „a împunge”, iar de-acolo la „a străpunge”, cum se vede dintr-un citat din Graiul Nostru, reprodus de CADE: *fuseseră hultuiți cu cîte o săgeată între umeri.* Pe de altă parte, DA reproduce un text din Alecsandri, unde e vorba de a împușca cu alice: *Oare ce dihanie se vede colo?... Am s-o hultuiesc cu ploaie.* De la „a vaccina” s-a putut trece la „a împușca”, iar de acolo la „a bate”.

anunț

Dicționarele noastre (DA, CADE, DLRM) explică pe *anunț* prin fr. *annonce* (vezi totuși și rus. *анонс*. Este însă evident că *anunț* nu se poate explica, în ce privește forma, prin fr. *annonce* (nici prin rus. *анонс*), ci trebuie să vedem în el un derivat regresiv de la *anunța*. Lucrul apare ca neîndoios dacă punem alături pe *enunț*, *denunț*, care sînt imposibil de explicat altfel decît ca derivate regresive de la *enunța*, *denunța*, deoarece în franțuzește nu găsim decît pe *énoncé*, *dénonciation* (*annonce*, el însuși, este un derivat regresiv în franțuzește, ca și *denunzia* în italienește); în rusă *énoncer* nu a fost împrumutat, iar lui *denunț* îi corespunde *денонсирование*. Dicționarele noastre recunosc originea postverbală a lui *denunț*; pentru *enunț* însă, CADE și DLRM merg pînă acolo încît îl consideră provenit din fr. *énoncé* (ultimul dicționar adaugă totuși că a intervenit și influența lui *anunț*). Cît despre forma mai veche *anunciu*, ea este probabil împrumutată din italiană (*annuncio*, acesta fiind el însuși un derivat regresiv de la *annunciare*).

avant

Cuvîntul este înregistrat în DA (s.v. *avantaj*) și în CADE și e definit prin „folos”. Ambele dicționare consideră că avem de-a face cu o scurtare a lui *avantaj*, deși nu se vede cum s-a putut ajunge la o astfel de scurtare. DA crede că e vorba de cuvîntul *avantaj*, devenit popular, ceea ce e sigur fals, căci *avantaj* n-a fost niciodată popular și în orice caz caracterul popular nu ar explica suprimarea sufixului. Nu este nici formație regresivă, deoarece circula în medii care nu cunoșteau forma întreagă, nici sufixul *-aj*. Trebuie să adaug că dicționarele nu redau exact nici înțelesul. Am auzit adesea în trecut *avantul*

meu, cu înțelesul aproximativ de „cu atît mai bine pentru mine", „norocul meu"; de asemenea circula expresia „impersonală" *avantul statului* „cu atît mai bine". Cuvîntul nu poate fi despărțit de turc. *avanta*, gr. *ἀβάντα*, bg. *аванта* „folos" (БЕР), care au la bază ital. *avanti*. Dar cum se explică suprimarea lui *a* final? (Cazul contrar se găsește în *conta* alături de *cont*.)

balton

Alături de forma literară *palton*, circulă, sau cel puțin a circulat intens, în mediul oamenilor neinstruiți, varianta *balton*, pe care, deși am auzit-o adesea în tinerețe, dicționarele noastre nu o inserează (vezi A. Avram, SCL, XIII, p. 429). Aceeași formă este curentă în bulgărește, ceea ce aruncă o nouă lumină asupra etimologiei formei cu *p*-. TDRG și CADE trimit pentru *palton* la fr. *paletot*, DU presupune un intermediar slav, iar Scriban, urmat de DLRM, pornește de la rus., pol. *palton*. Dicționarele rusești nu înregistrează această formă. În BL, IV (1936), p. 107, am explicat prin romînă adăugarea lui *n* final și consider și astăzi că explicația e justă. Aceasta ar însemna că în bulgărește cuvîntul provine din romînește (БЕР presupune influența lui *pantalon*). Ce e drept, procesul pe care l-am urmărit pentru limba romînă ar fi putut avea loc, în mod independent, și într-o limbă slavă. Mai interesantă mi se pare apariția lui *b* inițial, pentru care nici romîna nici bulgara nu prezintă nici o justificare. Deși nu dispun de nici o atestare, cred că originea lui trebuie căutată în grecește.

baniță

În CV, 1951, nr. 12, p. 37, apare cuvîntul *baniță* cu înțelesul de „pîine crescută, groasă, cu brînză la mijloc" (din Băilești). Este evident alt cuvînt decît măsura de capacitate și provine din bg. *баница* „plăcintă (de obicei cu brînză)".

baraitan

Cuvîntul este atestat în CV, 1952, nr. 2, p. 37 (din fostul județ Argeș), cu înțelesul de „ostaș de pază". Este fără îndoială *baraictar*, adică *bairactar* „stegar".

barca

În SCL, VII (1956), p. 275–276, am explicat expresia *a trage targa pe uscat* prin *a trage catarga pe uscat.* Explicația mi se pare indiscutabilă, și cred că DLRLC și DLRM au greșit cînd au înregistrat totuși expresia la *targă* și nu la *catargă* (ce e drept, cele două dicționare nici nu au inserat cuvîntul *catargă*). În aceeași revistă, la p. 279, I. Fischer reproduce după A. Pann formula *a trage vetrela pe uscat*, deformată în *a trage verde pe uscat*, înțelesul fiind același ca al expresiei de mai sus, ceea ce mi se pare că constituie o confirmare a explicației date de mine. În ambele cazuri, trunchierea cuvîntului are la bază confuzia cu o prepoziție : la *catarga* începutul a fost luat drept prepoziția *ca*, la *vetrelă* sfîrșitul a fost luat drept prepoziția *la.*

Dar DLRLC, s.v. *tîrî*, înregistrează și altă variantă : *a tîrî barca pe uscat* „a o duce greu ; a trage mîța de coadă" (ambele dicționare se arată inconsecvente prin inserarea unei expresii la substantiv, iar a celeilalte la verb). Cred că nu este aici decît altă variantă a lui *catargă*, ideea de „barcă" fiind atrasă de cuvîntul *uscat* de la sfîrșit ; probabil a intervenit și analogia lui *a-și tîrî zilele.* Scriban, în dicționarul său, a notat *a tîrî targa pe uscat*, explicat prin „a tîrî sania pe uscat (prin confuzie cu *tragă*), adică a trage mîța de coadă, a îndura mizerie".

În treacăt fie zis, dicționarele inserează alături pe *a trage mîța de coadă* (fără nici o referință) și *a trage pe dracul de coadă.* Cred că prima formulă este o încrucișare între *a trage pe dracul de coadă* și *a trage mîța pe rogojină*, expresie auzită de mine de mai multe ori.

bă, fă, hăi, mă, măi ; măre, bre

Toate aceste cuvinte au o întrebuințare similară : interjecții de adresare către persoana a II-a. *Fă* se întrebuințează pentru feminin (cu varianta *fa*), *bă* și *mă* pentru masculin (cu observația că *bă* este mai vulgar decît *mă*, iar *mă* are varianta *măi*. În timpul din urmă, *fă*, fiind simțit ca deosebit de grosolan, este înlocuit adesea prin *măi* (n-am auzit niciodată *mă* adresat unei femei, cum pomenește V. Rusu, „Limba romînă", 1959, nr. 1, p. 52–60). După știința mea, *hăi* nu se folosește decît pentru femei și numai în urma unui nume de botez sau după *fată*, *mamă*, *femeie* etc. : *fată hăi*, *Ioană hăi*. *Bre* se întrebuințează

şi pentru bărbaţi şi pentru femei. *Măre* are o poziţie aparte, căci nu se foloseşte pentru a chema pe cineva sau pentru a-i atrage atenţia, ci pentru a marca uimirea vorbitorului. Chiar cînd e însoţit de un nume de persoană, el nu e egal cu *mă* (*Dar ce vrei, mări, Cătălin*, la Eminescu, *Luceafărul*, e altceva decît *mă, Cătălin*) şi e singurul care nu poate fi socotit grosolan.

În ce priveşte originea, toate dicţionarele sînt de acord că *fa* e o scurtare a lui *fată* (TDRG adaugă că *fă* e scurtat de la *fămeie*, pe cînd DA crede că *fa* a devenit *fă* sub influenţa lui *mă*); *bă* nu e explicat nicăieri; *mă* e considerat de obicei ca o scurtare a lui *măi*, care însă rămîne neexplicat (singur TDRG explică pe *mă* ca o scurtare din *măre*, care rămîne fără explicaţie, în timp ce CADE trimite pentru *măre* la *măi*; DU trimite pentru *măre* la alb. *more*, iar pe *bre* îl explică prin turc *bre*, fiind urmat în această privinţă de toate celelalte dicţionare, deşi cuvîntul apare şi în bulgară (*бре*), în albaneză (*bre*), în sîrbă (*bre*) şi în greacă (βρέ).

Mi se pare însă că nu e posibil să despărţim toate aceste interjecţii între ele şi că o explicaţie care lasă o parte dintre ele nelămurite nu poate fi considerată ca definitivă. Dacă *fa*, *fă* se explică prin *fată*, *fămeie*, dacă, să zicem, *bă* s-ar explica prin *bărbat* (deşi se foloseşte şi pentru copii), ar fi indispensabil să putem arăta că şi *mă* are o origine analogă. Dar aşa ceva nu avem (desigur, nu ne vom opri la bg. *мъж*). Originea lui *măre* nu pare atît de misterioasă, de vreme ce bulgara cunoaşte pe *мари́*, adresat femeilor, alături de *мо́ре*, adresat fără deosebire de sex, iar acesta se regăseşte în greacă, albaneză şi, fără îndoială, este vocativul de la gr. μωρός „prost". Nu tot de aici vine, cu sincopa vocalei neaccentuate, *bre*? Singurul lucru neexplicat este accentul pe iniţială în *măre* (şi, eventual, vocala din prima silabă a rom. *măre*, faţă de bg. *море*). Accentul s-ar putea explica prin faptul că interjecţia va fi fost adesea neaccentuată în frază, după care s-a putut repune accentul pe cealaltă silabă, iar *o* ar fi devenit bg. *a*, rom. *ă*, ca în *манастир*, *mănăstire*.

În „Viaţa romînească", XXII (1930), nr. 11—12, p. 129—137, am explicat unele particularităţi ale acestor interjecţii: alături de *făi* există *hăi*, aşa cum alături de *mă* există *bă*, forme explicabile prin deschiderea prematură, la strigăte, a gurii, care transformă pe *f* în *h* şi pe *b* în *m* (vezi pentru această idee Bogrea, DR, III (1923), p. 738, nota); *făi*, *măi* se explică prin lungirea vocalei strigate *ă* din *fă*, *mă* (alte exemple în

articolul citat). Deci nu rămîn în faţă decît *fă* şi *mă*. Pentru explicarea acestora cred că se merge prea departe. Aşa cum nu căutăm un cuvînt începînd cu *he* sau cu *ho* ca să explicăm interjecţiile *he* şi *ho*, nu este necesar să recurgem la *fămeie* sau la *bărbat* ca să explicăm pe *fă* şi *mă* : e vorba de interjecţii primare, cărora cu timpul li s-a precizat şi diferenţiat înţelesul şi întrebuinţarea.

biblioteca

TDRG, sub acest cuvînt, notează şi accentuarea *biblio'tecă*, pe care o declară greşită. DA o inserează fără nici o apreciere. În tinereţea mea am auzit-o adesea, şi am considerat-o şi eu greşită (profesorul de pedagogie pe care l-am avut la facultatea de litere din Bucureşti pronunţa aşa). La sfîrşitul secolului trecut se mai dădea bătălia între accentuarea de tip latinesc (*si'mbol*, *me'todă*) şi cea de tip franţuzesc (*simbo'l*, *meto'dă*), care în multe cazuri avea să învingă. Am socotit că *biblio'tecă* este o exagerare comisă de partizanii primului tip, deşi accentuarea aceasta avea curs la ţară, mai ales în Moldova. În realitate, ea se datoreşte influenţei ruseşti : în secolul trecut se pronunţa în ruseşte *библио'тека*, alături de *библиоте'ка*, după cum arată dicţionarele ruseşti. Vezi discuţia la P. S. Kuzneţov, în volumul colectiv *Этимологические исследования по русскому языку*, I, Moscova, 1960, p. 44.

blestema

Originea cuvîntului este cunoscută : lat. *blasphemare* < gr. βλασφημεῖν. Rămîn totuşi unele amănunte care n-au fost lămurite definitiv. În ce priveşte înlocuirea lui *ph* cu *t* (nu numai în romîneşte, ci şi în alte limbi), ea a fost explicată prin încrucişarea cu *aestimare* ; între cele două cuvinte este o deosebire de înţeles destul de mare, care să zicem că poate fi depăşită ; dar deosebirea de formă e prea mare ca să putem admite că cele două cuvinte au putut fi confundate. Într-adevăr, *aesti-* şi *blasphē-* au un singur fonem comun, *s*. De aceea astăzi se înclină spre altă explicaţie, şi anume disimilarea : din trei labiale, *b* — *f* — *m*, cea din mijloc a fost înlocuită cu o dentală. (Totuşi Rebecca R. Posner, în *Consonantal Dissimilation in*

the Romance Languages, Oxford, 1961, explică, la p. 67, pe **blastemare* prin influența lui *aestimare*). Cred că ar trebui să se țină seamă de încă un element : grupul *sf* era neobișnuit în latinește (cu excepția unor formații ușor analizabile de tipul *trans-fero*).

Dar cu aceasta nu am lămurit încă problema vocalismului, nici, implicit, pe a accentului. În articolul meu din SCL, IX (1958), p. 309—314, asupra vocalei radicale a verbelor romînești, acest verb nu a fost discutat, pentru că mă ocupam numai de vocalele care urmează după o consoană labială. Cred că ideea expusă acolo se aplică și aici. Pornind de la lat. *blastēmo*, se ajunge în romînește la *blăstem*, cu pluralul *blăstemăm*, apoi, sub influența lui *m* dur înainte de desinența *-ăm*, se trece la *blăstămăm*, formă existentă, de unde putem ajunge la singularul *blastăm* (deci, pentru limba romînă, accentul nu pune probleme). Dar cum vom explica formele paralele *bléstem*, *bleastem*, *blestém*, cu pluralul *blestemăm*? Pornind de la vocala radicală *a* nu este nici un motiv să se ajungă la *e* în fața unei finale dure. De aceea cred că sîntem obligați să pornim de la un original latin cu *e* în rădăcină, acesta putînd explica toate variantele romînești (*blestemăm*, prin efectul corelației de timbru, devine ușor *blăstămăm*, așa cum *tiner* devine *tînăr*).

Soluția ar fi să admitem și influența analogică a lui *aestimo* : după ce, prin disimilare, *blasphemare* a devenit *blastemare*, a putut interveni analogia care l-a transformat în *blestemare*.

blid

Este clar pentru oricine că acest cuvînt este de origine slavă, dar rămîn unele amănunte neclarificate. DU și CADE pornesc de la v. sl. блюдъ (m.); TDRG, de la v. sl. блюдо (n.); DA, de la v. sl. блюдъ (m.) și блюда (f.). Acad Al. Rosetti, BL, IV (1936), p. 63, de la bg. *блюдо*; același, în ILR, III (1962), p. 59, de la v. sl. блюдъ , iar la p. 69, de la v. sl. блюдъ și блюда. Gh. Mihăilă, p. 42, relevă (după DA) femininul romînesc *blidă* și arată cu drept cuvînt că acesta a putut fi refăcut după pl. *blide*, prin urmare nu pare probabilă explicația prin sl. *bljuda* (atestat sub forma s.-cr. *bljŭda*, pol. *bluda* (îl scriu astfel după Berneker; la Mihăilă e scris *blida*). Discuția se circumscrie astfel între v. sl. блюдъ și блюдо. După Mihăilă, „limba romînă păstrează forma slavă masc. atestată

doar în v.sl.". Dar în romînă cuvîntul nu e masculin, ci neutru. Ar fi, evident, posibil să afirmăm că a fost împrumutat masculinul блюдъ, care a devenit în romînește neutru, ca *pod*, *sad* etc., dar la aceasta se opun mai multe lucruri. În primul rînd acest masculin slav nu apare în nici o limbă slavă modernă (bg. *блюдо*, s.-cr. *bljŭdo*, rus., ucr. *блюдо* fiind toate neutre) și nu se vede de ce romîna s-ar fi adresat vechii slave pentru numele unui obiect de uz casnic. În al doilea rînd, un v. sl. блюдъ ar fi devenit în romînește *blid*, cu pluralul *bliduri* (acesta apare numai rareori, vezi DA), cum o dovedește statistica făcută de I. Coteanu („Limbă și literatură", I, 1955, p. 111—115; această statistică nu pare completă, de exemplu nu găsim pe listă nici *blid*, nici *pod*). Punctul de plecare trebuie să fie deci slavul (bg., s.-cr., rus., ucr.) *bljudo*, care a devenit în mod normal *blidă* (cf. *sită* față de v. sl. сито); fiind foarte mult întrebuințat la plural, sub forma normală *blide*, i s-a refăcut singularul neutru *blid*, iar acesta a păstrat forma de plural tradițională, care numai rareori a fost schimbată în *bliduri*.

Rămîn nelămurite două amănunte de fonetică. De ce *iu* a fost redat prin *i*? (cf. *clucer* față de v. sl. ключарь, *pluș* din rus. *плюш*). Mihăilă, p. 43, nota, compară pe *birou*< fr. *bureau*, dar nu e vorba de același sunet (*ü*, nu *iu*) și condițiile nu sînt aceleași. Apoi de ce *l* muiat s-a păstrat? (cf. *iubi*, *iute*, față de v. sl. любити, люто). Acad. Al. Rosetti, ILR, III (1962), p. 59, susține că cuvintele care au aceeași fonetică în dacoromînă și în aromînă au intrat în limba romînă înainte de secolul al X-lea, afirmație evident prea categorică (nu e posibil ca astăzi dacoromîna și aromîna să împrumute fiecare în mod independent din bulgară un cuvînt care să prezinte exact aceeași formă?). În cazul de față, păstrarea lui *l* militează mai curînd pentru un împrumut relativ recent.

bloc

Într-o notă din BSL, 110, 1936, p. 76, am arătat că după primul război mondial, cînd au început să se construiască în București case cu numeroase apartamente, li s-a zis întîi *blockhaus*, poate printr-o greșită interpretare a germ. *Blockhaus*, sau engl. *blockhouse*, poate prin construirea în romînește a unui compus din elemente germane. Dar foarte repede, cînd noțiunea

s-a răspîndit şi cuvîntul a devenit curent, partea a doua a fost eliminată şi de atunci se vorbeşte de *bloc*.

Constat acum că în presa engleză cuvîntul *block* are un înțeles foarte asemănător cu cel din romîneşte. Se vorbeşte de *dwelling-block*, de *office-block* etc., şi cred că se zice şi *block* pur şi simplu. Se poate deci pune întrebarea : nu cumva cuvîntul romînesc vine din englezeşte? Cred că răspunsul trebuie să fie negativ. În primul rînd, întrebuințarea pomenită a lui *block* în englezeşte este recentă, fără îndoială mai nouă decît în romîneşte (în dicționarele engleze ea nu a pătruns încă). În al doilea rînd, în englezeşte *blockhouse* este un termen militar („redută”) şi nu s-a folosit niciodată cu înțelesul din romîneşte, iar rom. *bloc* provine cu siguranță din *Blockhaus*. Bineînțeles, nu se poate presupune nici că engleza a împrumutat termenul din romîneşte. Pe căi diferite, s-a ajuns din întîmplare la acelaşi rezultat în ambele limbi.

bodogăni

Pornind de la forma *bodrogăni*, DU presupune la baza cuvîntului o onomatopee **bodorogăni*, pe care o compară cu *hodorogi*. Pentru mai multe motive o asemenea explicație nu poate fi admisă. Semnalez numai că nu există nici un verb în *-ăni* al cărui infinitiv să aibă cinci silabe. DLRM propune ca etimologie magh. *dobogni*, care înseamnă „a bocăni”. Pe lîngă că înțelesul este destul de deosebit, trebuie să observ că sufixul *-ni* de la infinitivul verbelor maghiare nu se păstrează în romîneşte, ci devine *-ui*. Originea lui *bodogăni* trebuie căutată, cred, în altă parte : în compusele slave cu богъ : богоданъ (vezi Bogrea, DR, II (1962), p. 899), богодарованъ, богодарьнъ” dat de Dumnezeu“, богодарѥние „dar al lui Dumnezeu”, бого оугоднкъ, богооугодникъ „plăcut lui Dumnezeu” etc. Pentru înțeles, cf. *boscorodi* şi *blogodori* : romînul care nu înțelegea ce spune popa în slavoneşte era dispus să preia din slujba bisericească crîmpeie de frază ca simbol al unei vorbiri neînțelese (vezi şi Bogrea, DR, IV (1927), p. 795). Cît priveşte consoanele, avem probabil o metateză ca în *blodogori* din благодарити (alături de *blogodori*), iar finala *-ăni* este sufixul verbelor onomatopeice.

boghirc, poghirc, poghircă, bobircă, a poghirci, a pogîrci

În DU găsim inserat *poghircă* cu înțelesul „firele de cînepă care n-au putut creşte mari", „mic de stat" şi *porghic, podbic* < slav. *poberk* „spicuit la urmă". Tot acolo apare verbul a *pogîrci* „ a culege spicele lăsate la urmă", cunoscut din Moldova (cu varianta *pobîrci*) şi explicat prin s.-cr. *pobirčiti* „a spicui". La CADE găsim *poghircă* „prichindel", „om mic de stat", explicat prin v. sl. **pogrŭčiti* „a se zgîrci, a se chirci", apoi verbul a *poghirci* „a aduna spicele şi alte rămăşiţe după cules", fără etimologie.

În ultimii ani, s-au adunat atestări suplimentare : *bobîrnac, boghirc* „ştiulete mic de porumb" (CV, 1949, nr. 8, p. 32, fostul judeţ Ialomiţa); *bobirci* „fire de cînepă căzute pe lan, care trebuie strînse şi puse la topit" (CV, 1949, nr. 9, p. 34, fostul judeţ Teleorman) ; *babercă, bobircă* „drugă mai mică de porumb" (CV, 1950, nr. 3, p. 35, din acelaşi loc) ; *bobircă* „drugă de porumb nedezvoltată, din care ţăranii fac uruială pentru vite" (CV, 1950, nr. 5, p. 32, din acelaşi loc); *bobirci* „fire de cînepă de vară care se culeg după ce se adună cînepa de toamnă" (CV, 1951, nr. 11, p. 36, fostul judeţ Argeş).

Etimologiile slave citate prezintă în general dificultăţi. Un slav *poberk* n-am găsit, dar evident ar putea fi reconstruit (**poberŭkŭ*?). Aceasta n-ar ajuta totuşi la explicarea formelor romîneşti cu *gh*, după cum nici rădăcina **grŭč-*. Cred că trebuie în orice caz să contăm cu prezenţa lui *bob*, plural cu palatalizare *boghi*, dacă nu cumva avem de-a face cu un derivat de la acest cuvînt.

boscorodi

Fiecare dintre dicţionarele noastre explică în chip deosebit acest verb. TDRG nu spune nimic despre originea lui, dar sub *boscoroade* scrie că poate e format din *boscoane*. DA îl consideră formaţie onomatopeică şi întrevede o explicaţie prin fuziunea lui *bolborosi* cu *boscoade* sau cu magh. *boszorka* „vrăjitoare". Bogrea, DR, IV (1927), p. 795, trimite la ucr. *божкородити* „Hokus Pokus treiben" (CADE transcrie greşit *bozkorodiţi*). Scriban porneşte de la magh. *boszorkánykodni* „a

fermeca", în timp ce DLRM se mulțumește cu observația: onomatopee. Nici unul dintre cuvintele străine aduse în comparație nu se potrivește suficient, ca formă și înțeles, pentru a putea fi reținut. Prin elementele lui formale, cuvîntul nostru are, intr-adevăr, aspect de onomatopee. Cred totuși că punctul de plecare este v. sl. богородица „născătoare de dumnezeu", care era frecvent folosit în slujba religioasă slavonă, fără a fi înțeles de credincioșii romîni. Pentru evoluția de înțeles, se poate compara *a trage la aghioase* „a sforăi" din gr. ἅγιος „sfînt", fr. *kyrielle* „înșiruire plicticoasă de cuvinte" din gr. κύριε ἐλέησον „doamne miluiește". Vezi și *bodogăni* și *blogodori*.

botoș, botuș

Există o serie de nume de încălțăminte cu forme foarte asemănătoare, astfel încît adesea ele sînt amestecate. La DDRF găsim *botuș* (dicționarul nu notează accentul) „gheată de copil". Îl întîlnim apoi în DU: *bo'toși* „soi de opinci", din magh. *botos* „încălțăminte de pîslă", apoi cu aceeași etimologie, la TDRG *bo'tăș, bo'toș, bo'tuș* „gheată ordinară, fără vîrf, făcută din pielea jupuită de pe picioarele de dinapoi ale vitelor". La DA informațiile se înmulțesc: găsim pe de o parte *bo'tîș* (din munții Sucevei), cu înțeles ca la Tiktin, și *bo'toși* „încălțăminte turcească ce acopere numai vîrful degetelor" (după H., I, p. 253), pentru a cărui etimologie se trimite la *bătuș*, dar și la cuvîntul unguresc, iar pe de altă parte, sub forma *bătu'ș* (din Brașov), „gheată de copil" (cu varianta *botu'ș* (de la Cihac). De astă dată etimologia este bg. *бътуш* (*ботуш*) „cizmă", dar se trimite și la *botîș*. Prima formă bulgărească e inserată în Berneker, a doua și în РСБКЕ. Alături există în DA diminutivul *bătușei* „încălțăminte de lînă pentru copii mici" (din Făgăraș și Țara Oltului). La Scriban nu apare decît *boto'ș*, din Muntenia și Dobrogea, cu înțelesul de „pantof grosolan de piele" și cu varianta *bo'tăș* din Suceava „opincă în formă de papuc", iar etimologia pentru ambele este magh. *botos*. Diminutivul *butușel* „papuc de copil mic" este atestat în Lex. Reg. (p. 76, din Rîmnicul-Vîlcea), iar în București circulă sub forma *botușei* (vezi *botoșeii*, „Magazinul", 9. XII. 1961, p. 6, col. 6).

Din cele arătate se desprinde clar situația: un cuvînt maghiar cu accentul pe inițială, cu sensul de încălțăminte pentru adulți, altul bulgar, cu accentul pe finală (sub forma

diminutivului diferențierea aceasta nu mai apare), cu înțelesul de „încălțăminte pentru copii mici". Cuvîntul maghiar apare în secolul al XV-lea și provine din fr. *bottes* (Bárczi); același cuvînt francez, sub forma singularului a pătruns în mai toate limbile slave (Berneker), dar numai bulgara i-a adăugat sufixul *-uš* (diminutivul în bulgărește este *бoтýшкa*).

boțăl

Cuvîntul se găsește în DA: *boțel* „gheată de copil", cu atestare din T. Pamfile (comuna Țepu). Etimologia propusă este: diminutiv din rus. *boty* „gheată țărănească". Datele acestea au fost preluate fără modificare (dacă exceptăm faptul că traducerea cuvîntului rusesc a fost corectată, punîndu-se pluralul în locul singularului) de Scriban, care era moldovean. Găsim însă o formă mai corectă în Lex. Reg. (p. 59, din raionul Vaslui): *boțăl* „gheată pentru copii", cu pluralul *boțăi.* Cum s-a putut forma un diminutiv singular romînesc de la un cuvînt plural rusesc? Este de crezut că la o asemenea formație, cu *t* la plural, ar fi apărut la diminutiv un *ț*?

Situația este de fapt alta. Am auzit adesea în copilărie (raionul Botoșani) cuvîntul discutat, dar numai ca plural feminin, *boțăli* și trebuie să adaug că nu ca un element al limbii comune, ci ca un cuvînt folosit exclusiv în conversație cu copiii. N-am avut, încă de atunci, nici o îndoială că era vorba de o formă din așa-numitul „grai al copiilor", și anume o scurtare din *ciuboțele*, ținînd seama că termenul curent pentru „ghete" era *śuboțăli*; *boțăl* este deci un masculin refăcut din plural. De la acest singular s-a refăcut pluralul *boțăi*, de unde un nou singular *boțău* (atestat de Pamfile sub forma *boțeu*), lucru care nu poate mira pe cine cunoaște limba romînă.

broască, cîrtiță

În diverse părți ale țării, *cîrtiță* are înțelesul de „buboi", „umflătură sub piele" (pentru atestări, vezi DA; vezi și MCD, p.62: *cîrtițoi* „abces, buboi mai mic"). Descoperind acest sens în *Atlasul lingvistic romîn*, M. Sala, într-o notă din SCL, VIII (1957), p. 239, îl explică prin credința că umflătura „se vindecă dacă locul bolnav este atins de mîna unui om care a omorît o cîrtiță", cum declară martorii interogați. Scriban arată că

„poporul crede c-o capeți dacă strici moșoroaiele de cîrtiță". În același articol, M. Sala discută și cuvîntul *broască*, cu înțelesul de „umflătură", atestat tot în *Atlas*, și arată că acest înțeles „n-a apărut, așa cum s-ar putea crede, datorită unei asemănări exterioare între forma animalului și cea a umflăturii, ci din cauza unei superstiții populare".

Dar nu totdeauna este recomandabil să accepți ideile etimologice ale vorbitorilor. În cazul de față, este greu de admis că umflăturile s-au numit *cîrtiță* și *broască* pornindu-se de la un intermediar între boală și animal, după cum nu e de crezut că o boală se numește cu numele animalului cu ajutorul căruia se vindecă sau din vina căruia se produce. Explicația cea mai simplă este aici cea mai plauzibilă: umflătura se aseamănă cu o cîrtiță sau cu o broască. De ce *crupul* se mai numește și *guşter?* Tot din cauza asemănării de formă. Vezi și *șorecel* „umflătură" (MCD, p. 96).

Din alte limbi cunoaștem fapte aproximativ similare; lat. *lacertus* „șopîrlă" capătă înțelesul de „mușchi"; *musculus* „șoarece" devine și el „mușchi"; gr. μῦς are aceleași înțelesuri; cf. și *rac* „cancer" în limbile slave și în romînă. Vezi și în romînește *broască* „biceps" (MCD, p. 57); *arici* „o umflătură la picioarele cailor".

În DA se găsesc numeroase explicații de felul celei propuse de Sala, de exemplu se folosește șopîrla pentru a vindeca crupul. Aceste explicații nu valorează mai mult decît leacurile: de fapt avem de-a face cu încercări de a adapta realitatea la limbă, și ele trebuie puse alături de celelalte exemple similare pe care le-am adunat mai demult, vezi mai jos sub *holeră*.

bușuma

În CV, 1950, nr. 2, p. 31 (din fostul județ Vîlcea) găsim *a bușuma* „a bate îndesat cu pumnii, fără să lase semne". Este evident același cu *a bușuma* „a freca caii cu șomoiogul", semnalat de mine din comuna Reviga (BPh, V (1938), p. 160) și explicat prin fr. *bouchonner*.

cabanos

Acest cuvînt, care denumește o varietate de cîrnat, este inserat pentru prima oară de DLRLC, iar DLRM îl reia fără să propună o etimologie. Cu diferență de accent, *kaba'nos* apare

şi în polonă (l-am văzut scris pe reclame de cîrnăţărie). E desigur în legătură cu *kaban* „porc”, care vine din rusă, iar acolo dintr-o limbă turcă. În romîneşte ar putea veni din polonă (cf. *cracauer* „un fel de cîrnat”); dar ce reprezintă terminaţia *-os*?

cais

În BL, VII (1939), p. 125, am explicat pronunţarea *ca-isă*, cu diereză şi cu accentul pe *i*, prin influenţa lui *cais*, pe care romînii nu l-au putut pronunţa comod într-o singură silabă şi cu accentul pe *a*. Wendt, p. 151, explică pronunţarea *ca-is* prin turc. *kayısı*, cu suprimarea lui *i* final, luat greşit drept articol. Ce fel de articol *-i*, sau mai bine zis *-î*, şi încă accentuat? Ce ar fi trebuit să devină turc. *kayısı* în romîneşte ne-o arată clar cuvintele ca *şapcaliu* < turc. *şapkalı*.

Ce au cunoscut romînii mai întîi, pomul sau fructul? Mi se pare neîndoios că pe cel de-al doilea, în care caz, după ce s-a împrumutat femininul *caisă*, s-a format masculinul *cais*, după modelul clar furnizat de *cireaşă/cireş*, *prună/prun*, *vişină/vişin* ş.a.m.d. Terminaţia *-ă* pentru fruct, cum şi retragerea accentului de pe această terminaţie pare tot ce poate fi mai natural.

Se pune însă întrebarea : explicaţia pe care o dau acum nu vine în contradicţie cu cea pe care am dat-o în 1939? Nu neapărat. Nu mi se pare greu să admitem că o pereche de substantive cum sînt *cais/caisă* se pot uşor influenţa rînd pe rînd unul pe celălalt. Dacă pornim de la *ca'isă* pentru a forma pe *ca'is*, iar acesta devine apoi *cai's*, nimic nu ne împiedică să presupunem că, la rîndul său, numele pomului a influenţat pe *ca'isă* şi l-a transformat în *cai'să*.

cap

Dicţionarele noastre, la cuvîntul *cap*, introduc expresia *pe cap de* (de exemplu *venitul repartizat pe cap de locuitor*, *douăzeci de litri de lapte pe cap de vacă* etc.), fără să amintească în nici un fel că această expresie e cunoscută şi în alte limbi : bg. *доход на глава от населението*, rus. *поголовье скота*, gr. ἑκατὸ κεφάλια πρόβατα, magh. *före eső rész*, germ. *je Kopf*,

fr. *un dîner à tant par tête, un troupeau de cent têtes*, it. *per testa* etc. Se pune întrebarea dacă expresia romînească nu e împrumutată dintr-una sau din mai multe dintre aceste limbi. Evident că această ipoteză este imposibil de eliminat, dacă ținem seamă de faptul că avem adesea de-a face cu traduceri. Cred că nici cealaltă ipoteză, adică naşterea în mod independent în romîneşte, nu poate fi eliminată. Folosim expresia, sau cel puțin am folosit-o la început, numai acolo unde se face o numărătoare şi este clar că în această situație partea corpului care se impune în primul rînd vederii este capul, atît la oameni, cît şi la animalele pe care le creşte omul. Contribuția romînească devine evidentă cînd ajungem la formula în care *cap* este reprezentat prin *căciulă* : *cît vine de căciulă?* Se poate spune, într-adevăr, că mai mult încă decît capul, atrage atenția căciula. De observat însă că dicționarele noastre nu inserează acest înțeles, foarte răspîndit al cuvîntului *căciulă*.

carantină, chenzină, duzină

DA şi CADE explică cuvîntul prin fr. *quarantaine*, fără să se preocupe de diferența de vocalism în silaba penultimă ; Scriban pune la bază it. *quarantina*, fără să discute înțelesul, iar DLRM porneşte de la rus. *карантин*, nespunînd nici un cuvînt despre diferența de gen, pe care o consider inexplicabilă. Toate dicționarele ignorează, ca în atîtea alte rînduri, bulgara şi neogreaca : bg. *карантина*, gr. καραντῖνα. Forma bulgară coincide perfect cu cea romînă, dar nu prea se vede de ce s-ar fi recurs la un împrumut din bulgară pentru un termen folosit în special în marină ; forma greacă ar corespunde bine în ce priveşte ambianța, dar grupul *nt* se pronunță *nd* în greceşte. Pe de altă parte, în greceşte există şi forma καραντένα, care se potriveşte mai bine cu originalul italian *quarantena*. Este adevărat că în italieneşte există şi forma *quarantina*, dar, după cît pot vedea, aceasta nu se foloseşte cu înțelesul de „carantină", ci cu acela de „grup de 40". De unde vine deci forma cu *i* în greacă, bulgară şi romînă? După toate probabilitățile, din turcă, unde *karantina* este de asemenea atestat.

În ce priveşte terminația, cuvîntul nostru nu este izolat, ci formează un grup cu *chenzină* şi *duzină*, derivate şi ele de la numerale. *Chenzină* este explicat de toate dicționarele noastre prin fr. *quinzaine*, fără să se discute vocalismul sufixului ;

duzină e explicat prin gr. ντουζῖνα de DU și CADE, dar prin fr. *douzaine* de DLRM, care și aici, ca și în alte locuri, marchează un pas înapoi. Dar *дузина* există și în bulgărește și în sîrbă (*dùzîna*). În sfîrșit, alt cuvînt de același tip este *cincantin*, speță de porumb, explicat de Bogrea, DR, IV (1927), 800, prin it. *cinquantino* (explicație acceptată de DA, CADE și DLRM). Dar de ce s-ar fi recurs la italiană pentru a denumi o speță de porumb?

Dintre cuvintele discutate aici, cel mai răspîndit a fost fără îndoială *duzină*, și acesta pare și cel mai vechi. Probabil că atît romîna cît și bulgara l-au luat din grecește (РСБКЕ pornește, în mod inexplicabil, de la italiană), iar greaca l-a luat din italiană (it. *dozzena*, *dozzina*), dar nu fără un amestec al fr. *douzaine*. După acest model a fost apoi aranjat în greacă, bulgară și romînă, *carantină*, și numai în romînă, *chenzină*.

călcîi, ciuperci

M-am ocupat de mai multe ori de cuvinte ca *cot*, *călcîi* întrebuințate prin eufemism pentru un cuvînt grosolan care începe cu aceeași consoană (pentru ultima dată în „Buletinul științific al Academiei R.P.R.", seria C, I, 2, 1949, p. 144—146). Explicația a fost contestată (acad. Iorgu Iordan, BPh, IX (1942), p. 219). Cred că am găsit mijlocul de a dovedi că e justă. Cînd eram copil, în raionul Botoșani, am auzit adesea, ca răspuns obraznic la întrebarea : unde se găsește un lucru oarecare?, expresia *în c.*, *după ureche*, expresie a cărei existență este, pentru mine, bine stabilită. În GN, I, 537, într-un text cules din comuna Cristești, din aceeași regiune, text plin de expresii voit absurde, citesc : *m'o pălit în călcîi*, *drept dupî urechi*, unde mi se pare evident că avem de-a face cu expresia pe care am citat-o mai sus, dar cu modificarea eufemistică pe care am semnalat-o.

În schimb trebuie să recunosc că e greșită interpretarea în același chip a lui *ciuperci* în expresia *a mînca ciuperci*, interpretare prezentată, ce e drept cu multe rezerve, în articolul citat mai sus. Într-adevăr, această expresie este cunoscută și în turcește (*mantar atmak* „spun minciuni", literalmente „mănînc ciuperci"), fără să se pună problema unei „deraieri".

căruță

Un cuvînt care în aparență nu ridică nici o problemă : legătura cu *car* pare evidentă. Totuşi, dacă pentru neutrul *căruț* dicționarele sînt unanime în a-l socoti diminutiv format în romîneşte de la *car*, cu sufixul *-uț*, la *căruță* găsim divergențe între ele. DA şi DLRM nu văd nici o dificultate să-l considere, ca şi forma neutră, derivat romînesc cu sufixul *-uță* ; CADE nu ezită să reconstruiască fără nici o bază, un prototip latin **carrucea* ; TDRG, ca de obicei cel mai prudent, trimite la lat. *carrus*, comparînd şi it. *carrozza*. Cuvîntul există, exact cu aceeaşi formă şi cu acelaşi înțeles, în bulgăreşte, şi sîntem deprinşi să nu căutăm explicații diferite pentru bulgară şi romînă, acolo unde întîlnim formații identice. РСБКЕ, fără să pomenească nici un cuvînt despre rom. *căruță*, explică cuvîntul bulgar prin italiană.

Spuneam că Tiktin, prudent, trimite la italiană. Nu am înțeles prin aceasta că explicația formei romîneşti prin italiană ar avea cea mai mică şansă să fie justă, ci numai că TDRG a văzut că în romîneşte există o problemă. Anume, nu există nici un feminin în *-uță* derivat de la un neutru (nici de la un masculin, cum era *car* la început). De aceea se pune întrebarea dacă nu are dreptate РСБКЕ, şi în acest caz rom. *căruță* ar proveni din bulgăreşte. În principiu, nu se opune nimic la această soluție. Dar în practică sînt două obiecții : 1. Nu cred că it. *carrozza* poate explica pe *u* din bulgară. 2. Nu putem rupe pe *căruță* de *căruț*, iar pe acesta n-avem nici un motiv să nu-l considerăm format în romîneşte. De aceea cred că bg. *каруца* e împrumutat din romîneşte (vezi însă şi s.-cr. *kàruce* „căruță”, *karùcati se* „carrozzarsi” din italiană), iar rom. *căruță* e refăcut din pluralul lui *căruț*. Cuvîntul se foloseşte destul de des la plural. Au putut influența şi cuvintele cu înțeles apropiat : *teleagă, teleguță* (cf. expresia *nici în căruță, nici în teleguță*), *brişcă, sanie, trăsură* etc. Cf. şi *şarabană* < rus. *шарабан* < fr. *char à bancs*.

chei

Dicționarele noastre explică cuvîntul *chei* ca un împrumut din fr. *quai*. Există însă o dificultate : judecînd după cuvintele cu terminație similară, fr. *quai* trebuia să devină în romîneşte

cheu: *laquais* > *lacheu*, *remblai* > *rambleu*, *porte-monnaie* > *portmoneu* (ba şi *portefeuille* devine în gura unora *portfeu*). Forma *cheu* există de fapt în mediul marinăresc şi e inserată în dicţionare (DU, DA, CADE, Scriban; primul şi al treilea dintre aceste dicţionare consideră chiar preferabilă forma *cheu*; în „Limba romînă", 1961, nr. 1, p. 32, o notă necritică scrisă de P. Lupu-Babei, ofiţer de marină, pledează pentru *cheu*). Singur DLRM nu insereazǎ forma *cheu*; dar aceasta începe să apară în cărţi, deoarece editurile consultă specialişti în marină pentru textele care se referă la această ramură de activitate.

Mi se pare neîndoielnic că *chei* este forma mai veche şi în orice caz este singura populară. Cuvîntul nu circulă numai în mediul marinăresc: Dîmboviţa, de exemplu, are cheiuri, şi nimeni în Bucureşti nu spune altfel decît *chei*. Originea acestei forme trebuie căutată într-o limbă slavă (cf. bg. *кей*), care a tratat cuvîntul ca pe cele de origine greacă terminate în -αῖος, -εῖος etc. (bg. *фарисей*, *юдей*, *Андрей* etc.). Cît despre forma *cheu*, aceasta se datorează unei tendinţe de francizare şi probabil a fost introdusă în marină prin capriciul unui comandant.

chimilioară, chimirlic

DA inserează, fără etimologie, pe *chimirlic* „ferăstrău" (după Fr. Damé, *Nouveau dictionnaire roumain-français*, Bucarest, 1893 – 1895, s.v.), pentru care trimite la *chimilioară* „ferăstrău de mînă" (după Damé, *Încercare de terminologie poporană romînă*, Bucureşti, 1898, p. 86). Este fără îndoială vorba de acelaşi cuvînt cu *ghimerlie* „ferăstrău cu pînza îngustă numai de 8 milimetri" (DA), care, la rîndul lui, reprezintă pe turc. *dimerli* „de fier" (Bogrea, DR, I (1921), 276; vezi şi 558). Pronunţarea cu *gh* este atestată (la Scriban) şi pentru *dimerlie* cu înţelesul de „baniţă".

ciorovăi

Cuvînt rămas fără explicaţie, deşi s-au făcut diverse ipoteze: DU îl consideră onomatopeic şi compară pe *ciorobor*; Scriban îl derivă din s.-cr. *čavrljati* „a vorbi vrute şi nevrute".

Propun : sl. *čarovati* „a vrăji”, „a face descîntece”. Cuvîntul apare în diverse limbi slave. Pentru vocalism, asimilarea este ușor de admis, iar pentru înțeles, cf. *boscorodi*.

coafură, editură

La cuvîntul *editură*, CADE nu spune decît „din *edita*“ (?), pe cînd DLRM, mai curajos, arată că e din *edita* + suf. *-ură*. Dar un sufix *-ură* nu există în romînește, productiv, decît în cuvinte derivate de la participii, astfel că la rădăcina verbului se adaugă fie *-tură* (*căzătură*, *cotitură*), fie *-sură* (*arsură*). Deci, dacă *editură* ar fi format în romînește ar trebui să sune **editatură*. Îl mai avem pe *-ură* în cuvinte derivate de la adjective, fie romînești (*căldură*), fie împrumutate (*curbură*), dar aceasta nu ne poate ajuta aici, după cum nu ne pot ajuta derivatele de felul lui *bromură*.

În franțuzește, prin căderea lui *t* intervocalic, sufixul latin *-atura* a devenit *-ure*, prin urmare de aici ne-au putut veni cuvinte formate cu sufixul *-ură* : *armură*, *broșură*, *cizelură*, *coafură*, *dublură*, *frizură*, *gravură*, *procedură*, *sudură*, toate avînd alături verbe de conjugarea I (*arma*, *broșa* etc.). Aici se poate adăuga *uzură*, care nu a pierdut consoana *t* în franțuzește, ci pornește de la lat. *usura*. În general, cuvintele de felul lui *editură* sînt la noi împrumutate, prin urmare ne-am putea aștepta să-l găsim în franțuzește sau în altă limbă apuseană. Dar nici o limbă străină nu ne oferă un punct de plecare. De aceea trebuie să dăm dreptate lui Scriban care socotește că *edita* vine de la *editor* (și adaugă că cuvîntul nu există nici în latinește, nici în franțuzește, nici în italienește).

Limbile romanice nici nu au un cuvînt care să corespundă cu al nostru : franceza zice *éditions*, ceea ce se confundă cu „ediții” ; italiana zice *casa editrice*. Pe de altă parte greaca are pe ἐκδοτικό, care nu pot judeca dacă e calc sau formație originală, dar în orice caz e diferit de cuvîntul romînesc ; la fel au calcuri limbile slave (rus. *издательство*, bg. *издателство*, pol. *wydawnictwo ;* s.-cr. *naklada* și ceh. *nakladatelství* sînt și ele calcuri după germ. *Verlag*) și maghiara (*kiadó*). Cuvîntul nostru este deci complet izolat și capătă consistență ideea că e format în romînește. Dar cum se poate ajunge de la *editor* la *editură*? Prin analogie, luîndu-se ca model perechile *cenzor-cenzură*, *colector-colectură*, *coafor-coafură*. Trebuie să mai

adaug însă că, după toate probabilitățile, modelul nu este nici latin, nici romanic : limbile romanice oferă puține exemple de perechi de cuvinte, unul în *-tor* (*-sor*), nume de agent, celălalt în *-tura* (*-sura*), numele profesiunii sau al locului unde se desfășoară aceasta. Am putea cita, dintre cuvintele împrumutate în romînește, pe *cenzor* și *cenzură*, *dictator* și *dictatură*. În schimb germana cunoaște numeroase asemenea perechi, cum ar fi *Dresseur/Dressur*, *Kollekteur/Kollektur*, *Professor/Professur*, de unde rom. *dresor/dresură*, *colector/colectură*, *profesor/profesură* etc. Alte cuvinte în *-ură* desemnînd exercitarea profesiei sau instituția unde se exercită sînt *avocatură* (germ. *Advokatur*), *comandatură* (germ. *Kommandantur*), *procuratură* (rus. *прокуратура*). Ca și în alte cazuri (vezi SLG, p. 125—126), limbile neromanice au procedat cu elementele latinești mai liber decît limbile romanice. Dintre toate cuvintele citate care arată locul, instituția, nici unul nu e de origine latină sau romanică (deci nici modelul lui *editură*) : *coafură* a fost împrumutat din franțuzește cu înțelesul de „pieptănătură", dar cu cel de „frizerie" este o creație romînească, în același fel ca *editură*.

Coranul

În *Nume de locuri*, p. 211, printre alte toponime care provin de la termeni religioși străini, acad. Iorgu Iordan citează (în nota 3) *Coranul* (Iași) și *Coramul* (Strehaia), care ar veni de la turcescul *coran*. Lucrul pare cu totul neverosimil, avînd în vedere că e vorba de o noțiune care nu e nicidecum curentă în țara noastră. Mi se pare mult mai probabil că avem aici o deformare a lui *corhan* „pantă repede", dispariția lui *h* fiind un fenomen banal, cel puțin în Oltenia.

corăbiele

Ca subtitlu, s-ar putea adăuga : sau cum se strică o etimologie. ȘIO explică, simplu și convingător, pluralul *corabiele*, prin tc. *korabiye*, bg. *корабúя*), (în РСБКЕ se notează *курабúя*), s.-cr. *gurábija* (vezi și Scriban). La CADE, situația se schimbă, cuvîntul devine *corăbia*. Ce e drept, am auzit în București pronunțarea *corăbiele*. Dar citatul (din Alecsandri) pe care se bazează CADE apare la ȘIO sub forma *corabiele*. Definiția

la CADE este: „un fel de zaharica, numită și corăbioară”, din cauza formei asemănătoare cu o corabie. Aceasta nu-l împiedică pe CADE să accepte etimologia din turcește! DA preia ambele citate din ȘIO (totuși pentru unul dintre ele trimite la CADE, iar pentru celălalt direct la Alecsandri) și acceptă etimologia turcească, presupunînd o influență a rom. *corabie* numai pentru varianta *corăbioară*.

Lucrul cel mai bizar este că însuși Șăineanu, în DU, deși de astă dată prezintă ca formă romînească nu *corabia*, ci *corabea*, abandonează explicația prin limba turcă și scrie în loc de etimologie: „Lit. prăjitură în formă de corabie (v. *corăbioară*)”. În sfîrșit, deși între timp explicația justă a fost reluată și precizată de Bogrea, DR, IV (1927), p. 801—802, totuși DLRM, făcînd, ca în multe alte cazuri, un pas mare înapoi, nu mai știe nimic de originea balcanică a cuvîntului și consideră că e vorba pur și simplu de un derivat de la *corabie*. Dar cuvintele romînești de felul lui *corabie* nu au diminutive în *-ea*, ci în *-ioară*, *-iuță* etc.

Avînd în vedere că în nici una din limbile balcanice nu se poate pune în legătură cuvîntul nostru cu „corabie” (în turcește pentru că numele corăbiei, *gemi*, nu seamănă de loc cu numele prăjiturii, în bulgară și în sîrbă pentru că numele prăjiturii este menținut distinct de al corăbiei), și în plus ținînd seamă că originalul este arab (cum arată Ronzevalle, p. 122), se înțelege că asocierea cu *corabie* nu s-a putut face decît în romînește. Aceasta înseamnă că, dacă într-adevăr prăjitura a căpătat forma de corabie (Bogrea, loc. cit., admite faptul), avem aici un nou exemplu de influență a limbii asupra realității pe care o îmbracă (vezi mai jos *holeră*).

coroagă, corogi, scorodi, scoroj, scoroji, scrădi, sfarog, sfarogi, șfarog

Verbul *a scrădi* apare în Lex. Reg., p. 38, din Oltenia, cu înțelesul de „a arde peste măsură; a (se) usca foarte mult (pîinea)”, alături de *a scorodi*, din aceeași regiune, cu două înțelesuri deosebite: 1. „a (se) arde ceva; a usca, a frige peste măsură”; 2. „a căuta”. Tot acolo găsim *scoroj* (*-oajă*) „coajă de pîine prea uscată”. *A se scoroji* e bine cunoscut. DA înregistrează diversele forme sub *corogi*, pe care-l definește prin „a se strîmba”, „a se usca, a se strînge” etc. (vezi și Lex. Reg.,

p. 100 : *corogi* „a se îngheboşa", din raionul Rădăuți). Şi *sfarog* e bine cunoscut cu înțelesul de „obiect uscat prea tare" (exemplele din TDRG sînt cu lucruri de mîncare arse), de unde *a se sfarogi*, „a se usca prea tare" (TDRG), cu variantele *sforog* (I. Boceanu, *Glosar de cuvinte din județul Mehedinți*, Bucureşti, 1913, p. 20), *a se sforogi* (TDRG), *şfarog* „piele tare, uscată, întărită" (MCD, p. 193, din raionul Toplița, *şfarog* „iarbă arsă peste măsură de secetă", „mîncare arsă prea tare", *şfarogi* „a se încălzi, a se usca, a se arde peste măsură", *şfarogeală* „căldură înăbuşitoare", toate în Lex., Reg., p. 108, din raionul Rădăuți.

Scrădi, *scorodi*, *scoroj*, *şfarog* nu sînt înregistrate în dicționarele etimologice. *Scoroji*, după DU, vine din *coroji*, care nu figurează în dicționar ; este în schimb *corogi* „a snopi în bătaie", lit. „a zbîrci pielea ca o coroagă", iar acest din urmă cuvînt e definit „scoarță de tei", „piele uscată de miel" şi explicat prin sl. *kora* „scoarță". Acelaşi dicționar explică pe *sfarog* prin *sfară* „fum", care ar fi de origine necunoscută. TDRG explică pe *scoroji* prin v.sl. (c) кора „coajă", кожа „piele", rom. *coajă*, *coarjă* (s-ar părea că această etimologie a influențat şi definiția : „die Haut, Rinde... schuppenweise verlieren"). Acelaşi autor trimite la *corogi*, pe care-l explică în acelaşi chip ca DU, trimițînd însă şi la magh. *kéreg* „coajă". Pentru *sfarog*, TDRG notează „probabil de la *sfară*", explicat la rîndul lui prin v.sl. сквара, cu referire, pentru formă, la bg. *сваря* „a fierbe".

CADE explică aproximativ în acelaşi fel pe *coroagă*, *corogi*, *scoroji*, dar pentru *sfarog* propune ca etimologie rus. *сварок*, ucr. *зварок* „obiect sfărîmat şi sudat" (dar accentul diferă). Aceeaşi explicație o găsim şi la Semcinski, p. 101. DA îşi însuşeşte teoria expusă de Puşcariu, DR, II (1922), p. 597—598, pornind pentru *corogi* etc. de la bg. *корубя се* „mă îndoi, mă scovîrdez", ucr. *коробитися* „a se strîmba, a se încovoia", rus. *коробить* „a strîmba, a îndoi, a încovoia", iar *coroagă* ar fi din bg. *коруба* „scorbură, boltitură, ceaşcă", cf. ucr. *коробка* „cutie făcută din scoarță", cu explicații cu totul superficiale cu privire la modificarea consoanelor. Această etimologie a găsit aprobarea lui Em. Vasiliu, SCL, VI (1955), p. 248—249. E curios că traducerea prin „a scovîrdi" nu a atras atenția lui Puşcariu asupra legăturii cu *scovardă*, care mi se pare că sare în ochi. În sfîrşit, Scriban şi DLRM nu aduc nimic util în problema noastră (Scriban explică pe *sfarog* prin rus. *творог* „brînză", influențat de *сварить* „a fierbe" !).

Punctul de plecare al întregului grup de cuvinte este sl. *skvrad-* : v.sl. скврада „vatră", „tigaie", rus. *сковорода*, cu înțeles asemănător (probabil tot aici aparține și v. sl. сквара „miros de friptură", скваръ „arșiță", ca și rom. *sfară*). În afară de *scovardă*, cu diverse variante (vezi Mihăilă, p. 61), trebuie să raportăm aici pe *scrădi*, care trădează o fonetică slavă de sud (sîrbă sau bulgară), în timp ce *scorodi* reprezintă tratamentul slav de răsărit. Pentru pierderea lui *v*, vezi *scîrn-* < *skvrn-*. *A scorodi* cu înțelesul de „a căuta" este evident alt cuvînt, cf. la TDRG *a scoroci*, variantă a lui *scociorî*. *Scoroj* este un derivat regresiv de la *scoroji*. Pentru *j*, vezi J. Byck, BL, III (1935), p. 189—190. Pentru *coroagă*, *corogi*, putem compara pe *scovargă* alături de *scovardă*. Pierderea lui *s* inițial nu mi se pare surprinzătoare la cuvinte expresive. În sfîrșit, e evident că *sfarog*, *sforog* pornesc de la aceeași rădăcină, unde de astă dată s-a pierdut *k* și s-a păstrat *v*. Rus. *сварок*, adus în discuție de CADE, e derivat de la *варить* „a fierbe", prin urmare e străin de familia pe care o discutăm.

În sfîrșit, trebuie lămurite variantele cu *ș-* (de adăugat *șfară* „miros puternic de untură sau ulei ars", MCD, p. 288, din raionul Bistrița). Limbile slave au forme cu *š-*, desigur de origine expresivă : rus. *шкварить* „a prăji", *шквара* „prăjeală", *шкварок* „halcă de slănină", ucr. *шквара* „arșiță", „bucată de slănină topită", *шкварити* „a prăji", ceh. *škvařiti* „a prăji". De aici *ș-* în variantele romînești.

coștei

Alături de *coștei* „castel", DA cunoaște un *coștei* „coșar", pentru care trimite la ucr. *кошіль* „coșar". Fără îndoială că cele două cuvinte sînt foarte apropiate între ele, dar formația lor este evident diferită și deci simpla lor apropiere nu spune nimic. În BL, IV, (1936), p. 75 (cf. și BPh, V (1938), p. 162), am semnalat un *coștei* „casă" (vezi acum și CV, 1950, nr. 1, p. 32), pe care l-am explicat prin bulgară, fără să cunosc cuvîntul cu sensul de „coșar" (fascicula respectivă din DA a apărut în 1937). Mi se pare neîndoios că avem de-a face cu același cuvînt și deci al doilea *coștei* vine tot din bulgară. Diferența între „casă" și „coșar" nu e mare (casele se făceau adesea din nuiele împletite, lipite cu lut, ca și coșarele), iar v. sl.

кѫштѧ însemna „cort", „colibă", „frunzar", şi paralela ucraineană înseamnă „cocină" (Berneker, s.v. *kot'a*).

Există şi un al treilea *coştei*, semnalat de DA pentru nordul ţării, cu înţelesul de „săculeţ" (vezi acum Lex. Reg., p. 100, din raionul Rădăuţi: *coştei* „burduf în care se pun penele pentru perini"; *coştiug* „pungă de hîrtie"). DA presupune că e acelaşi cuvînt cu „coşar", ceea ce mi se pare greu de crezut. Mai curînd e un diminutiv de la *coş*, cu sufixul *-tei*, vezi de exemplu *săc-o-tei*. Existenţa variantei *coştiug*, cu alt sufix diminutival, întăreşte această presupunere.

creanga, crancalîc

Creanga, glosat de DA prin „a umbla hăbăuca", „a umbla în zadar" e cunoscut în special din nordul Moldovei. Nu pare de loc natural să credem, cu DA şi DLRM, că avem de-a face cu *creangă* „ramură", în orice caz legătura de înţeles nu se vede. Scriban preferă să explice pe *creanga* prin *craina*, fără a arăta cum se explică diferenţa de formă. DU, TDRG şi CADE nu cunosc cuvîntul.

Cuvîntul apare şi sub forma *cranga*. Cred că nu trebuie să dăm mare atenţie acestei deosebiri, deoarece fiecare din cele două variante se poate uşor explica prin cealaltă, fiind vorba numai de pronunţarea dură sau moale a lui *r* (şi *creangă* „ramură" are varianta *crangă*).

Răspîndirea geografică a cuvîntului ne îndeamnă să-i căutăm un original ucrainean, şi într-adevăr acest original există: ucr. *гранка* „graniţă". O serie de cuvinte şi expresii paralele întăresc această ipoteză: *craină* „margine", *a umbla craina* „a umbla fără rost" (vezi *a da boilor craina* „a da boilor drumul din grajd, jug, să umble încolo şi încoace", MCD, p. 137, din Banat); *a bate laturile* „a umbla fugar" (vezi şi *lătu-řean* „musafir venit din altă localitate", MCD, p. 285, regiunea Cluj); *a ţine marginea, a umbla huciu-marginea* „a umbla hoinar" şi aici mai jos *holisturile* (de observat că în toate aceste expresii substantivul este articulat). Întrucîtva asemănător este şi *cotei* «om leneş, care „bate coturile"», Lex. Reg., p. 100 (raionul Rădăuţi). Atmosfera pe care o aduc toate aceste expresii este cea pe care o cunoaştem mai ales din romanele istorice ruseşti: tot felul de aventurieri cutreierau regiunile de frontieră, unde supravegherea era mai puţin strictă.

În această lumină, mi se par neconvingătoare explicațiile lui Bogrea, DR, IV (1927), p. 176—177, pentru o parte din cuvintele citate aici.

Cît privește aspectul fonetic al lui *creanga*, trebuie să observăm că și *creangă* „ramură" are la bază tot o formă *grankă*, numai că provine din bulgară. Probabil aici trebuie să referim și pe *crant* „fără rost" (CV, 1951, nr. 12, p. 37, raionul Balș); după cît se pare, indicația e greșită, căci se spune că cuvîntul e adjectiv, cu exemplul *Lina Beaca toată ziua umblă crantă*, deci s-ar părea că avem de-a face tot cu un substantiv feminin.

De *creangă* este legat desigur și *crancalîc* „petrecere, chef, orgie", pentru care DA trimite la *crancalău* „cioară", DU și CADE la *crancău*, care, pe lîngă înțelesul de „corb" l-ar mai avea și pe acela de „om fără căpătîi" și care ar fi derivat de la onomatopeea *cranc*! În sfîrșit, DLRM combină liber pe *crancău* cu *crailîc*. Pare la mintea omului să admitem că e vorba de un derivat în *-lîc* de la *cranga*.

crăciun

Diversele etimologii ale cuvîntului au fost discutate de acad. Al. Rosetti în volumul omagial pentru Constantin Giurescu (articolul a fost republicat în BL, XI (1943), p. 56—63 și în *Mélanges de linguistique et de philologie*, p. 324—333, reprodus cu mici modificări în „Romanoslavica", IV (1960), p. 64—70). Autorul înlătură o serie de etimologii fanteziste și se oprește la lat. *creatio* (cu înțelesul de „naștere"), care pare într-adevăr singurul etimon serios propus pînă azi (în SCL, XII (1961), p. 313—316, E. Çabej susține că *crăciun* ar proveni din alb. *kërçû*, *kërçuni* „buturugă").

Pentru înțelesul lui *crăciun* s-ar putea compara port. *criança* „copil" și alte derivate romanice. Totuși acad. Al. Rosetti arată că unele trăsături fonetice romînești nu concordă cu forma latină, astfel prima silabă trebuia să fie *cre-*, nu *cră-*, iar finala așteptată este *-une*, nu *-un*. Pentru a elimina aceste greutăți, autorul crede că trebuie să facem apel la un intermediar slav, deși slaviștii, pe de altă parte, cred în general că formele corespunzătoare din slavă provin din romînește. Cele două obiecții ridicate de acad. Al. Rosetti pot fi înlăturate.

Silaba inițială a cuvîntului romînesc este *cră-* și nu *cre-*, din cauză că *r* este dur, în acord cu *n* final (cf. *crăpa* < lat. *crepare*) ; consoana *č* nu a avut nici o influență, deoarece nu are o variantă dură (cf. *tăciune* < lat. *titione*, care nici măcar la plural, *tăciuni*, nu moaie pe *t* inițial). Este adevărat că alături de *crăpa* există varianta regională *crepa*, iar *crăciun* nu are decît într-un singur loc (cf. DA) varianta *creciun*, dar situația celor două cuvinte nu este aceeași. Alături de *crăpa*, *crapă*, există *crepa*, *creapă*, apoi *crepi*, *crepe*, cu muierea normală a lui *r*, vezi *cresta* alături de *creastă*, *creste*, *treptat*, alături de *treaptă*, *trepte*. *Crăciun* nu are și nu poate avea alături forme de acest tip, pentru că în formele lui accentul nu este nicăieri pe silaba inițială.

Cît privește terminația, N. Drăganu a încercat să o explice arătînd că singularul *crăciun* s-ar fi refăcut sub influența unui plural *crăciuni*. Acad. Al. Rosetti arată că un astfel de plural nu e obișnuit și, dacă ar exista, nu ar avea de ce să influențeze singularul. Se mai poate adăuga încă ceva : diferența de gen. *Creatione* era feminin ; dacă ar fi existat un plural romînesc *două crăciuni* (în ce epocă ? pluralele feminine în *-i* nu aparțin, desigur, începuturilor limbii romîne), acesta nu putea provoca apariția unui singular neutru *crăciun*, căci nu exista și nu există pînă azi un model pentru o flexiune de tipul *un crăciun — două crăciuni*. De fapt, nu e vorba numai de o diferență de terminație, ci și de una de gen : *creatione* era feminin, ca *rogatione*. De ce nu a rămas, ca acesta din urmă, feminin ?

Substantivele de felul lui *creatione* sînt în realitate de mai multe tipuri :

1. masculine latinești în *-o*, *-onis*, care la rîndul lor prezintă mai multe aspecte romînești :

a. terminate în *-un* : *căpun* < lat. *capo* (?), *găun* < lat. **cauo* (?), *grăsun* < lat. **grasso*, *păun* < *pauo*.

b. terminate în *-un*, cu varianta *-une* : *gărgăun* și *gărgăune* < lat. *crabro* (?) ; *tăun* și *tăune* < **tabo*.

După cum se vede, sub punctele a. și b. intră numai nume de animale.

c. terminate în *-une*, cu varianta *-un* : *tăciune*, *tăciun* < lat. *titio*.

d. terminate numai în *-une* : *cărbune* < lat. *carbo*.

După cum se vede, sub c. și d. intră numai neînsuflețite.

e. devenite în romînește neutre, numai în *-un* : *săpun* < lat. *sapo*.

2. feminine latineşti în *-io* :

a. Cîteva cuvinte izolate, legate la origine de verbe: *genune* < lat. *gyro* (?) : *minune* < lat. **mirio* (?) ; *pășune* < lat. *pastio* ; *răpciune, răpciun* < lat. *raptio* (?). La acestea trebuie adăugate unele care prezintă modificări fonetice : *minciună* < lat. *mentio* ; *rușine* < lat. **rosio* (?).

b. Substantive derivate cu sufixul *-atio, itio*, legate de verbe pînă azi. Acestea sînt foarte numeroase, de aceea mă mulţumesc să dau cîteva exemple : *iertăciune, plecăciune, rugăciune* etc. E foarte greu de spus, despre fiecare în parte, dacă e moştenit din latineşte sau format în romîneşte, de vreme ce atît rădăcina cît şi sufixul sînt vii.

Constatăm că au rămas feminine derivatele analizabile (de tipul *goliciune, spurcăciune*), abstracte derivate de la verbe sau adjective, şi cîteva neanalizabile, dar simțite ca abstracte verbale (*minciună, pășune, rușine*). Au pierdut în mare parte pe *-e*, în acord cu tendința cunoscută a limbii noastre (cu excepția apusului țării, unde există tendința contrarie), masculinele nume de animale, în sfîrşit au pierdut parțial pe *-e* dar au rămas masculine sau au devenit neutre numele de obiecte neînsuflețite (*crăciun, săpun*). Aşadar *crăciun* a pierdut pe *-e* pentrucă a pierdut legătura cu verbul de la care derivă.

crivală, crivcală, crivea

În DA se găsesc numeroase exemple pentru acest cuvînt, care denumeşte diverse obiecte de uz practic. Originea propusă pare exactă : sl. *krivŭ* „strîmb". Rămîne numai să se precizeze formația. La prima vedere, avem de-a face cu un nume de instrument în *-eală*. DA complică lucrurile trimițînd la s.-cr. *krìvalja* „un fel de viță de vie" şi la pol. *krzywalec* „lemn strîmb", căci sufixele cu care sînt formate aceste cuvinte nu se potrivesc cu formația noastră, iar un împrumut din derivatele citate nu este cîtuşi de puțin admisibil. Forma poloneză, aşa cum e citată, nu are nimic de-a face cu sufixul nostru *-eală*, căci varianta poloneză a acestui sufix este *-adło*. În dicționare nu găsesc însă decît pol. *krzywulec*. Scriban, comparînd pe *crivală* cu *nicovală*, porneşte de la v. sl. кривало, s.-cr. **krivalja* (după toate probabilitățile, asteriscul de la sîrbă trebuie mutat la vechea slavă, căci forma sîrbească este atestată, iar cea veche slavă nu).

În primul rînd : care dintre cele trei forme citate în titlu este primitivă? Desigur nu *crivea*, care se explică pornind de la pluralul *crivele* (singura pe care am auzit-o în tinerețe în graiul care-mi era familiar, vezi BPh, V (1938), p. 162). Celelalte două sînt indiferente din punctul de vedere al celui care caută o etimologie, căci fiecare din ele se poate explica din cealaltă, sub influența pluralului.

Încercînd să pornim de la *criveală*, trebuie să ne întrebăm la ce radical s-a atașat sufixul? Acesta nu există în limbile slave (SCL, VII (1956), p. 272), în schimb în romînește nu există un adjectiv *criv*. Dacă nu vrem să presupunem că de la acest adjectiv necunoscut de noi s-a format un verb **a crivi*, de la care apoi *criveală*, e necesar să presupunem existența unui substantiv slav în *-dlo*. (Verbul *kriviti* „a strîmba" este atestat în toate limbile slave, cu excepția vechii slave.) Dar un derivat de aici trebuia să fie **crivilă*, ca *tocilă*. Să admitem că acest **crivilă* a fost refăcut în romînește? Nu prea se vede justificarea. Mai curînd aș crede că avem totuși de-a face cu un nume primitiv în *-adlo*, de la un verb *krivati*, care nu e fără exemplu în limbile slave : ucr. *кривати* „a șchiopăta", s.-cr. *krívati* „a se pleca pe-o parte", ceh. *křivati* „a strîmba" (toate după Berneker). Presupun deci că a existat în sîrbă un derivat *krivalo*, de unde vine cuvîntul nostru.

cumnat

Cuvîntul nu prezintă decît false probleme de formă. Pușcariu, DR, I (1921), p. 425, vede o dificultate în faptul că grupul *mn* s-a păstrat, pe cînd în *mioară* < **agnelliola* și în *miață* < *ignitia* s-a redus la *m*. Trec cu vederea faptul că cele două etimologii sînt cel puțin discutabile (de ce avem nevoie să reconstruim un **agnelliola*, nereprezentat nicăieri în altă parte, cînd *mioară* se poate explica foarte bine în romînește de la *mia*? DLRM însă a mers și mai departe și a suprimat asteriscul), dar cum n-a observat Pușcariu că în exemplele alese grupul *mn* era muiat, pe cînd în *cognatus* era dur?

O problemă se pune totuși, dar ea privește înțelesul. *Cognatus* în latinește însemna, după etimologie, „născut împreună", apoi „rudă de sînge". În latina tîrzie ajunge la înțelesul de „cumnat", rudă prin alianță. Cum se explică această schimbare? După știința mea, nimeni nu a încercat să o arate. Cred că e

de vină influența lui *compater*, *consocer*. Cînd *compatres*, *consocri* sînt colegi în calitate de tați, de socri, *cognati* pot deveni colegi în calitate de fii ai cuscrilor. Transformarea a trebuit să se petreacă la o dată destul de veche, căci în romînește cuvîntul a devenit curînd inanalizabil, prin nerecunoașterea cuvîntului *nat*, ceea ce explică și de ce prefixul a păstrat forma *cum*-(SLG, p. 471).

curuiac, curuielnic

În CV, 1949, nr. 6, p. 30, găsim *curuielnic* „coteț pentru păsări" (din fostul județ Mehedinți), iar în nr. 8 al aceluiași an, p. 35, *curuiac*, cu același înțeles (din fostul județ Gorj). DA cunoaște pe *curelnic* (din Banat) și *curuielnic* (Mehedinți), pe care le socotește derivate de la sl. *kurŭ* „cocoș" (cf. bg. *курник* „coteț"). CADE derivă pe *curelnic* din rus. *курильник* (există?); pare cel puțin curios ca un cuvînt de origine rusă să fie atestat numai în Oltenia. Dicționarele atestă numai pe rus., ucr. *курятник*, bg. *куряк* [1] (acesta însă înseamnă „clapon"), s.-cr. *kurnjak* „găinărie", slov. *kurjak* „găinaț". Scriban, care cunoaște aceste forme, explică pe *curuiac* din *curnic* (?), iar pe *curuielnic* din bg. *kurelnik* (?). Vezi și Bogrea, DR, I (1921), p. 278. Este limpede că rădăcina e slavă și de asemenea sufixele, dar forme identice cu cele romînești nu apar în slavă. În primul rînd este nelămurită originea celui de-al doilea *u*. Dacă punem alături de *curuiac* pe *buduiană* și *budiană*, *buruian(ă)* și *buriană*, *busuioc* și *busioc*, *liuluiac* (vezi bg. *люляк*) și *liliac*, *turuiac* și *turiac*, *uruioc* și *urioc* etc., se vede ușor că cel de-al doilea *u* se datorește unei asimilări, grupurile *-iia-*, *-iio-* devenind *-uia-*, *-uio-* cînd în silaba anterioară era un *u*. Aceeași pare să fie explicația și pentru cel de-al doilea *u* din *curuielnic*.

cuscru

Este clar pentru oricine că provine din lat. *consocer* (vezi paralela συμπέθερος în greaca modernă). Dar dacă pornim de la forma latină de nominativ, *cònsocer*, nu putem explica pe *u*

---

[1] Pentru diferența de sufix între aceste două din urmă cuvinte, vezi rus. *перепелятник* și rom. *prepeleac*, dacă etimologia propusă de TDRG pentru cuvîntul romînesc este acceptată.

din silaba inițială, căci *o* nu devine *u* decît în silabele neaccentuate (nazala nu poate fi pusă în cauză pentru această schimbare, căci ea a dispărut foarte devreme) iar dacă pornim de la acuzativul latin *consòcrum*, nu putem explica accentul romînesc pe inițială și suprimarea vocalei a doua, care ar fi trebuit să păstreze accentul. Dicționarele nu spun nimic în această privință, ci se mulțumesc să semnaleze existența formei albaneze *krushk*.

Felul cum evoluează în mod normal substantivele latine ne face să credem că punctul de plecare a fost *consòcrum*, cu accentul pe silaba a doua, nu numai pentru că vocala ei era urmată de „muta cum liquida", ci și pentru că cuvîntul putea fi analizat. Aceasta trebuia să ducă în romînește la schimbarea primului *o* în *u* și la păstrarea celui de-al doilea.

În situații de felul acesta se face de obicei apel la derivate: *còlloco*, de exemplu, trebuia să devină **colc*, iar *collòco*, **culòc*, și totuși nu găsim decît *culc*, ceea ce se explică prin influența lui *culcare*, *culcuș* etc., și bineînțeles, a formelor verbale mai lungi (*collocamus* > *culcăm*, *collocabamus* > *culcam* etc.). Încercînd să procedăm așa și în cazul lui *cuscru*, ne putem referi la derivate ca *cuscrenie*, *cuscrișor*, *încuscri*, în care se justifică atît schimbarea primului *o* în *u*, cît și eliminarea celui de-al doilea *o*. Singura întrebare este de ce cuvîntul de bază ar fi fost atît de slab în fața derivatelor, cînd era cu siguranță mult mai prezent decît ele în mintea vorbitorilor.

Părerea mea este că trebuie să avem în vedere și situația creată prefixului *con-*. În romînește, peste tot unde prezența lui a rămas sensibilă pentru vorbitori, *con-* a fost înlocuit cu forma *cu-*, identică formal cu prepoziția romînească *cu* (SLG, p. 471). Dacă însă în verbele ca *cuprinde*, *cutreiera*, *cutremura*, *cuveni*, identitatea formală a prefixului *cu-* și a prepoziției nu are de ce ne supăra, pentru că prepozițiile nu se pun în fața verbelor, alta era situația substantivului, care se folosește frecvent precedat de prepoziție. Dacă *consòcer*, *consòcra* au devenit, așa cum era de așteptat, **cusòcru*, **cusoàcră*, atunci nu exista nici un mijloc de a distinge în vorbire propoziții ca *a venit *cusocrul* și *a venit cu socrul*, sau *asta e *cusoacra* și *asta e cu soacra*. De aceea, imediat ce a apărut forma sincopată la derivate și, accidental, sincopa a fost introdusă prin analogie la forma simplă, ea a fost reținută și s-a generalizat, pentru că elimina o posibilitate de confuzie.

cuş !

Această interjecţie, cu care se gonesc cîinii, porcii (dar care se foloseşte şi pentru oameni cu înţelesul de „marş de aici !" : am auzit-o adesea de la oameni din regiunea Suceava), este considerată de DA ca o prescurtare din *cuş-chi* sau *cuşti* (iar acestea din magh. *kuss ki* „marş afară" sau germ. *kusch di*(*ch*) „culcă-te"). Sub forma *cuşti* interjecţia apare şi în MCD, p. 169 (raionul Topliţa), cu exemplul *cuşti afară, potaie.* Dar *cuş* nu este scurtat din *kuss ki* sau *kusch di*(*ch*), deoarece este folosit fără nici un adaos şi în maghiară (*kuss* „tacă-ţi gura", „marş" ; de altfel adaosul *ki* „afară" nu se poate înţelege decît pornind de la *kuss* singur), în ucraineană (*кущ* ! „strigăt cu care se gonesc oile") şi în sîrbo-croată (*küš*), ceea ce nu e de mirare, deoarece şi în germană e la fel (vezi şi verbul derivat *kuschen*, folosit atît pentru animale cît şi pentru oameni). Se pune întrebarea dacă interjecţia adresată oamenilor este o scurtare a celei folosite pentru cîini, şi dacă nu cumva reproduce în mod independent formula franceză *allez vous coucher* ! care nu se foloseşte pentru animale : ideea este „du-te şi te culcă, fiindcă eşti beat". În *Rječnik Hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb, 1880— se face şi altă ipoteză, care nu e de neglijat : *couche* ar fi pentru *à ta couche*, vezi s.v. *paie* expresia noastră *la paie.*

Cele spuse mai sus pot fi socotite şi ca îndreptări la nota pe care am publicat-o în BL, VI (1938), p. 156 (de adăugat că *марш* ! „ieşi afară" există şi în bulgară).

damă

În secolul trecut, *damă* s-a degradat pînă într-atît, încît la începutul secolului nostru însemna adesea „prostituată" (vezi întreaga discuţie mai jos, sub *făt*). Noua orînduire socială, suprimînd prostituţia, a făcut ca acest sens să nu mai apară decît foarte rar, din cauză că nici noţiunea nu ne mai e familiară. Cum însă *damă* şi-a mai păstrat în parte accepţia veche (se mai zice *coafor de dame, lenjerie de damă*) şi a rămas în termeni tehnici la diferite jocuri (*dama de pică, dama* la şah, *a juca dame*), astăzi se poate constata că cuvîntul s-a ridicat din nou pe scară socială, revenind la situaţia lui primitivă.

dălbină, dulbină

Cuvîntul, cu înțelesul de „apă adîncă", are și alte variante, printre care *dîlbină*, *dalbină* (CV, 1950, nr. 11—12, p. 38, din Arad; numeroase cuvinte cu *ă* neaccentuat sînt notate acolo cu *a*). CADE localizează pe *dulbină* în Transilvania și Banat și explică toate variantele prin bg. *дълбина*. Scriban, s.v. *bulboacă*, arată că *dulbină* apare și în alte părți. DA și DLRM nu aduc nimic nou cu privire la etimologie. Forma bulgară are accentul pe finală, dar structura cuvîntului ne permite să ne explicăm accentuarea penultimă în romînește, fără să facem apel la forma s.-cr. *dubìna* (vezi de exemplu rom. *glavă* < bg. *главà*). Dar cum se explică variațiile vocalice? Am putea vedea aici o încrucișare între forma bulgară și cea sîrbească? Mai curînd cred că e vorba de împrumuturi din ambele limbi, forma cu *ă* sau cu *î* datorîndu-se bulgarei, iar cealaltă serbo-croatei, vezi dubletul *mucenic/măcenic*.

Se pune însă atunci problema prezenței lui *l* în forma cu *u*. În serbo-croată *l* a dispărut, mai bine zis s-a vocalizat; de ce apare el în romînește? Trebuie să credem că împrumutul s-a făcut într-o vreme mai veche, cînd laterala, într-o formă oarecare, se mai pronunța în sîrbă (vezi cazul cuvintelor cu *n*, de tipul *luncă*, bg. *лъкà*, s.-cr. *luka*). Dacă admitem această explicație, ea poate fi aplicată la dubletul *Vîlcan/Vulcan*, la tripleta *mîlcom/mulcom/molcom* (bg. *мълком*, s.-cr. *mukom* rus. *молком*) și eventual la dubletul *hîlpav/hulpav*.

dălogi, dîrloagă, dîrlogi, dologi

TDRG și DA lasă aceste cuvinte fără etimologie; CADE și DLRM explică pe *dîrloagă* prin bg. *дръгла* „slabă", ceea ce nu se potrivește nici pentru sunete, nici pentru înțeles. Pușcariu, DR, III (1924), p. 832—833, construiește o etimologie foarte complicată pentru *dîrlogi*: bg. *удило*, care e pentru un mai vechi **udidlo*; din acesta din urmă ar veni un rom. **udirlă*, căruia i s-a adăugat sufixul *-og* și care ar fi pierdut pe *u* inițial, luat drept numeralul *un*, „mai ales fiindcă cuvîntul e întrebuințat cu deosebire la plural"; *dălog* ar fi o formă mai nouă din *udilo*. Dar cît de vechi ar trebui să fie cuvîntul pentru a fi păstrat pe *d* din sufixul bulgar? Nici un alt nume de instrument de origine bulgară nu l-a păstrat (vezi și *mocirlă*). Dacă cuvîntul

se folosește mai ales la plural, nu era de loc normal să se confunde *u-* cu *un* (*udîrlogi* nu putea fi luat drept *un dîrlogi*). *Dălog* e dat de dicționare ca arhaic față de *dîrlog*. În sfîrșit, trebuie avută în vedere și varianta *dologi* (DA ; *doloji* la Teaha, p. 221).

Această din urmă variantă, răspîndită în nordul țării, ne dă cheia etimologiei. Sensul se reduce în general la „element adăugat", fie la căpăstru sau frîu, fie la îmblăciu sau la coafură. Fără a cunoaște varianta *dologi*, DU a recunoscut elementul esențial al înțelesului și trimite la sl. *dolagati* „a adăuga, a pune la". Precizez că trebuie să pornim de la rus. *доложить* sau ucr. *доложити*. A existat în slavă un substantiv *dologŭ*? Scriban, pornind fără îndoială de la DU, nu se sfiește să-l insereze ca atestat, adăugînd pentru confirmare pe *pîrlog*, *polog*, *potlog*, *zălog* (se mai putea adăuga *olog*, *răzlog*; limbile slave mai cunosc și alte derivate cu prefixe). În orice caz, în romînește nu este nici o urmă a unui verb a *doloji*, de la care să considerăm că *dolog* e postverbal. S-ar părea că *dolog* e de origine ucraineană, iar *dălog* reproduce pronunțarea rusească (cf. *dămol* pentru *domol*) ; grupul *rl* este expresiv (SCL, X (1959), p. 206—209), iar *ă* a devenit *î* înainte de *rl*.

Scriban a văzut just, după părerea mea, că *dîrloagă* aparține aceleiași familii, dar explicațiile lui nu corespund : *dîrloagă* ar însemna „anexă, iedec, adaus, nu stăpîn", iar *slugă la dîrloagă* ar fi tot una cu „slugă la slugă". În realitate *cal de dîrloagă* e „cal de adaos", folosit în special pentru eforturi scurte și grele (de exemplu , cum am apucat personal, la tramvaiele care aveau de urcat o pantă). Se înțelege că pentru astfel de muncă nu se repartizau cai buni, și pe de altă parte îngrijirea unui astfel de cal este și mai anevoioasă și mai puțin prețuită decît a unui cal bun.

dertă

În CV, 1949, nr. 3, p. 18, e citat acest cuvînt, cu sensul : „făină necernută, din care se face o pîine mai slabă, care se dă lucrătorilor și argaților". Originea lui este ucr. *дерть* „făină măcinată gros pentru hrana vitelor", derivat de la *дерти* „a sfîșia, a rupe în bucăți" (vezi ucr. *дерти крупи* la Grincenko), deci din aceeași familie cu *puzderie*. Fiind feminin, *dertă* a căpătat în romînește terminația *-ă*.

descălța, descultța, desculț

Alături de *încălța*, *încălțat*, cu *ă*, fără variații vocalice (cu excepția unui *încultța* în *Anonymus Caransebesiensis*, pe care CDDE îl consideră refăcut după *descultța*), romîna cunoaște verbul *a descălța*, cu varianta *descultța*, iar ca adjectiv, forma *desculț*, cu *u* fără variante. Aceste forme sînt puse în general pe același plan, ca și cum ar fi la fel de vechi și de răspîndite. Se pornește de la lat. *incalciare*, *discalciare*, **disculcius*, *disculciare* și, după cîte văd, nimeni nu și-a pus întrebarea de ce forma pozitivă nu are *u*, iar forma negativă este în mare parte cu *u*. DU consideră că *desculț* < **disculceus*, care ar fi pentru *disculciatus*. La fel socotește și TDRG, care crede că *descălța* este de fapt *descultța*, refăcut după *încălța*, iar pentru acesta din urmă trimite la lat. *calceare*. REW e de părere (2662) că *descultța* e derivat de la *desculț*, iar pentru *încălța* trimite la lat. **calceare*. Într-o notă din SCL, IX (1958), p. 411, Maria Iliescu arată că *disculcius* e atestat în *Lex Salica*. În fapt, *Thesaurus linguae latinae*, s.v. *discalceatus*, reproduce relativ numeroase exemple de *disculciatus*, *exculciatus* și *disculcius* din manuscrise ale autorilor vechi (Vegetius, *Vulgata*, *Lex Salica*).

E greu de văzut de ce ar trebui să credem că *disculcius* se explică prin *disculciatus*. Se știe că schimbarea lui *a* în *u* face parte dintr-un proces mult mai larg de închidere a vocalelor scurte în silabă neinițială, petrecut într-o fază mai veche a limbii latine. Nimic nu dovedește că în vremea cînd avea loc închiderea vocalelor verbul *calceare* (excelent atestat în textele latine, în ciuda asteriscului lui Meyer-Lübke) s-ar fi folosit cu preverbul *in-*. Densusianu, HdLR, I, p. 169, cunoaște un singur exemplu de *incalciat* (de altfel, nici în *Thesaurus* nu se găsește altul), din *Notitia Tironis* (trimiterea este greșită, trebuie citit ALLG, IX, 243, în loc de VIII, 243). Este adevărat că apar forme romanice de tipul *încălța*, dar nimic nu dovedește că nu sînt formate independent în fiecare limbă în parte. Dacă însă verbul era *calceare* și nu *incalceare*, nu era nici un motiv să se schimbe *a* în *u*, de vreme ce era în silaba inițială.

Pentru forma negativă, situația diferă : fie că s-a folosit prefixul *dis-* sau *ex-*, în orice caz în „a descălța" *a* era în silabă neinițială și deci, într-o perioadă mai veche, el s-a putut închide în *u*. Lucrul s-a și întîmplat, pe de o parte pentru că limbile romanice au forme cu *u* (și acestea nu s-au putut crea în mod independent, căci închiderea vocalelor era un proces încheiat în

perioada romanică), pe de altă parte pentru că asemenea forme apar în manuscrisele latinești. Opoziția se stabilise atunci între *calceare* pe de o parte și *disculceare* (sau *discalceare*), *exculciare* (sau *excalceare*) de cealaltă. S-a creat atunci și *discalcius* sau *disculcius*? E puțin probabil, deoarece nu exista un *calcius* „încălțat". Este mult mai ușor de crezut că *disculcius* este un derivat regresiv, și nu numaidecît de la *disculciatus*, ci mult mai curînd de la *disculciare* (în aparență același raport ca între *socius* și *sociare*).

Ar fi greu de decis dacă în romînește *descălța* provine din *desculța*, sub influența lui *încălța*, sau, dimpotrivă, *desculța* e refăcut din *descălța* sub influența lui *desculț* (căci vechiul *disculciare* a putut să se piardă după ce a dat naștere lui *disculcius*). Chiar și în prima ipoteză, nu e de mirare că *desculț* s-a păstrat, deoarece nu exista o formă **înculț* cu care să intre în opoziție și deci în raporturi analogice.

despica

Dicționarele romînești explică pe *despica* prin rom. *spic*, eventual prin lat. *spica*. Înțelesul nu se prea potrivește, dar, bineînțeles, cu oarecare bunăvoință lucrurile se pot aranja. Ernout-Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, Paris, 1932, inserează ca un cuvînt de sine stătător pe *despico* „a goli interiorul unui animal, a-i deschide pîntecele", și se întreabă cu ezitare dacă e vorba de un termen religios cu înțelesul primitiv de „a examina măruntaiele", prin urmare un derivat de la *specio*, sau de un derivat de la *spica*, cu înțelesul de „a scoate boabele din spic". Acest din urmă sens s-ar apropia întrucîtva de sensul „a jumuli de pene", atestat la Pelagonius. Și într-un caz și în celălalt, cuvîntul romînesc nu ar fi format în romînește, ci ar fi moștenit din latinește.

Ar fi de preferat etimologia prin lat. *despico*, al cărui sens se potrivește foarte bine cu verbul romînesc; dar se pare că *i* este scurt în latinește, ceea ce nu se potrivește cu fonetismul romînesc. Se pune numai întrebarea : de unde știm că *despico*, atestat numai în proză, are *i* scurt? Chiar dacă e legat de *specio*, există un mijloc de a-l împăca din punct de vedere fonetic cu *despica* : tot de la *specio*, există în latinește *suspicio* „bănuială", cu primul *i* lung, ce e drept încă neexplicat. Dar cum legătura

acestui derivat cu *specio* e neîndoioasă, rezultă că într-o anumită situație ne putem aștepta la un *i* lung și la alt derivat al lui *specio*.

dologi

În MCD, p. 21, găsim *dologit* „muncit de lucru" (?), „obosit", cu exemplul *om (bou, cal) dologit*, și cu explicația: derivat de la magh. *dolog* „lucru, muncă", cu suf. part. *-it*. Sensul nu merge prea bine, iar formația nu merge de loc. În maghiară există verbul *dolgozni* „a munci" (cf. *a dolgozi*, MCD, p. 67), care nu putea deveni *dologi*, iar un substantiv *dolog*, din care să fie derivat *a dologi*, nu cunoaștem în romînește. La p. 67 a aceleiași lucrări, găsim din nou cuvîntul, de astă dată ca verb: *dologi* „a (se) obosi", cu exemplele: *Ti-o dologit caii, că-s tare aspri. Tare m-am dologit. Se vede că-s bătrîn.* Aici nu se mai dă nici o indicație etimologică. Avem desigur a face cu verbul *a ologi*, cu un *d-* prepus, ca în atîtea alte cazuri.

domestici

CADE consideră acest verb ca derivat romînesc de la *domestic*, iar pe acesta din urmă, ca neologism împrumutat din franțuzește. La fel DLRM. TDRG, ca de obicei mai corect, introduce în discuție forma *dumesnici*, atestată în limba veche, alături de alte forme vechi ca *dumestici* etc. Mi se pare sigur că *domestici* nu e format direct pe baza neologismului *domestic*, deoarece ne-am aștepta în acest caz la *a domestica* (cf. fr. *domestiquer*, it. *domesticare*). În vremea cînd au fost introduse masiv elemente romanice occidentale, imensa majoritate a verbelor împrumutate în romînește au fost repartizate conjugării I. Verbul de conjugarea a IV-a *domestici* este fără îndoială romînesc, chiar și fără să facem apel la paralela *sălbătici*. El a circulat sub forma normală *dumesnici*, iar cînd a apărut neologismul *domestic* s-a produs numai o adaptare fonetică a verbului, astfel încît să dea impresia că e derivat de la cuvîntul nou. E interesant de constatat că la bază avem un cuvînt de origine latină (*dumeastec* < lat. *domesticus*), slavizat (*dumesnic*, sub influența v. sl. домашьнь, домаштьнь), iar derivatul lui, de tip slav, a fost apoi romanizat.

domol, domoli, nemoliţi

Adjectivul-adverb *domol* este lăsat fără etimologie în dicţionarele noastre. TDRG observă că raportul cu sl. *malo* „puţin" pol. *pomalo* „încet", rus. *мало по мало* „puţin cîte puţin" este îndoielnic. Verbul *domoli* este explicat ca derivat de la *domol* (numai Scriban porneşte de la un v. sl. **domaliti* „a micşora"), deşi în DU se făcuse o apropiere mai corectă în fondul ei : sl. *domoli* (forma ?) „a se ruga". De remarcat apoi varianta moldovenească *dămol*, *a dămoli*. Totul arată că avem de-a face cu un împrumut relativ recent (*l* păstrat, *o* neaccentuat).

În vechea slavă apare verbul домолити сѧ (atestat într-un text din secolul al XIII-lea scris în Rusia), cu înţelesul de „a obţine prin rugăciuni", format din prefixul до- şi verbul молити „a ruga" (cu reflexivul молити сѧ „a se ruga"). De la înţelesul de „a ruga pînă la capăt", adică pînă la obţinerea celor dorite, se poate uşor ajunge la „a îmbuna", „a face pe cineva să părăsească supărarea". E curios de semnalat că înţelesul presupus pentru forma slavă primitivă este „jertfă" (Berneker, II, p. 66), cuvîntul fiind înrudit cu **mold-* „moale" (Walde-Pokorny, *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen*, Berlin u. Leipzig, 1927—1930, II, p. 289).

Forma moldovenească, cu *ă* pentru *o* neaccentuat, ne trimite spre limba rusă. Dicţionarele ruseşti nu inserează cuvîntul. Dicţionarul ucrainean al lui Grincenko are pe *домолити*, tradus în ruseşte prin *умолить*, adică „a obţine", cum şi pe *домолитися*, tradus în ruseşte prin *домолиться*, ceea ce arată că totuşi verbul există sau cel puţin a existat în ruseşte. Ar rezulta deci că verbul romînesc a fost împrumutat din ruseşte, iar adjectivul-adverb este postverbal, ca atîtea altele în romîneşte. TDRG mai citează din limba veche textul *cai sirepi şi nemoliţi*, întrebîndu-se dacă ultimul cuvînt nu e derivat de la *moale*. Mi se pare mult mai probabil că trebuie să pornim de la *neumol-*, cf. s.-cr. *neumoliv*, rus. *неумолимый* „care nu se lasă înduplecat", cuvînt cu care, după cum se vede, ne-am apropiat mult de înţelesul pe care l-am presupus pentru primitivul lui *domoli*. În orice caz, cred că nu se poate tăgădui o influenţă a lui *moale* asupra întregii familii.

doscă

Cuvîntul apare la CADE, localizat în Oltenia şi explicat prin „bucată mare de lemn uscat, de trunchi despicat", iar în chip de etimologie ni se spune : „comp. srb. *doska*, bg. *дъска*, rus. *доска* etc. „scîndură". Definiția pare prea încărcată de amănunte („mare", „uscat"). Există s.-cr. *doska* ? Dicționarele nu dau decît *dàska*, aşa cum e şi de aşteptat. Forma bulgară nu corespunde cu cea romînească din punctul de vedere al vocalismului, iar cea rusească, desigur recentă (vezi Berneker), nu se potriveşte în ce priveşte accentul.

La datele din CADE trebuie adăugate următoarele : *doască* „leagăn, postavă pentru legănatul copiilor" (CV, 1951, nr. 9—10, p. 45, din fostul județ Dolj), *a doști* „a podi, a pune scînduri" (CV, 1952, nr. 4, p. 31, din fostul județ Bihor), *doscă*, pl. *doște* „scîndură" (Teaha, p. 221). Prezența cuvîntului în nordul țării ne impune să luăm în considerație şi ucraineana, unde găsim *дошка* „scîndură". Aici corespunde sensul, accentul, vocalismul, dar nu mai corespunde consonantismul. Există două posibilități : sau să admitem că împrumutul s-a făcut într-o vreme mai veche, cînd ucraineana avea încă pe *s*, sau că forma romînească e refăcută din plural (după modelul sing. *ploscă*, pl. *ploști*).

drăpăli, dripăli, dripi, drepăna

În MCD găsim : *drepăna* „Cînele cînd sare cu labele pe domnu-so se zice că-l dreapănă" (p. 22) ; mai departe, la aceeaşi pagină, *dripi* „a frămînta, a călca în picioare, a zdrobi, a bătuci", cu adaosul că în Sălaj se zice *dripăli* ; apoi *drăpăli* „a călca în picioare, a zdrobi" (p. 67 din raionul Turda ; aici se dă şi etimologia : cf. magh. *trappolni* „a tropoti") ; în sfîrşit *dripăli* „a călca în picioare, a bătători, a strivi" (p. 282, din raionul Bistrița). La aceasta adăugăm datele culese de Teaha : *dîrpește* „calcă în picioare" (p. 221), *dripește* şi *trevelește* (tot acolo, cum şi la p. 275). Nu văd însă nici un motiv pentru care un magh. *trappolni* ar fi devenit în romîneşte *drăpăli*. Punctul de plecare trebuie să fie în orice caz germ. *trampeln* „a bătători, a călca în picioare". *Drepăna* poate fi influențat de *zgrepțăna*.

economicos

DLRM explică simplist pe economicos din *economic*+sufixul *-os*, fără să bage de seamă că *economic* este adjectiv şi, în principiu, *-os* serveşte la formarea de adjective de la substantive (există cîteva derivate de la verbe). Ce e drept, la Pascu, *Suf.*, p. 74, se găsesc cîteva exemple derivate de la adjective : *lăcomos*, *sterpos*, *tulburos*, *veselos*, slab atestate şi, cu excepţia lui *sterpos*, explicabile şi prin substantive (*lăcomie*, *veselie*) sau verbe (*tulbura*, *veseli*). În DI găsim alte exemple, ca *adîncos*, *calicos*, *dobitocos*, *mojicos*, *sălbăticos*, *voinicos*, al căror cuvînt de bază poate fi folosit tot atît de bine ca adjectiv şi ca substantiv, dar şi *căldos*, *puternicos*, *umedos*, explicabile numai prin adjective. Toate aceste derivate sînt rar folosite şi, în măsura, în care le cunosc din propria mea experienţă, pot afirma că sînt formaţii glumeţe. Nu este aceasta situaţia lui *economicos*, care e mult folosit, şi în serios.

CADE, s.v. *economicos*, trimite la *iconomicos*, dar acesta nu figurează la locul său în ordinea alfabetică. Trebuie să pornim de la *iconomicos*, care reproduce pe gr. οἰκονομικός, format, bineînţeles, cu sufixul -ικός. Adjective greceşti cu acest sufix au pătruns destule în romîneşte (*nevricos*, *plicticos*, *politicos*, *simandicos*, *tacticos* etc.). După ce au fost împrumutate neologismele *economie*, *econom* etc., cu *e-*, *iconomicos* s-a schimbat şi el în *economicos*. Astăzi se foloseşte tot mai mult, deoarece *economic* a căpătat un sens tehnic şi se simte nevoia de a-l diferenţia de sensul practic.

Observ că adjectivele greceşti în *-icos* s-au împărţit în romîneşte în mai multe grupe :

1. Dispărute cu totul : *apofasisticos*, *catahristicos* (adv.), *chiriticos* (?), *evghenicos*, *epihirimaticos*, *ighemonicos*, *nomicos*, *prilipticos* (?), *procriticos* (?), *prosopicos*.

2. Refăcute sub influenţă apuseană ori de cîte ori alături de adjectiv există un substantiv din aceeaşi familie : *comicos* (*comedie*), *epilepticos* (*epilepsie*), *idropicos* (*hidropisie*), *istericos* (*isterie*), *melanholicos* (*melancolie*), *prolipticos* (*prolepsă*), *revmaticos* (*reumatism*), *stoicos* (*stoicism*). În toate aceste cazuri, adjectivul a pierdut desinenţa grecească *-os*.

3. Au păstrat forma grecească trei adjective neanalizabile în romîneşte : *nevricos*, *plicticos*, *simandicos*.

4. Au păstrat forma grecească alături de dublete fără desinenţa *-os*, dar cu diferenţă de înţeles, trei adjective : *economi-*

cos (*economic*), *politicos* (*politic*), *tacticos* (*tactic*). Ultimele două, pentru un romîn, par formate în romînește cu sufixul *-os* de la *politică* și *tactică*.

farmec, a fermeca

Explicația acestor cuvinte diferă de la un dicționar la altul : *farmec* ar fi luat direct din grecește, iar *fermeca* de la **pharmacare* (TDRG) ; ambele cuvinte provin din forme latinești reconstruite, **pharmacum*, **pharmacare* (PEW, CDDE, CADE, DLRM ; singur CDDE consideră atestat pe *pharmacum*) ; *farmec* ar proveni din latinul popular (popular, pentru că e neatestat !) **pharmacum*, iar *fermeca*, fie că e din lat. pop. **pharmacare*, fie că e derivat în romînește de la *farmec* (DA) ; *farmec* e din grecește, iar *fermeca* e derivat romînesc (REW). P. Haas, Jb., XXI—XXV (1919), p. 52, susține că finala *-ăc*, neobișnuită la verbe, a fost înlocuită cu *-ec* (*-ico*), de unde vocala *e* a trecut și la substantiv.

Să încercăm să ne ajutăm cu studiul vocalismului (vezi și *blestema*, *lepăda*). În SCL, IX (1958), p. 314, am explicat numai parțial vocalele din *fermeca*. Conform celor stabilite în acel articol, un verb latinesc **pharmacare* trebuia să devină *fărmăca* și să rămînă așa. Formele cu *e* dovedesc deci că *fermeca* a fost format în romînește, lucru cu atît mai plauzibil, cu cît un verb **pharmacare* nu este cunoscut nicăieri în limbile romanice. Substantivul **pharmacum* a trebuit să devină *farmăc*, iar la plural **farmăce* ; prin intervenția corelației de timbru, pluralul s-a schimbat în *farmece*, apoi singularul a fost refăcut în *farmec* (CDDE, DA). Acolo unde singularul se pronunță *farmăc*, verbul este *fărmăca*, acolo unde singularul substantivului este *farmec*, verbul a fost *fărmeca* și s-a transformat apoi în *fermeca*. După verb, se reface și o formă substantivală *fermec*, pl. *fermece* (nu direct sub influența corelației de timbru la substantiv, căci *a* nu devine în mod normal *ă*, deci nu poate deveni nici *e*).

făt, fecior

În locul vechiului *puer*, cu femininul *puella*, limba romînă a păstrat pe *făt*, feminin *fată*. În textele vechi, *făt* avea încă înțelesul de „fecior". În franțuzește, cuvîntul pentru „fată"

a fost schimbat de cîteva ori în decursul ultimelor secole, pentru că rînd pe rînd cuvintele care denumeau această noțiune au fost folosite ca eufemisme și chiar prin aceasta au căpătat sens peiorativ (Kr. Nyrop, *Gramm. hist. de la langue française*, Copenhague, vol. IV, 1913, p. 302). În romînește, dimpotrivă, cuvîntul *fată* s-a păstrat, iar termenul masculin a fost schimbat de mai multe ori. Bănuiesc că *făt* a fost eliminat din cauza omonimiei cu *făt* „ceea ce fată un animal" (după părerea mea, nu avem aici cuvîntul vechi, ci un postverbal romînesc al lui *făta*). Devenind peiorativ, *făta* a antrenat după el și pe *făt*, pe cînd *fată*, nefiind omonim cu abstractul verbal, a putut fi menținut cu sensul vechi. *Făt* s-a păstrat numai în expresii fixe (*făt-frumos*, *fătul meu* etc.), unde sensul era precizat de context. În locul lui s-a putut folosi *fecior*, care era diminutiv. Toate dicționarele noastre văd în *fecior*, *fecioară* reprezentanți ai lat. **fetiolus*, **fetiola*, care n-au lăsat urme în nici o altă limbă romanică; de aceea cred că pe bună dreptate REW le consideră derivate romînești. Nimic nu împiedica limba romînă să formeze de la *făt* derivatul diminutiv *fecior*, așa cum de la *vînăt* a format pe *vinecior*.

Deoarece *fată* s-a menținut, femininul *fecioară* a putut căpăta un sens special, pe cînd *fecior* a luat locul lui *făt*. Totuși, deoarece *fată* avea alături pe *fecioară* (cu tot sensul special al acestuia din urmă), *fecior* a putut fi găsit insuficient pentru a face opoziția cu ambele. De aceea, alături de *fecior*, au apărut, după regiuni, *băiat*, *copil*, *prunc*, indiferent de originea lor.

fleac

În SCL, VII (1956), p. 274, am încercat să explic diferiți termeni pretinși cizmărești și între altele am pomenit și de *fleac*, arătînd că *flecar* nu derivă de la *flec*, ci de la *fleac*. Am admis totuși că *fleac* ar putea fi identic, în ce privește originea, cu *flec*. Cred că trebuie să merg mai departe decît am mers atunci. Unele dicționare ale noastre dau ca sens primar al lui *fleac* pe cel cizmăresc, cu un singur citat din Delavrancea. Dar cu acest sens toată lumea zice *flec* (indiferent cum se va fi explicînd textul lui Delavrancea) și, admițînd că s-ar fi pronunțat vreodată *fleac*, nu se vede de ce s-ar fi revenit apoi la forma primitivă. În realitate, cred că *flec* nu are nimic de-a face cu *fleac*.

Toată lumea este de acord pentru a explica pe *flec* prin germ. *Fleck*. Pentru *fleac*, părerile diferă. DU îl socotește înrudit cu lat. *flaccus* și ipoteza aceasta a fost admisă, fie și cu rezerve, de TDRG, Giuglea, DR, III (1924), p. 1090, și REW, 3343, 23. CADE și DLRM pornesc de la germ. *Fleck*, iar Scriban, după obiceiul său, amestecă diverse ipoteze : ucr. *flĕak* „lucru moale" (? un cuvînt cu *f*-, după cum se știe, nu poate fi original în slavă), cf. și gr. φλύαξ și lat. *flaccus*.

TDRG arată că *fleac* nu e mai vechi de secolul al XVIII-lea în romînește. Deși natura cuvîntului ar putea explica lipsa lui în texte mai vechi, mi se pare de acceptat ideea că nu e foarte vechi; în același timp, mulțimea derivatelor (*flecar*, *flecări*, *flecușteț* etc.) ne împiedică să-l socotim la fel de nou sau chiar mai nou decît *flec*. Cred că putem porni de la grecescul φλύαξ, gen. φλύακος, care în antichitate era un gen literar, parodie a operelor tragice. La bază este verbul φλύω „a curge", „a trăncăni", cu variante ca φλύζω. Din aceeași familie este φλυαρός „palavragiu", „flecar". Cuvîntul se păstrează în greaca modernă, judecînd după dicționare, de exemplu în Λεξικὸν τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης ἐπίτομον, ἐκδοθὲν ὑπὸ Κ. Γκαρπόλα τοῦ Ὀλυμπίου, vol. III, Atena, 1839, găsesc φλυάκιον=φλυζόκιον „bășică".

fotel

Fotoliu are o variantă învechită *fotel*, pe care CADE o inserează fără nici o explicație. DA comentează : cu formă mai romînizată. Nu se vede însă de ce *fotel* ar fi mai romînizat decît *fotoliu*, și, dacă ar fi așa, de ce totuși s-a impus pînă la urmă forma mai puțin romînizată. Cuvîntul apare, sub forma *fotel*, în polonă. Deoarece aparține unei sfere de noțiuni care nu exclud posibilitatea unui împrumut din polonă (cf. *tapițer*), cred că *fotel* a fost împrumutat din polonă, independent de *fotoliu*. Pentru finală, vezi *portofel*, pol. *portfel*; pentru accent, vezi *tapițer*.

Franța, franțez

În SMFC, II, p. 215, Magdalena Popescu explică pe *franțez* ca format în romînește de la *Franța*, deși aceeași autoare arată just la p. 219 că multă vreme cuvintele în *-ez* au fost împrumutate gata făcute din limbi străine (vezi și aici mai sus, p. 13).

Dar numele *Franța* el însuși nu este explicat nicăieri. Este de origine greacă: Φράντζα < it. *Francia*, pronunțat de greci cu *ț*, pentru că nu aveau în limbă pe *č*; noi îl aveam și puteam pronunța *Francia*, mai bine zis am și pronunțat, căci numele a fost împrumutat și direct din italienește. Pentru împrumutarea lui *franțez* din grecește, vezi mai sus, p. 15. După cît pot vedea, s.-cr. *Franca*, *Fràncez* provin tot din grecește și desigur nu stau la baza formelor romînești. Ulterior a fost împrumutat din rusește *franțuz*, apoi, sub influența scrierii franceze, s-a trecut la *francez*, păstrîndu-se însă derivatele mai vechi *franțuzoaică*, *franțuzește*, *a franțuzi*, cum și numele de bază *Franța*. În treacăt fie zis, pare neîndoielnic că bg. *французойка*, *немцойка* provin din romînește, fără legătură, în ce privește sufixul, cu bg. *девойка*.

franzelă, franzolă

Dicționarele noastre (DU, TDRG, DA, CADE, DLRM) explică pe *franzelă* prin gr. φραντζέλα „pîine franțuzească", fără să-și pună întrebarea de ce *tz* e redat prin *z* și fără să se intereseze ce reprezintă varianta *franzolă*, pe care unele dintre ele o înregistrează (la Scriban se găsește și *franzoală*). Această variantă circulă, sau cel puțin a circulat în Moldova și nu poate fi despărțită de rus., ucr. *франзоля*, deși φραντζόλα există și în grecește, căci tocmai în Moldova există *dz* și nu s-ar vedea de ce nu apare pronunțarea *frandzelă*, dacă cuvîntul ar veni direct din grecește. Dar *франзела* există și în bulgărește și în orice caz e greu de crezut că s-a ajuns în romînește la pronunțarea cu *z* fără amestecul limbilor slave, care au și ele forme cu *z*.

gheață

Nici unul din dicționarele noastre nu inserează la cuvîntul *gheață* expresia *zahar de gheață*, cunoscută de mine din nordul Moldovei, cu înțelesul de „zahăr candel". Este un calc după rus. *леденец* „zahăr candel" (literalmente „de gheață"). În ucraineană nu găsesc decît *ледовий сіль* „sare cristalizată" (cuvînt cu cuvînt „sare de gheață").

godac

În *Nom d'agent*, Paris, 1929, am emis ipoteza că rom. *godac* provine dintr-un sl. **godakŭ*, paralel cu bg. *годинак* şi derivat de la sl. *godŭ* „an", la care trimitea deja DU. De atunci încoace, problema nu pare să fi avansat. Mihăilă, p. 79, consideră că *godac* „poate proveni din sl. **god-akŭ* sau poate fi rezultatul unei haplologii : *god*(*in*)*ac*". Se înţelege că nu poate fi vorba de haplologie acolo unde nu avem o silabă repetată, dar indiferent dacă îi zicem aşa sau altfel, asemenea scurtări nu sînt obişnuite. De altfel *godinac* e curent în romîneşte, iar *godac* n-a putut fi format pe teren romînesc, căci nu avem radicalul *god-*.

Se pune însă întrebarea dacă am avut dreptate să vorbesc de un sl. *godŭ* „an". Înţelesul de „an" este derivat (din acela primitiv de „timp potrivit") şi el nu apare în toate limbile slave, ci numai în rusă, ucraineană şi sîrbă. Ar fi greu de crezut că *godac* vine din rusă (unde „animal de un an" se zice *годовик*) sau din ucraineană (unde se scrie de asemenea *годовик*, dar se citeşte *hodovik*, astfel încît originea ucraineană este în orice caz exclusă ; *ходяка* pentru „porc", înregistrat de Grincenko într-o ghicitoare, vine evident de la *ходити* „a merge"). Rămîne deci în discuţie numai sîrba. Aici cuvîntul *gôd* este învechit. Se poate crede însă că *godak* a fost format pe vremea cînd *gôd* era curent (cf. s.-cr. *trèćāk* „animal de trei ani", Meillet-Vaillant, *Grammaire de la langue serbo-croate*, Paris, 1924, p. 152) şi a fost atunci împrumutat în romîneşte (accentul nu face nici o dificultate). Cînd *gôd* a fost înlocuit cu *gòdište*, s-a ajuns la forma actuală *gòdišnjâk*, care a înlocuit pe vechiul **godak*.

hagealîc

Dicţionarele noastre rezolvă uşor problema originii acestui cuvînt : tc. *hacılık*. Dar de ce sufixul în romîneşte apare aici ca *-alîc* în loc de *-ilîc*? E drept că există cuvinte romîneşti terminate în *-alîc*, dar acestea se terminau în turceşte deja în *-alık*, deoarece rădăcina lor se termină în *-a* : *babalîc*, *calabalîc* etc. În realitate, în turceşte nu există şi nici n-ar putea exista un derivat *hacilık*, căci nu există nici o bază *haci* : armonia vocalică nu permite prezenţa unui *i* după un *a*. Desigur, o asemenea suită de vocale se poate găsi în cuvinte de împrumut, dar e probabil că, în cazul pe care-l discutăm, turcii vor fi interpretat silaba finală

ca sufixul turcesc *-ci*, *-cı*, *-cu*, *-cü*, şi de aceea au dat cuvîntului forma *hacı*. Astfel derivatul care ne interesează este *hacılık*, sufixul prezentîndu-se în turceşte sub patru aspecte diferite, *-lik*, *-lık*, *-luk*, *-lük*, în armonie cu vocala finală a radicalului.

În romîneşte, acest sufix a devenit *-lîc*, cu excepția a cîtorva cuvinte învechite sau neanalizabile de felul lui *mezelic*, *bocluc*. Astfel acolo unde în turceşte este *-lik* găsim de obicei în romîneşte *-lîc* : *dulgherlîc*, *musafirlîc*, *pezevenclîc*, *zariflîc* etc. În schimb sufixul *-ci*, cu variantele *-cı*, *-cu*, *-cü*, devine în romîneşte peste tot *-giu* : *-ci* devine *-giu*, pentru că se adaugă *-u*, normal pentru masculinele romîneşti, *-cü* devine *-giu* pentru că în general *ü* e pronunțat de romîni ca *iu*, *-cu* devine *-giu* pentru că în mod fatal trebuia să apară un *i* la plural şi la forma de singular articulată (*-ğul* n-ar fi semănat cu nimic din romîneşte, cf. fr. *menu* > rom. *meniu*), iar *-cı* devine *-giu*, pentru că *ğî* e nepronunțabil pentru un romîn (*ğ* fiind muiat, schimbă pe *î* în *i*), de aceea *hacı* devine rom. *hagiu*. În cazul lui *hacılık*, fiind sprijinit de *ı* din silaba finală, *ı* a încercat să se mențină şi înaintea sufixului, pînă ce a fost atras de cuvintele în *-alîc*, destul de numeroase. Există, ce e drept, şi varianta *hagilîc*, mai rară, dar explicabilă, de vreme ce baza este *hagiu*.

Mai sînt în romîneşte încă două cuvinte în care găsim terminația *-alîc*, deşi în turceşte nu era *-a-*. Primul dintre ele este *ghigilic*, alături de care apare varianta *ghigealîc* (apoi *dugealîc*). Aici procesul este diferit : vocalele clare devin întunecate. Originalul turcesc era *gecelik*. Schimbarea lui *e* în *a* după *c* sau *g* nu pune probleme grele, ceea ce trebuie explicat aici este schimbarea sufixului *-lik* în *-lîc*, dar nici acest lucru nu este prea greu după cele arătate mai sus, chiar şi fără să punem în cauză forma s.-cr. *djedzeluk* (? ŞIO, I, p. 405).

Cel de-al doilea cuvînt este *mangealîc* < tc. *mancınık*, unde finala *-nık* a devenit *-lîc* sub influența sufixului binecunoscut, iar pentru păstrarea notei întunecate a vocalelor, *î* dinaintea sufixului s-a schimbat în *a*, întocmai ca în *hagealîc*. (Scriban porneşte de la tc. *mancılık*, *mancalık*, desigur inventate.)

Lokotsch, 777, citează o formă romînească *agia*, pe care dicționarele noastre nu o cunosc. S-ar putea să fie *agie*, derivat de la *agă*, pe care de fapt Lokotsch îl insereazå sub nr. 28, în forma *agia* şi cu definiția greşită de „prefect de poliție". Ce e drept, există în bulgăreşte *хаджия*, în s.-cr. *hàğija*, ceea ce e în acord cu sistemul obişnuit de redare în aceste limbi a

sufixului turcesc *-ci*. Dar aceasta nu poate explica pe *a* din *hagealîc*, deoarece nu s-ar vedea de ce numai la acest cuvînt a intervenit forma bulgară sau sîrbă cu *-a*.

haltere

Cuvîntul francez *haltères* (< *gr.* ἁλτῆρες) a devenit în romînește *haltere*, cu accentul pe primul *e*. În ultimul timp se pronunță *ha'ltere*, pentru că unii specialiști și-au închipuit că au de-a face cu un derivat german de la verbul *halten* „a ține", care s-ar fi accentuat pe prima silabă. În realitate cuvîntul există în germană, tot ca împrumut din greacă, și are forma *Haltere*, cu accentul pe primul *e*. Prin urmare forma romînească *ha'ltere* este hipergermană.

haram

În BL, IV (1936), p. 87—89, am arătat că în romînește turcescul *haram* „cîștig nepermis" s-a amestecat cu *halal* „bravo!" și cu gr. χαρά „bucurie", în așa fel încît de multe ori este foarte greu să spunem cu care original aveam de-a face într-o frază dată. Cred că situația este încă și mai complexă, pentru că în unele cazuri mai apare încă un original.

ȘIO, I, p. 207, sub cuvîntul *haram*, introduce o întrebuințare substantivală, cu înțelesul de „blestem" (*a mînca haram* „a spune minciuni", cf. turc. *haram yemek* „voler", literalmente „manger de l'argent illicite"), cu două exemple din Creangă: *haram de capul vostru* și *măi, tartorule, nu mînca haram și spune drept*.

Traducerea „blestem" este vizibil greșită, și în orice caz se referă numai la primul citat (dar sensul nu este de „blestem" ci „vai", cf. BL, IV (1936), p. 88). Cît despre cel de-al doilea citat, este evident că turc. *haram yemek* nu are nimic de-a face cu *a mînca haram*: sensul în turcește reiese în mod nesilit din simpla alăturare a celor două cuvinte, pe cînd în romînește nu se vede ușor raportul între „a consuma un cîștig ilicit" și „a spune minciuni". La cele două citate din Creangă, DA mai adaugă unul din Alecsandri: *mănînci haram ... n-am luat nici o leafă*, iar explicarea expresiei este „a face un lucru sau a vorbi vorbe fără de rost, de clacă".

Mi se pare evident că aici *haram* este un eufemism pentru *rahat*, care la rîndul lui este întrebuințat eufemistic în locul unei expresii și mai grosolane (vezi Iorgu Iordan, *Stilistica*, p. 89–90). Copiii spun adesea *harat* în loc de *rahat*, ceea ce a putut ajuta la înlocuirea acestui din urmă cuvînt prin *haram*.

hinderi

În „Limba romînă", 1961, p. 128, găsim inserat cuvîntul *hinderi* cu înțelesul „a incomoda, a deranja" (din Maramureș). Este vizibil germ. *hindern* „a împiedica".

hiț

În „Limba romînă", 1961, p. 128 (din Maramureș), găsim *hiț* „goană mare" cu exemplul *dă hiț cailor*. Este vorba evident de germ. *Hitze* „arșiță" pe care l-am cunoscut în comuna Reviga (BPh, V (1938), p. 165 : „scînteile care sar cînd lovești cu ciocanul un fier înroșit în foc ; partea roșie a fierului"). Mi se pare clar că definiția din „Limba romînă" e greșită, căci exemplul s-ar traduce prin „dă goană mare cailor", ceea ce nu înseamnă nimic. Sensul trebuie să fie și acolo tot „ardoare", „înfierbîntare", apoi poate „pornire", sens pe care îl are și cuvîntul german.

hodorog, hodoronc, hodorogi

După TDRG este vorba de o interjecție *hodorog*, din care s-a dezvoltat un substantiv *hodorog*, *hodoroagă*, apoi (ce e drept Tiktin nu o spune direct) verbul *a hodorogi*. Pentru etimologie, TDRG trimite la magh. *hadaró* „îmblăciu", „palavragiu". Separat este inserat *hodoronc-tronc*, fără etimologie. DA merge cam pe aceeași linie, numai că precizează că *hodorogi* e derivat de la *hodorog*, iar pe acesta îl compară și cu magh. *hadarni* „a da în dreapta și în stînga", „a flecări" ; cît despre *hodoronc-tronc*, acesta este considerat o variantă a lui *hodorog*. CADE și DLRM nu aduc nimic nou în această chestiune. În sfîrșit Scriban extrage pe *hodorogi* din ucr. *хóдором ходити* „a tremura", pe cînd *hodorog* și *hodoronc* ar fi ambele derivate din *hodorogi*.

Această din urmă ipoteză este cea mai apropiată de adevăr. E puțin probabil ca un substantiv sau un verb maghiar să se reflecte în romînește printr-o interjecție, fără să cunoaștem o formă intermediară flexibilă. Apoi faptul că apar alături *hodorog* și *hodoroagă* indică cel puțin pentru unul din ele, dacă nu pentru amîndouă, originea post-verbală. Sensul cuvintelor unguresti citate este destul de depărtat de al cuvintelor romînești.

Alături de ucr. *хóдором* găsim și rus. *хóдор*, în expresia *ходить хóдором* (Ușakov; *ходорóм*, Dahl) „a se cutremura". De aici în romînește, cu sufixul *-og*, *hodorog*, de unde verbul *hodorogi*, și, ca postverbal de la acesta, *hodoroagă*. Cît despre *hodoronc-tronc*, pare limpede că termenul al doilea l-a influențat pe primul, formînd împreună o expresie rimată.

holeră

În afară de înțelesul de „boală", acest cuvînt mai are și pe acela de „xanthium spinosum", plantă spinoasă. Dicționarele noastre nu pun problema etimologiei pentru acest al doilea sens, deoarece consideră că e vorba de un singur cuvînt cu două înțelesuri diferite, și aceasta cu atît mai mult cu cît DA arată că poporul bea zeama rădăcinii ca medicament contra bolii. Altă justificare a sensului al doilea prin cel dintîi, destul de naivă, o găsim la I. Ionescu, citat de DA: „o buruiană care este atît de rea ... și de vătămătoare, cît romînii au numit-o *holeră*".

Este însă foarte probabil că avem de-a face cu două cuvinte diferite sau, în cel mai bun caz, cu un singur cuvînt, dar venit pe două căi diferite. Pentru numele bolii, DU pornește de la greaca modernă, DA nu se pronunță, TDRG face apel la polonă și rusă, iar CADE și DLRM numai la rusă. Nici unul dintre dicționare nu semnalează că cuvîntul există, exact cu aceeași formă, în bulgară și în ucraineană (de unde vine forma moldovenească *ho'leră?*). Cît despre numele plantei, acesta vine cu siguranță din rusă sau ucraineană (DU; Semcinski, p. 86), după cum reiese și din sinonimele *scai rusesc*, *scăiete muscălesc* (Panțu, s.v.) și din anecdota reprodusă de TDRG.

Dacă într-adevăr se pisează rădăcina și se bea zeama, aceasta trebuie să se explice ca o influență a complexului sonor asupra conținutului, în felul arătat în SLG, p. 198—199. Vezi și exemplele grupate sub *cîrtiță*, *broască*, sub *corăbiele*, cum și

cazul lui *urechelniță*, SCL, XII (1961), p. 277, și credința la care face aluzie Marțial, V, 29 : cine mănîncă iepure (*lepŏrem*) va avea grație (*lepōrem*) șapte zile.

holisturi

Cuvîntul apare în expresia a umbla *holisturile*, înregistrată pentru nordul teritoriului în DA, cu înțelesul de „a umbla haimana" (cf. mai sus s.v. *creanga*). De adăugat *hulistrii* în expresia *o apucat-o pe hulistrii de supărat ce-i* prezentată ca echivalent al lui *a început să bată cîmpii* (! ?) (CV, 1950, nr. 4, p. 39, din Năsăud). Locul unde apare cuvîntul și aspectul său fonetic fac probabilă originea ucraineană (vezi și sinonimele de felul lui *creanga*, de aceeași origine). Cred că avem de-a face cu un derivat de la ucr. *голий* „gol", și anume un derivat în *-ость*, căruia în ucraineană îi corespunde *-ість*, deci **голість*, pronunțat *holist'*, care în romînește s-ar traduce prin „golătate". Ar fi deci vorba de locuri „goale", adică fără locuințe și fără populație.

horciță

Cuvîntul este atestat la Varlaam, cu înțelesul de „muștar". DA îl explică dintr-o formă ucraineană neatestată, care ar corespunde rusescului *горчица*. Un singur lucru a fost scăpat din vedere, anume că în ucraineană „amar" se zice *гіркий*, nu **горкий*. Scriban, observînd dificultatea, pornește de la rus. *горчица*, dar adaugă „după pronunțarea ucr.". E greu de crezut însă că romînii au adoptat pronunțarea ucraineană pentru un cuvînt rusesc. Realitatea este că, alături de *гірчица*, ucraineana cunoaște și forma *горчиця* (Grincenko), probabil împrumutată din rusește. Dacă această formă nu e recentă în ucraineană, atunci este evident că ea stă la baza împrumutului romînesc găsit la Varlaam.

huideo

DU consideră că e o onomatopee ; Scriban, deosebit de rău inspirat, vede aici o variantă a lui *haide* ; TDRG nu dă nici o explicație ; CADE pornește de la s.-cr. *ujdo*, la care DLRM

adaugă pe bg. *уйдо* (DA cunoaşte şi o paralelă turcească). După părerea mea, avem de-a face cu un imperativ slav, de tipul rus. *уйди* „pleacă". Nu e nici o greutate de explicat apariţia lui *h* iniţial, mai ales că e vorba de o interjecţie atît de expresivă, şi cam în acelaşi fel se poate explica şi *o* final, amplificare produsă de strigăt, cu atît mai mult cu cît apar forme şi mai lungi, de tipul *huideoa* ! Înţelesul nu ridică nici o problemă. Că interjecţii de felul celei de faţă se împrumută uşor din imperative străine, ne-o dovedesc exemplele de felul lui *marş* < fr. *marche*, *cuş* <fr. *couche*, răspîndite în Europa centrală (vezi mai sus s. *cuş*).

ialomiţă

TDRG inserează cuvîntul ca variantă a lui *ialoviţă* „vacă îngrăşată pentru tăiere"<sl. *jalovica* „vacă stearpă". DA adaugă că numele topic *Ialomiţa* are aceeaşi origine, pornindu-se de la sensul de „loc nelucrat" (la fel şi Iorgu Iordan, *Nume de locuri*, p. 88 ; cf. s. -cr. *jȁlovica* „loc sterp" ; CADE nu inserează cuvîntul). Se înţelege că vacile sterpe sînt îngrăşate pentru tăiere. Dar cum se explică introducerea lui *m* ? Singurul care se ocupă de aceasta este Mihăilă, p. 79, care crede că *v* a devenit *m* în acelaşi fel ca în *pimniţă*<*pivniţă*. Dar în acest din urmă cuvînt a avut loc o asimilare (*vn*>*mn*), iar *ialoviţă* nu conţine nici o nazală. Trebuie să pornim de la o formă **ialovniţă*, care putea deveni **ialomniţă*, apoi *ialońiţă*, *ialomiţă*, ca *mńel* > *miel*. Această formă **ialovniţă* găseşte un sprijin într-un derivat ucrainean : *ялівник* „turmă tînără, care nu munceşte, vaci sau oi sterpe". Dar dacă sensul primitiv al lui *Ialomiţa* este „teren steril", ar trebui să credem că numele rîului vine de la regiunile din jurul vărsării lui, nu de la izvor. Pare mai probabil că avem de-a face cu „turmă tînără, care nu munceşte", pornindu-se de la păşunile din jurul izvorului.

icter

Dicţionarele noastre sînt unanime în ideea că *icter* vine din fr. *ictère*, fără nici un fel de aluzie la faptul că accentul nu se potriveşte. Avînd în vedere că e vorba de o boală cunoscută de mult, nu văd nici o piedică pentru a admite că *icter* vine din ngr. ἴκτερος.

iebîncă, ibîncă, ipingea

Iebîncă, cu variantele *ibîncă* şi *obîncă* „pătură de pus pe spinarea calului", n-a fost încă complet lămurit. DA explică pe *obîncă* prin influenţa lui *obînc*, dar acesta lipseşte din dicţionar. Alternanţa *e/o* ne-ar trimite spre o limbă slavă (cf. alternanţa *ezero/ozero*), dar nu se găseşte nicăieri un punct de plecare în slavă. Scriban, fără nici o explicaţie, inserează pe *ibîncă* sub *ipingea*, şi probabil aici trebuie să căutăm explicaţia. *Ipingea* are forma mai veche *iepîngea* (Şt. Paşca, DR, VI (1931), p. 473, crede că *iepîngea* l-a căpătat pe *e* de la *iapă*) şi înţelesul de „pătură pe şeaua calului" (ŞIO, I, p. 228; DU), iar originea lui este turc. *yapınca* „pătură de pus pe cai". Înţelesul, după cum se vede, nu face nici o dificultate. DA are mult mai multe exemple de plural decît de singular, ceea ce nu este, desigur, întîmplător. Textele mai vechi au în general *ipîngea* şi mai ales pluralul *ipîngele*. Corelaţia de timbru a adus schimbarea lui *î* în *i*. Trebuie să presupunem o variantă **ibîncea*, cu metateză de sonoritate; fiind considerată diminutiv de tipul *vergea*, i s-a refăcut un primitiv *ibîncă*, paralel cu *vargă*.

DA cunoaşte un derivat *a se obînci* „ a se şifona" ; probabil deci aici trebuie să clasăm şi pe *ibînci* „a arunca lucrurile claie peste grămadă", *ibînceală* „neorînduială care se face în casă cu prilejul văruitului" (CV, 1951, nr. 9—10, p. 46, din Iaşi).

impieta

Acest verb recent în romîneşte este just definit în DLRLC prin „a se amesteca în treburile altuia, pentru a-i ştirbi din drepturi". Circulă şi cu un înţeles greşit : „a comite un sacrilegiu", înţeles care, din păcate, şi-a găsit loc în *Dicţionarul de neologisme*. La prima vedere, situaţia e foarte simplă : s-a amestecat înţelesul lui *pios*. În realitate lucrurile sînt ceva mai complicate şi, cel puţin în parte, trebuie să recunoaştem că avem de-a face cu un nou verb, extras în romîneşte din substantivul *impietate*.

În latineşte există numeroase verbe în -(*i*)*to*, iterative de tipul *agito* de la *ago*, *uocito* de la *uoco* etc. Alături de acestea există şi derivate de la adjective : *debilito* de la *debilis*, *nobilito* de la *nobilis* (îmi propun să arăt în altă lucrare că cel puţin

parțial și acestea sînt extrase din substantive în *-itas*). Aici se adaugă derivate în *-o*, care dau impresia că sînt în *-ito* : *equito* e de la *eques*, gen. *equitis*, dar pare derivat de la *equus*.

În limbile moderne apar asemenea verbe, unele împrumutate din latinește (în italiană, eventual, moștenite?), altele fabricate în limbile romanice sau germanice. Unele dintre ele au fost împrumutate în romînește (de exemplu *a nobilita*, inserat în DA manuscris). În general, dicționarele le declară luate din franțuzește :

debilita, fr. *débiliter* după CADE, DA, DLRM, dar e și în italiană (după Scriban, din latinește).

edita, fr. *éditer*.

facilita, fr. *faciliter*, CADE, DA, DLRM, dar există și în italiană (Scriban citează amîndouă limbile).

gravita, fr. *graviter*, CADE, DLRM (în DA lipsește), dar apare și în germană și în italiană (după Scriban, din latina medievală).

necesita, fr. *nécessiter*, CADE, DLRM ; după DA, din latină și franceză (dar în latină nu este, în schimb este în italiană), iar după Scriban, din latina medievală.

reabilita, fr. *réhabiliter*, dar e și în germană.

Iată și un cuvînt pe care dicționarele îl explică numai prin germană :

abilita (DA, care îl scrie cu *h-*, CADE, DLRM), dar e și în italiană, iar Scriban îl explică prin latină.

Alături de aceste cuvinte apar altele pentru care în general nu se trimite la limbi străine, pentru că sînt socotite formate în romînește :

explicita, curent astăzi, e format de la *explicit*, dar poate da impresia că e paralel cu *explica*, prin urmare întărește baza pe care se pot forma în romînește verbe în *-ita*, după modelul *uzita* alături de *uza*.

deficita (BPh, II (1935), p. 224), care pare format de la *deficit*, dar e mai probabil că e de la *deficitar*, după cum probabil și *comandita* e de la *comanditar*, nu direct de la *comandită*.

capacita (BPh, loc. cit. și IX (1942), p. 26) ; circulă și azi cu înțelesul de „a pune pe cineva în situația de a putea îndeplini o acțiune" (apare și în italiană, cu sensul de „a convinge" ; în mod curios acest sens este înregistrat și în romînește, în Sălaj, DA manuscris, după comunicarea lui Gh. Bulgăr).

validita (BPh, II (1936), p. 186). Deoarece alături de *debilitate* avem pe *debilita*, s-a putut forma și *capacita* de la *capacitate* (Iorgu Iordan, *Limba romînă actuală*, București, 1948, p. 236) și *validita* de la *validitate*. Aceasta este și situația lui *impieta* de la *impietate*.

încălțare

Cuvîntul învechit *încălțare*, folosit și la pluralul *încălțări* „încălțăminte" a fost explicat de PEW ca provenind din lat. **calceare*, sub influența lui *încălța*. Ideea a fost adoptată fără rezerve de CDDE. Ca de obicei mai prudent, TDRG menționează și ipoteza formării în romînește, ca infinitiv al lui *încălța*. În continuare se pierde nu numai prudența, ci și asteriscul (omis pentru prima oară de CDDE, deși *Tezaurul limbii latine* nu înregistrează un substantiv *calceare*). DA și DLRM mai pomenesc de influența verbului romînesc, pe cînd CADE pornește mai simplu numai de la lat. *calceare*. Pentru a se ajunge la acest rezultat, se trece peste tot felul de nepotriviri, numai de dragul unui original latinesc în plus. Dacă în latinește a existat **calceare*, era de genul neutru, pe cînd *încălțare* e feminin; alte substantive în *-are* nu s-au păstrat din latinește (*altare* a fost înlocuit cu *altarium*) și nu vedem de ce acesta s-ar fi păstrat. Amestecul lui *încălța* nu poate în nici un chip să fie evitat. Atunci de ce să nu pornim direct de la el? Dacă *mîncare* „ceea ce se mănîncă" nu este un substantiv latin **manducare*, ci pur și simplu infinitivul lung al verbului romînesc *mînca*, ce ne împiedică să vedem și în *încălțare* „ceea ce se încalță " infinitivul lung al lui *încălța*?

închendrat

Cuvîntul apare într-un document din 1849, prezentat de Eugen Jebeleanu într-o comunicare. Sensul este evident acela de „concentrat", iar etimologia, tot așa de evidentă : derivat de la *chendru* „centru" < ngr. κέντρον. Totuși mi se pare că formația prezintă un mare interes, ea fiind în întregime romînească, atît prin prefixul *în-* (limbile romanice au *con-*, iar în grecește „a concentra" se zice συγκεντρῶ), cît și prin sufixul *-a* (verbele de împrumut se termină în *-ui*, iar cele grecești ex-

clusiv în *-isi* sau *-osi*) (v. BL, IV (1936), p. 104 şi V (1937), p. 57—58). Se pare că avem aici o răscruce de drumuri în formarea verbelor romîneşti, întrucît nu s-a mai folosit sufixul *-u-* sau *-is-* şi verbul nu aparţine conjugării a IV-a, ci celei dintîi, fără să fi apărut încă un sufix ca *-iza* şi fără să fi fost luat ca model direct un original apusean.

îngheţată

Majoritatea dicţionarelor noastre nu găsesc necesar să discute originea acestui cuvînt, desigur pentru că li se pare evident că e derivat romînesc de la *îngheţa*. Numai DA (urmat de DLRM) are totuşi ceva de spus, şi anume că e tradus după germ. *Gefrorenes*. Nu ni se explică însă de ce avem în romîneşte un feminin, cînd modelul german e neutru şi mai ales de ce ne-am aştepta să fi împrumutat acest cuvînt din germană, cînd în general elementele din aceeaşi sferă de noţiuni ne vin din sud. Dacă e vorba de un calc, de ce n-am crede că s-a pornit de la gr. παγωτό sau de la turc. *dondurma*? Dar e mai probabil că nu avem un calc, ci un împrumut direct din gr. γιατζάδα < it. *ghiacciata* (Ronzevalle, p. 118), bineînţeles cu influenţa ulterioară a verbului *a îngheţa*.

Printre exemplele citate de DA, este şi unul din C. Negruzzi, care cuprinde pluralul *ghieţate*, ceea ce face evidentă explicaţia propusă de mine, căci un verb *gheţa* nu există în romîneşte ca să poată sta la baza derivatului participial.

DA dă şi pluralul învechit *îngheţaturi*, pe care îl consider cel puţin surprinzător. Dar nu ni se citează nici o referinţă, ceea ce mă face să cred că este o greşeală pentru *îngheţături*, pentru care este un citat din Piscupescu. Dacă nu cumva este vorba de pluralul lui *îngheţătură*, în cel mai bun caz este pluralul *îngheţă'turi*, refăcut din *îngheţate* (ca *salături* în loc de *salate*).

intîmpina, tîmpină

TDRG presupunea că *intîmpina* e moştenit, dar toate dicţionarele ulterioare (şi DU, care e anterior) recunosc în acest verb un derivat de la *tîmpină*, iar acesta e explicat printr-un slav neatestat **тѫпанъ**, alături de **тимпанъ**, care a dat în ro-

mînește *timpină*. În realitate, forma neatestată, reconstruită pe baza formelor slave moderne, este suficientă pentru a explica ambele forme romîne, dacă ținem seamă de corelația de timbru. Pentru formarea verbului, procesul semantic e clar : „a ieși în calea cuiva cu tobe". Dar conform teoriei expuse în SCL, IX (1958), p. 309—314, la verbele de conjugarea I se păstrează *ă* după consoană labială și înaintea silabei finale, prin urmare de la *tîmpănă* am fi așteptat a *întîmpăna*. De fapt, aceeași problemă se pune și pentru substantiv : de ce *tîmpină* și nu *tîmpănă* (care există, dar nu e general)? Pentru că cuvîntul era folosit mai mult la plural și corelația de timbru a modificat la plural vocala *ă* în *e*, apoi, prin analogie, s-a modificat și singularul. Pornind de la v. sl. **тѫпанъ** putem explica pe *i* din prima silabă a lui *timpină*, pe cînd pornind de la **тимпанъ**, nu putem explica pe *î* din *tîmpină*. La baza verbului a stat pluralul substantivului (cum spune și DU).

întuneca

Nu am de propus o etimologie nouă pentru acest cuvînt, căci socotesc că explicația prin lat. *in-tunicare* este corectă (bibliografia mai veche este reprodusă la N. Drăganu, „Revista filologică", II (1929), p. 291). Aș vrea numai să arăt de ce alte explicații nu pot fi luate în seamă. În general, nu ne împiedicăm de gradul de deschidere al vocalelor posterioare în tema verbelor, pentru că analogia ne permite să explicăm de ce zicem *înconjurăm* și nu *încunjurăm* sau *încunjur* și nu *înconjur*. Dar în cazul lui *întuneca*, în mod special, ne putem bizui mult mai puțin pe o astfel de explicație. Avînd în vedere că acest verb se folosește în cea mai mare parte ca impersonal, formele de persoana I și a II-a plural ale prezentului, care joacă cel mai mare rol la introducerea vocalismului *u* în loc de *o* în silabele accentuate, nu au putut interveni aici. **Innocticat* ar fi trebuit să devină **înnoaptecă* ; dacă *înnoptează*, fără accent pe *o*, a păstrat vocala neînchisă, cum ar fi de crezut că *o* ar fi devenit *u* în **înnoaptecă*? Și **intonicare* (propus de Drăganu) ar fi trebuit să păstreze vocala deschisă (**întoanecă*). Mai e de remarcat că ambele tipuri presupuse sînt lipsite de orice bază în altă limbă romanică.

înzăpezi

Nu am de spus ceva nou cu privire la originea acestui cuvînt : DA, CADE, DLRM îl explică simplu şi corect ca derivat de la *zăpadă* (TDRG nu-l inserează). Dar Scriban, pe tonul categoric şi violent care-i e obişnuit, îl declară „greşit format de ignoranţi" din pluralul *zăpezi*, în locul formei pe care el o consideră justă, *înzăpădi*. Se face adesea abuz de explicaţia prin plural, acolo unde pluralul nu are o poziţie superioară în limbă (adică nu e folosit mai mult decît singularul şi nu rezolvă o complicaţie pe care o produce folosirea singularului). În cazul nostru, nu e nici un motiv să se pornească de la plural : verbul fiind de conjugarea a IV-a, corelaţia de timbru a făcut să fie schimbat *ă* în *e* (DA inserează şi varianta *înzepezi*, dar, în mod curios, nu cunoaşte pe *înzăpădi*). Pentru *z* din silaba finală, vezi derivate ca *bolunzi*, *slobozi*.

lactat

În afară de substantivul, folosit în chimie, *lactat*, se mai foloseşte astăzi adjectivul *lactat*, în special în expresia *produse lactate*. Originea acestui cuvînt ar fi, după CADE, franţuzească. Dacă însă CADE nu citează originalul francez, iar DA citează fr. *lactate* numai ca traducere a cuvîntului romînesc, DLRM înscrie cu curaj fr. *lactate* la rubrica etimologie. CADE defineşte cuvîntul romînesc prin „alcătuit, format din lapte" şi dă exemplele *regim lactat*, *dietă lactată* (cel de al doilea exemplu pare copiat direct din dicţionarele franţuzeşti). În acest sens însă, în franţuzeşte se zice *lacté*, cum e şi de aşteptat. DA, însuşindu-şi exemplele din CADE, consideră că originalul este adjectivul *lactat*, pe care-l traduce în franţuzeşte prin *lactate*, iar substantivul *lactat* ar proveni din substantivarea adjectivului. Cam în acelaşi fel procedează şi DLRM. Dar substantivul *lactat*, folosit în chimie, este mai vechi decît adjectivul, iar acesta nu corespunde francezului *lactate*, ci francezului *lacté*. Înţelesul primitiv al adjectivului nu poate fi „făcut din lapte" (după cum *cutat*, de exemplu, nu înseamnă „făcut din cute "), ci „tratat cu lapte", aşa cum se vede clar din expresia *făină lactată*, citat de aceleaşi dicţionare. Scriban, care a văzut că nu se poate porni de la substantivul *lactat*, consideră că adjectivul este greşit în loc de *lacteu*, după cum şi *cutanat*, *eronat* sînt greşite pentru *cutaneu*,

**eroneu*. În realitate pare normal să se formeze în romînește adjectivele în *-at* (după modelul *imprimé*, *imprimat*). Ceea ce e neregulat este rădăcina, căci în romînește nu există o rădăcină *lact-*, ci numai *lapt-*. Se înțelege apoi că substantivul *lactat* diferă ca origine de adjectivul omonim.

lepăda

Unul dintre verbele care, după toate probabilitățile, sînt de origine latină, dar n-au fost pînă acum lămurite în mod suficient. S-au emis explicații care pornesc de la originale cu *a* în prima silabă : *lapidare* (PEW, TDRG, CADE, Candrea, GS, VII (1937), p. 288—289, DLRM), și altele care pornesc de la originale cu *i* sau cu *e* : *liquidare* (Herzog, DR, V (1929), p. 484—485), *lepidare* (Drăganu, DR, VI (1931), p. 295—299). DU și CDDE nu acceptă nici una din explicațiile date pînă la apariția acestor dicționare. Eu însumi, în SCL, IX (1958), p. 311, am trecut pe *lepăda* printre verbele fără etimologie.

Liquidare este manifest nepotrivit, căci grupul *qui* nu putea deveni *pă* (cf. Spitzer, DR, IV (1927), p. 645), iar înțelesul e destul de diferit. *Lapidare*, cu o bizară schimbare de înțeles, cum spune TDRG, are și el defecte fonetice : nu numai arom. *aleapid*, ci și drom. *leapăd*, *lepădăm* vorbesc contra lui. Candrea, în articolul citat, trece foarte ușor asupra problemei fonetice, notînd că există și varianta *lăpăda*, fără să-și pună întrebarea care dintre cele două fonetisme poate proveni din celălalt. În articolul meu citat am arătat că vocalismul silabei finale e determinant pentru silabele anterioare. Dacă admitem că *lepădăm* e primitiv, putem ușor explica pe *lăpădăm* prin corelația de timbru, pe cînd dacă admitem că *lăpădăm* e primitiv, nu avem nici un mijloc de a explica pe *lepădăm*. Așadar coexistența celor două forme ne duce obligatoriu spre un original în care vocalele diferă între ele. Candrea a găsit un text vechi în care *lăpăda* traduce pe *lapidare*, dar, adaugă tot Candrea, copistul și-a dat seamă că cititorii nu vor înțelege cuvîntul și a adăugat *a ucide cu pietre*. Aceasta echivalează cu a spune că *lăpăda* nu avea înțelesul de „a ucide cu pietre", ci a fost adus de o confuzie cu verbul latinesc.

Trebuie să pornim de la un original cu *i* scurt > *e* sau cu *e* lung (căci *e* scurt ar fi dus la muierea și eliminarea lui *l*) și cu *p*. În această situație apare ca plauzibilă ipoteza lui Dră-

ganu, *art. cit.*, care presupune un **lepido*, din familia gr. λεπίς „solz", potrivit ca înțeles (șarpele își *leapădă* pielea). Există în grecește un derivat λεπίζω „a-și lepăda solzii". Se pune însă problema de ce *e* scurt nu s-a diftongat. Am putea presupune că e vorba de un împrumut relativ tîrziu, după diftongarea lui *e*.

lumina, lumină

Este incontestabil că aceste două cuvinte sînt în legătură cu lat. *lumen*, dar această legătură, după părerea mea, nu a fost încă suficient precizată. După DU, verbul provine, din lat. *luminare* (dar acesta trebuia să devină **lumăna*, cf. *lumînare*<*luminaria*), iar substantivul provine din vechiul romînesc *lùmină*<lat. *lumina* (dar așa-zisa formă veche romînească nu este atestată; dacă ar fi existat, ar fi trebuit să fie **lumănă* și nu se vede de ce și-ar fi schimbat accentul). Se adoptă adesea explicația lui Candrea: *lumină* provine dintr-un lat. **luminina*, devenit prin sincopă **lumnina*, apoi *lumină* prin reducerea lui *mn* neaccentuat la *m*, iar *lumina* ar fi lat. *luminare* influențat de *lumină* (CDDE). Mai simplu, PEW inventează un lat. **lumīna* de unde derivă verbul în perioada romînească. La fel TDRG, care pentru formația lui *lumină* trimite la *albină*, *căpățînă*, *rădăcină*, pe cînd verbul ar fi reprezentant al lui *luminare*, cu generalizarea vocalismului de la formele cu consoane muiate (prin urmare *luminez* l-ar avea pe *i* primitiv, pe cînd *luminăm* l-ar avea refăcut).

Toate aceste teorii ridică obiecții grave. Nici una din formele reconstruite nu are un suport în altă limbă romanică. Grupul *mn* neaccentuat nu devine *m* (cf. de exemplu *dumnezeu*), exemplul lui Candrea (*Les éléments latins de la langue roumaine, Le consonantisme*, Paris, 1902, p. 99), *dumitale*, nu dovedește, bineînțeles, nimic, căci e vorba aici de grupul *mńi*>*mi*. Se pronunță oare undeva *luńină*? Dacă pornim de la analogia cu *albină* etc., trebuia să ajungem la **lumînină*, nu la *lumină*, căci tema latină e *lumin-*, nu *lum-*. La verbele de conjugarea I se generalizează formele cu consonantismul dur (vezi SCL, IX (1958), p. 309—314, exemple ca *asemănăm*, *scărmănăm*), prin urmare nici explicația lui Tiktin pentru vocala verbului nu e admisibilă.

Prima problemă care se pune, după cît cred, este aceea a datei substantivului. Cum arată Th. Hristea (SCL, XI (1960),

p. 243 şi 505—507), *lume* cu înţelesul de „lumină" s-a păstrat şi el n-a trebuit să fie înlocuit în acest înţeles decît după ce a căpătat înţelesul actual. Aceasta ne face să credem că *lumină* este un derivat de dată romînească. De aceea în FP, p. 152, l-am considerat postverbal, iar Th. Hristea încearcă să confirme această idee. Avînd însă în vedere că nici verbul nu se explică nesilit din latineşte, explicaţia trebuie să fie alta. Substantivul a fost format în romîneşte de la *lume*, cu sufixul *-ină* (ca *stupină* din *stup*). Cît despre *lumina*, care n-are nici una dintre caracteristicile unui verb moştenit din latineşte el este format în romîneşte de la *lumină*.

mahramă, maramă, năframă

Aceste trei cuvinte sînt în mod vizibil reflexe ale unui singur original, turc. *mahrama*. Nu este însă clar care e raportul între ele. Singurul dicţionar care încearcă să dea o explicaţie celei din urmă variante este TDRG, care arată că *n* din *năframă* se explică prin disimilare faţă de labiala următoare (v. *năstrapă* din turc. *mastrapa*). ŞIO, I, p. 248, citează forma „intermediară" *măframă*. Dacă însă romîna evită prin disimilare suita de labiale, cum se face că a introdus, înainte de disimilare, o labiodentală între cele două labiale? Explicaţia trebuie să fie că romîna nu cunoaşte grupul medial *hr* (vezi BL, VI (1938), p. 20), de aceea l-a schimbat în *fr*. De unde însă cei doi *m*, la distanţă unul de celălalt, au putut fi suportaţi (atît în forma *mahramă*, cît şi în forma *maramă*), grupul *m-f-m* a trebuit disimilat.

Dar dacă grupul *hr* a fost evitat prin transformarea în *fr*, de ce găsim şi forma *maramă* (vezi şi alb. *maram*), cu dispariţia totală a fricativei? S-ar putea ca punctul de plecare al acesteia să fie gr. μαρχαμᾶς (Ronzevalle, p. 158), căci mi se pare că pierderea lui *h* după *r* este încă mai uşor de admis decît trecerea lui la *f* înainte de *r*.

mandalină

Alături de forma generalizată astăzi, *mandarină*, în Bucureşti circula pînă în anii din urmă şi forma *mandalină*, care poate că se mai întîlneşte şi astăzi prin graiurile rustice. Este

probabil prima formă pe care a avut-o cuvîntul în țara noastră căci provine din turcește, unde forma normală este *mandalina*.

manta

Dicționarele noastre inserează, fără nici o explicație, expresia *a-și găsi mantaua* „a păți ceva neplăcut". Singur Scriban rezumă o poveste puțin inteligibilă, care ar sta la baza expresiei. Aceleași dicționare inserează cuvîntul *alagea* „pățanie", „încurcătură" și, ca un cuvînt diferit, *alagea* „stofă vărgată". ȘIO, I, p. 14, le consideră, probabil cu dreptate, același cuvînt. În orice caz bănuiesc că ele au fost înțelese așa, iar *a-și găsi mantaua* nu este decît o traducere a lui *a-și găsi alageaua*.

mapamond

Consecvente cu obiceiul lor, dicționarele noastre (CADE, Scriban, DLRM) explică pe *mapamond* din fr. *mappemonde*, fără să se oprească la amănunte (*a* pentru *e*, genul feminin în franțuzește și neutru în romînește) și fără să se intereseze dacă cuvîntul mai apare într-altă limbă. Constatăm însă ușor că *mappamondo*, masculin, se folosește în italienește, de unde a trecut în grecește (μαππαμόνδο). Cel mai probabil este că noi l-am luat din grecește.

marne, merne

În „Limba romînă", 1960, nr. 6, p. 41, M. Seche explică cuvîntul *merne* „corhe pustîi" (adică „coaste de deal pustii"), atestat la T. Papahagi, *Graiul și folklorul Maramureșului*, București, 1925, p. 225, prin *marne*, variantă a lui *margine*. La exemplele adunate de Seche, trebuie adăugate altele : DR, III (1924), 780 ; BPh, V (1938), 168 ; CV, 1950, nr. 1, p. 32, s.v. *coșteie*. Pușcariu, în articolul citat din „Dacoromania", socotește că *marne* a apărut încă pe vremea cînd *g* se pronunța velar, deci, în urma sincopei lui *i*, s-a ajuns la **margne* > **marmne*>

marne, ipoteză foarte greu de admis, căci nu ne-am putea explica de ce totuşi *margine* este forma aproape generală.

Pe de altă parte, ideea lui Seche că *merne* ar fi forma de plural a lui *marne*, după modelul *masă-mese*, este tot atît de greşită. În primul rînd nu avem nici o dovadă că singularul *marne* există în Maramureş. În al doilea rînd, substantivele feminine de declinarea a III-a nu au pluralul în *-e*, ci în *-i* şi nu cunosc alternanţa *a/e* (în această alternanţă, *a* provine din *ea*, dar acesta, înaintea desinenţei *e*, a redevenit *e*). În al treilea rînd, *marne* nu are plural : am folosit personal în copilăria mea această formă de singular, dar niciodată n-am întîlnit-o la plural, şi aceasta infirmă şi ipoteza lui Puşcariu. Dacă sincopa ar fi din antichitate, nu era nici un motiv ca pluralul să nu fie *mărni*. Dar forma *marne* este relativ recentă (alterarea lui *g* nu a împiedicat sincopa (vezi *marjne*, BL, I (1933), p. 103), ceea ce se dovedeşte între altele tocmai prin faptul că pluralul e *mărgini* : nemaiavînd suportul vocalei finale *e*, silaba a doua n-a putut pierde vocala. Deci filiera este *margine* > *marğne* > *marne*.

Cît despre *merne*, acesta este fără îndoială de origine ucraineană : *марний* „gol". Dintr-un feminin *marnă* s-a putut forma pluralul *merne*.

mierli

În BL, II (1934), p. 170, am explicat prin ţig. *mer-* „a muri" cuvîntul de argou *a mierli* „a muri". Din punctul de vedere al formei, există greutăţi : verbele de argou de origine ţigănească sînt derivate de la tema de perfect-participiu, care pentru acest verb este *mulo*, cu varianta *merdo*. Ar fi trebuit deci ca în romîneşte să avem *muli* sau *merdi*. Pentru a rezolva dificultatea, am presupus o încrucişare între cele două forme ţigăneşti, făcută verosimilă de existenţa formei *muliu* „înmormîntare", cu varianta *murliu* (BL, II, p. 175 şi IV (1936), p. 199). Totuşi nu se poate spune că etimologia este sigură, cum afirmam în BL, II, p. 120.

Sub acelaşi titlu am tratat şi verbul *a mierli* „a se face mici (despre ochi)", socotind că e vorba de o deplasare a înţelesului. Mi-a scăpat atunci că S. Puşcariu, DR, V (1929), p. 406—409, a explicat acelaşi verb printr-un latin **merulus* „albastru" > „senin" > „strălucitor", deci *a mierli ochii* ar însemna „a privi

cu ochi strălucitori". Model de absurditate la care poate duce căutarea cu orice preț de etimologii latinești.

În „Studii și cercetări științifice" ale Filialei Cluj a Academiei R.P.R., II (1951), p. 351 și urm., R. Todoran reia discuția și arată că sensul de „a închide (ochii)" trebuie distins de cel de „a muri". Dacă pentru cel de al doilea înțeles autorul se declară de acord cu mine asupra etimologiei, pentru cel dintîi este de altă părere : acest înțeles este atestat în diverse regiuni ale țării, este prea depărtat de celălalt și nu are șanse să fie țigănesc. Obiecția mi se pare justă.

Mă întreb însă dacă nu cumva, în ambele înțelesuri, trebuie să vedem în altă parte originea cuvîntului, și anume în rus. *мереть* „a muri", „a se face mic", perf. *мер*, fem. *мерла*, mai răspîndit sub forma *умереть*, perf. fem. *умерла*. Din perfectul feminin (*у*)*мерла* s-a putut face în romînește perfectul *a mierlit*, după care apoi s-a putut reface întreaga conjugare. Cuvinte de argou de proveniență rusească mai avem (*bulcă*, *denghi*, *șest* etc.).

migdalat

Adjectivul nu figurează în dicționare decît începînd cu DLRLC, dar nu mă îndoiesc că e mai vechi în limbă (sînt convins că l-am auzit încă din copilărie). DLRM îl explică prin derivare în romînește de la *migdală* cu sufixul *-at*, ceea ce în teorie e foarte posibil. Avînd însă în vedere că formații similare apar și în alte limbi, e normal să credem că în romînește avem cel puțin un calc (migdalul nefiind familiar romînilor). Greaca modernă cunoaște, alături de ἀμυγδαλωτός, varianta ἀμυγδαλᾶτος ; de aceea mi se pare foarte natural să admitem că în romînește avem de-a face cu un împrumut din grecește.

milostenie

Dicționarele noastre (DU, TDRG, CADE, DLRM) explică acest cuvînt prin v. sl. милостꙑни, bg. *милостиня*, s.-cr. *milostinja*, fără să bage de seamă că sufixul diferă și că *-inja* devine în romînește *-ie* (v. sl. поустꙑни, rom. *pustie*). În realitate, *milostenie* nu se poate explica decît ca un derivat romînesc cu sufixul *-enie*. Ne-am aștepta ca un asemenea derivat

să pornească de la adjectivul *milostiv* (cf. *grozăvenie* pe de o parte, *milostivnic* pe de alta). Probabil însă că la baza derivatului nostru a stat nevoia de a traduce pe v. sl. милостꙑни. Pe de altă parte, există un derivat cu totul paralel, *păcostenie*. Din cauză că *pacoste* e foarte întrebuințat, nu s-a răspîndit *păcostenie*; din cauză că *milostenie* a fost mult întrebuințat, nu s-a păstrat *miloste*, care a stat la baza lui.

mînătarcă

Forma corectă ar trebui să fie mai curînd *mănătarcă* (*î* se explică din *ă*, ca în *mînăstire*). Cuvîntul este explicat prin neogrec. μανιτάρι, iar DLRM precizează că la cuvîntul grecesc s-a adăugat sufixul romînesc *-că*. Dar acest sufix nu servește în romînește decît pentru a deriva feminine de la masculine și pe de altă parte nu avem în romînește radicalul de la care să se fi format. Bulgara cunoaște pe *маматарка* sau *манатарка*, cu același înțeles. Care e raportul între bulgară și greacă? Ținînd seamă de faptul că în turcește există *mantar* „ciupercă" (vezi Ronzevalle, p. 157), forma bulgară se poate explica și din grecește, și direct din turcește. Indiferent însă de originea formei bulgare, cea romînească trebuie explicată prin bulgară.

mocirlă

Explicațiile de pînă acum : DU pornește de la un pol. *moczyla*, fără să clarifice nici formația din limba polonă, nici transformarea suferită în romînește ; după TDRG, cuvîntul provine din sl. **močirlo*, derivat de la *mokrŭ* „umed" ; cf. slov. *močilo*. Dar acest din urmă cuvînt este format cu sufixul *-dlo*, iar un sufix *-rlo* nu există în slavă. După CADE, *mocirlă* este un derivat regresiv de la *mocirlos*, iar acesta ar proveni din bg. *мочорлив* cu schimbarea sufixului (cf. totuși *guraliv* < bg. *говорлив*, +*мълчалив*, BL, III (1935), p. 187, *costeliv* < bg. *костелив*) ; DLRM compară bg. *мочур*, *мочурлак*, ceea ce e destul de departe ca formă. Totuși Tiktin văzuse mai înainte soluția justă : pol. *moczydło*, și această soluție este adoptată de Scriban, care trimite și la ucr. *мочило* (de adăugat că există și în cehă *močidlo* „balta în care se topește cînepa").

Există totuşi unele dificultăţi, căci nici una dintre formele slave citate nu se potriveşte exact. Puşcariu, DR, III (1923), p. 832, aminteşte că pol. *powidło* a devenit în Moldova *povirlă*, totuşi respinge, pentru considerente de răspîndire, ideea că *mocirlă* ar veni din polonă şi presupune că originalul aparţine unei limbi slave de sud şi a intrat în romîneşte încă în vremea cînd slava de sud păstra sufixul sub forma *-dlo*. Dar cînd a fost acesta? Avem numeroase cuvinte formate cu acest sufix, dar nici unul din cele vechi nu porneşte de la o formă în *-dlo* (vezi *cerneală*, *nicovală*, *pravilă*, *stavilă* etc.; vezi şi *dîrlogi*). Mihăilă, care porneşte de la bg. *мочур*, *мочурлак*, crede că în romîneşte a intervenit influenţa sufixului *-irlă*; dar unde avem un astfel de sufix?

Cred că avem aici sufixul *-ilo* (sub forma slavă de sud), iar *r* este de origine expresivă (vezi SCL, X (1959), p. 209).

mraniţă

Cuvîntul este definit în dicţionarele noastre prin „gunoi", „pămînt îngrăşat cu gunoi". TDRG şi CADE nu propun nici o etimologie; Scriban propune un v.sl. **mranica*, fără să arate pe ce bază îl reconstruieşte; DLRM compară v.sl. смрадъ „murdărie", care ar putea merge în ce priveşte înţelesul, dar ar avea nevoie de multe explicaţii în legătură cu forma. Mi se pare indiscutabil că avem de-a face cu un cuvînt de origine slavă, din cauza grupului *mr* iniţial (nu trebuie să ne lăsăm impresionaţi de variantele *braniţă*, *îmbraniţă*, asupra cărora am dat explicaţii într-un articol care urmează să apară în volumul omagial închinat lui George Thomson).

Singura rădăcină slavă care se apropie ca formă şi ca înţeles este **mork-*, v. sl. мракъ (trecut cu forma *мрак* şi în rusă), cu sensul de „întuneric". Pentru înţelegerea cuvîntului romînesc ar trebui să pornim de la definiţia „pămînt negru", iar în ce priveşte terminaţia, vom recunoaşte uşor sufixul slav *-ĭnica*; dar în slavă rezultatul ar fi fost **mračĭnica*, ceea ce ar fi dus în romîneşte la **mraşniţă*. O soluţie ar fi să credem că **mrac* a existat în romîneşte (în bulgăreşte *мрак* se păstrează), de unde s-a putut forma un derivat romînesc **mracniţă*[1], devenit apoi *mrahniţă* (formă atestată), *mraniţă*. Grupul *cn* e nestabil în

---

[1] Această ipoteză este însă în contradicţie cu cele spuse despre sufixul *-niţă* la p. 31.

romînește, el devine *gn* (*ciogni*<*ciocni*), *mn* (*ciomni*), *hn* (*otihni* <*oticni*). În cazul nostru, formula *mn* era împiedicată de prezența lui *m* inițial. Trecerea de la *mrahniță* la *mraniță* nu face nici o greutate, pe cînd contrariul ar fi greu de admis.

Ajung acum la problema variantelor inițialei. Limba romînă nu a moștenit din latinește cuvinte conținînd grupurile *mr* și *ml*. Asemenea grupuri au putut apărea prin împrumut. În acest caz constatăm prezența a două și chiar a trei tratamente deosebite. În interiorul cuvintelor, soluția este invariabil introducerea unui *b* epentetic (turc. *damla*> rom. *dambla*) ceea ce este în acord cu faptele cunoscute dintr-alte limbi (dar acolo unde elementele cuvîntului sînt analizabile, epenteza nu se produce: turc. *çamlık* > rom. *geamlîc*). La inițială, grupurile *ml*, *mr* se păstrează neschimbate în *mlaștină*, *mlădiță*, *mreajă* < sl. **mlaština* (Mihăilă, p. 100), bg. *младица*, bg. *мрежа* (varianta *înmlădia* se explică prin adăugarea prefixului *în*-). În schimb, în alte cazuri, găsim cîte trei forme :

îmblăciu, *mlăciu*, *blăciu* de la *îmblăti* (dar pentru acesta nu avem variante, dacă nu vrem să luăm în serios scrierea *îmlăti*, GN, II, p. 120) < bg. *млатя*.

mraniță, *braniță*, *îmbraniță*.

mreană, *breană*, *îmbreană*.

Care este raportul între aceste forme? Se admite de obicei că la inițială s-a produs același proces ca în interior, astfel încît *mreană* a devenit *mbreană*, după care s-a introdus un *î* protetic (Iorgu Iordan, BPh, IV (1930), p. 114, nr. 6 ; *Stilistica*, p. 52, nr. 3). Este însă mult mai normal să credem că întîi a apărut *î* protetic și numai după aceasta s-a putut introduce un *b* epentetic (cum am arătat în articolul citat din volumul omagial George Thomson). Dacă am putea crede în forma *îmlăti*, aceasta ar constitui o dovadă. În orice caz, acolo unde nu s-a introdus un *î*, *m* s-a schimbat direct în *b*. Aceasta explică de ce găsim *mr*-, *br*-, *îmbr*-, dar niciodată *mbr*-.

Singurul exemplu care ar putea dovedi că *bl*- nu provine din *ml*-, ci din *mbl*-, este *blăm*<*ambulamus*, unde atît *m* cît și *b* sînt originari. Dar la inițială a fost un *î*, de asemenea originar (<*a*-), prin urmare nu se poate susține că *ml*- a devenit *mbl*- la inițială. Fără vocala inițială nu s-ar fi sincopat nici *u*. În realitate, în *blăm* nu a dispărut *m* inițial, căci aici niciodată n-a fost *m* inițial, ci a fost înlăturat falsul prefix *îm*-, care nu putea fi înțeles, deoarece rădăcina nu exista în romînește. Este procesul invers celui petrecut în *înmlădia*.

mucenic

În afară de înțelesul de „martir”, *mucenic* mai are și pe acela de „colăcel cu nuci” (modul de preparare diferă în diversele regiuni ale țării). La 9 martie este sărbătoarea mucenicilor și cu această ocazie oamenii religioși mănîncă mucenici. Există și varianta *măcinic*, folosită, după cît se pare, numai în Muntenia pentru ambele înțelesuri. Această variantă ne îndreaptă, evident, spre bulgară. Dar în dicționarele bulgare apare numai *мъченик* „martir”. Acad. Vl. Georgiev îmi sugerează ideea că, în sensul de „colăcel”, cuvîntul ar putea veni de la мѫка „făină”, nu de la мѫка „chin”. Într-adevăr Dahl inserează în dicționarul său rusesc un derivat de la *мука* „făină”, *мучник*, care printre alte înțelesuri, are și pe acela de „plăcintă de secară, sau lipie de grîu în formă de brînzoaică, umplută cu aluat de orz, garnisită cu mazăre sau pur și simplu sărată”. Existența acestui cuvînt dovedește că derivatul *mucenic* a putut fi format de la мѫка „făină”. Dacă lucrul e adevărat, ar însemna că numai ulterior și din cauza asemănării formale mîncarea a ajuns să fie pusă în legătură cu sărbătoarea. Ar fi deci un exemplu în plus de influență a limbii asupra realității (vezi *holeră* și trimiterile făcute acolo).

Faptul că numele mîncării apare și sub forma *măcinic*, deși el nu e cunoscut în Bulgaria, nu este o piedică pentru această explicație : fie că a existat în bulgărește și s-a pierdut, fie că a intervenit celălalt cuvînt *mucenic*, care avea și forma *măcinic*.

mura, murători, morători

Mai multe dicționare ale noastre (CDDE, CADE, DLRM) explică verbul *mura* printr-un latinesc reconstruit **muriare*, ceea ce le permite să înmulțească cu o unitate numărul cuvintelor de origine latină. Mai rezervat, TDRG zice : zu lat. *muria* (*moare*). Singur Scriban consideră cuvîntul ca un derivat romînesc de la *moare* (PEW și REW nu-l inserează de loc). Nu numai că nu este nevoie să inventăm un latin **muriare* (cel puțin nu este nevoie pentru limba romînă), dar, dacă-l inventăm, el nu poate explica nesilit verbul romînesc, căci sîntem în drept să ne întrebăm ce s-a făcut cu *i*.

Bănuiesc că se încearcă justificarea pierderii acestui *i* prin analogia cu *înjura*, pe care toate dicționarele îl explică prin lat. *iniuriare*. Dar TDRG și, după el, și DA, arată că *înjura* a fost influențat de *jura* în ce privește sfîrșitul. E curios însă că autorii care nu se îndoiesc de pierderea lui *i* în *muriare* nu se jenează de loc să explice pe *speria* prin **expauoriare*, pe *zgîria* prin **excariare*, fără ca de data aceasta să se întrebe de ce *i* s-a păstrat.

Verbul *mura* se explică foarte bine ca derivat romînesc, eventual foarte vechi, de la *moare*, care, la rîndul său, reprezintă un lat. *moria* („Romania", LV (1929), p. 471). De la *mura* apar derivate care păstrează pe *o* : în BPh, V (1938), p. 168, am citat, din diferite regiuni ale țării, forma *morători*, cu diverse variante (vezi acum și MCD, p. 81, *mora*, *morat*, *morătoare*, din Vîlcele). Dacă *mura* este vechi, am putea explica eventual derivatele cu *o* ca pornind direct de la *moare*, dar mai verosimil mi se pare că pornesc de la *mura* și au fost apoi influențate de *moare*. Și într-un caz și în celălalt, avem o confirmare a ideii că nu trebuie să pornim de la un lat. **muriare*.

Cît privește sufixul din *morători*, pentru care vezi Iorgu Iordan, BPh, V (1938), p. 182 și CDDE, el a devenit limpede pentru mine în momentul cînd am întîlnit singularul *morătoare* : nu avem de-a face cu o variantă a sufixului *-tură*, ci cu sufixul *-toare*.

negritean

Cuvîntul apare numai în DU, care nu dă nici o sursă. Înțelesul lui este „negru", „harap". După Șăineanu, ar fi „probabil originar din Nigriția". Nu se vede însă ce s-a întîmplat cu *ț*. Dacă cuvîntul a existat într-adevăr, și dacă nu cumva are la bază o formă slavă *nigritjaninŭ*, pe care nu o găsesc atestată, atunci, mai curînd decît să credem într-un derivat din grecescul Νιγρητία, care înseamnă „Țara Nigerului" (noțiune puțin accesibilă la noi pe vremea cînd se formau derivate de la nume geografice introduse de greci), trebuie să vedem în *negritean* o formație romînească de la *negru*, cu sufixul *-itean*, existent în derivate ca *izraelitean* etc., cf. „Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae", X (1962) (omagiu Moravcsik), p. 120.

neleapcă

Etimologii anterioare: TDRG, cf. rus. *наленка* „Angeklebtes" (? quandoque bonus dormitat ...). CADE şi DLRM, cf. ucr. *нелінка*; Scriban, ucr. *нелінка*, cf. pol. *nieletna* „nevîrstnică". Cuvîntul ucrainean nu figurează la Grincenko, care cunoaşte numai pe *нелітка* „vacă care încă nu a avut viţel". Se înţelege că grupul *tk* a putut fi pronunţat *pk*. Dar *i* ucrainean nu putea deveni *ea* în romîneşte. Deoarece la baza acestui *i* este un *ě* slav, putem porni fie de la o formă veche ucraineană care mai păstra pe *ě*, fie de la altă limbă slavă, care nu a transformat pe *ě* în *i* (vezi rus. *-летка* în formaţii ca *пятилетка*).

nemară

Cuvîntul apare la TDRG, care-l compară cu sb. *namjera* „întîmplare", bg. *намера* „întîlnire accidentală" (Scriban scrie *nemiera*). Sensul romînesc nu se potriveşte întocmai, un exemplu (din Milescu) pare a avea înţelesul de „nesiguranţă (TDRG traduce „unsichere Aussichten"), iar celelalte două (Frîncu şi Viciu) sînt traduse prin „pe nimerite". Astfel, deşi vocalismul romînesc s-ar putea explica şi prin formele slave citate (cu intervenţia corelaţiei de timbru pe vremea cînd în silaba radicală era o vocală de timbru palatal), sensul cuvîntului romînesc trebuie să ne facă să vedem în *nemară* un postverbal de la *nemeri*, de adăugat la lista bogată a postverbalelor romîneşti.

omagiu

CADE şi, după el, Scriban şi DLRM, explică acest cuvînt prin fr. *hommage*, desigur numai din deprinderea de a se referi totdeauna la franceză, căci italiana are şi ea pe *omaggio*. Dacă e adevărat că uneori nu avem cum şti din care limbă apuseană vine un împrumut, în cazul acesta avem semne clare că punctul de plecare este italiana. Cu foarte rare excepţii, forma sufixului este *-aj*, ceea ce arată că cuvintele vin din franţuzeşte, sau cel puţin au fost refăcute după model franţuzesc (*aliaj*, *bagaj*, *curaj*, *garaj*, *viraj* etc.). Forma cu *-agiu* a rămas numai acolo unde formaţia era alta decît fr. *-age*<lat. *-aticum* (*adagiu*, *contagiu*, *nau-*

fragiu, *sufragiu*, care au încă în latinește terminația *-agium*; vezi și G. Ciompec, SMFC, I (1959), p. 53) sau unde atmosfera italiană a sprijinit puternic forma cu *-agiu* (*mesagiu*, vezi *mesager*, *peisagiu*, *personagiu*, toate, de altfel, înlocuite în cele din urmă de forme cu *-aj*). Singura excepție o constituie *ravagii*, de origine franceză și totuși păstrat cu *g*, dar folosit numai la plural. Mai puternică este influența italiană la cuvintele cu *-egiu* (<it. *-eggio*: *arpegiu*, *cortegiu*, *solfegiu*, în timp ce singur *manej* reproduce forma franceză, venită eventual prin intermediu rusesc).

O a doua obiecție față de etimologia prin franțuzește: de obicei în împrumuturile din franțuzește se păstrează sau mai bine-zis se introduce în pronunțare *h*. Cuvintele indiscutabil franțuzești ca *harnașament*, *harpon*, *hașura*, *haveză*, *hotel*, *hughenot*, *huilă*, *husă* se pronunță toate cu *h*. Am trecut în revistă, după DLRM, cuvintele romînești care încep cu *o* și n-am găsit nici un exemplu de cuvînt autentic franțuzesc începător cu *h*, cu excepția lui *oboi* (dar cf. it. *oboe*, germ. *Oboe*, bg. *обой*, gr. ὄμποε, care seamănă mai bine cu forma romînească decît cea franceză; în nemțește cuvîntul vine din italienește; de ce în romînește n-ar fi la fel?). *Olandă* vine din grecește (vezi p. 14). Deci dacă *omagiu* era din franțuzește, s-ar fi pronunțat cu *h*.

oști, paie

În SCL, VIII (1957), p. 236—237, Vl. Drimba discută interjecția meglenită *uoștĭ* „strigăt prin care gonim cîinii" și atrage atenția asupra faptului că această interjecție a existat și în dacoromînă. Autorul o explică prin turc. *oșt*, *hoșt*, *ușt* cu același înțeles. Pentru atestarea în turcă, autorul trimite între altele la articolul meu din BL, II (1934), p. 194, unde e vorba de verbul *a se ușchi* „a o șterge". Cred că ar fi trebuit să se oprească și asupra etimologiei propuse de mine pentru acest cuvînt: țig. *ušt-*, perf. *uštyom*, imper. *ušti* „a se ridica", deoarece atît forma, cît și înțelesul sînt destul de aproape de interjecția turcească. Chiar dacă nu sîntem în stare să stabilim o legătură între cele două cuvinte, cred că e necesar să semnalăm existența lor. Mai adaug că *ощ* există și în bulgărește; РСБКЕ nu-l inserează, dar *Турско-български речник*, Sofia, 1952, s.v. *hoșt*, dă traducerea *ощ!* (*за пъдене куче*).

Problema se complică încă prin faptul că și franceza cunoaște ceva similar: *ouste*, adesea în asociație cu *aller* (*allez*, *ouste*!

„șterge-o !”. La Quillet, s.v., se găsește : *ouste* ou **oust* ! „interj. pour stimuler ou chasser vivement quelqu'un”. L. Sainéan, în *Le langage parisien au XIXe siècle*, Paris, 1920, p. 356, scrie *houste* („prononcé *ouste* !”), „cri pour chasser un chien ou un autre animal importun et, par dérision, un homme”. Asemănarea e prea mare pentru ca să credem într-o întîmplare. Sainéan explică cuvîntul francez ca un „termen imitativ”. Nu am la îndemînă mijloacele pentru a vedea care e etimologia în turcește, dar mi se pare că toate cuvintele citate trebuie să provină dintr-o sursă unică.

În sfîrșit, trebuie să mai semnalez un amănunt care contribuie la complicarea situației : engleza are un verb *to oust* „a da afară”, de origine franceză și anume din forma care stă la baza fr. *ôter* (explicat, după mine în mod nesatisfăcător, din lat. *obstare*).

O a doua coincidență interesantă. În continuarea citatului inserat mai sus, Sainéan reproduce pe d'Hautel care, în *Dictionnaire du bas-langage*, Paris, 1808, scrie : „*houste à la paille* ! espèce d'interjection impérative et très incivile par laquelle on enjoint à quelqu'un de se retirer au plus vite d'un lieu ou d'une place dont il s'est emparé mal à propos ; *à la paille* ! terme de soldat qui se dit quand l'exercice est fini et qui équivaut à allez-vous-en, allez vous reposer” [1]. Și aici putem alătura o expresie romînească foarte asemănătoare : *la paie* ! se spune vulgar cuiva căruia vrei să-i închizi gura, pe care vrei să-l faci să stea de-o parte. Explicația o pot da cu toată siguranța, deoarece am auzit adesea strigîndu-se la cîini *nea la paie* ! (BPh, V (1938), p. 170 ; vezi și Iorgu Iordan, în aceeași revistă, p. 182), atunci cînd prezența lor deranjează, fie că latră pe cineva pe care vrem să-l primim bine, fie că se înghesuie la mîncare sau cască cu zgomot. Aici nu e deci nici o legătură cu armata. Cînd am redactat articolul din BPh, V, nu mi-a dat în gînd să explic prezența cuvîntului *paie*, atît mi s-a părut de naturală : cîinii își fac culcușul în șirele de paie, care se află în general în dosul casei (vezi și mai sus, s. v. *cuș*). Nu mă gîndesc să pun la îndoială informația dată de d'Hautel cu privire la întrebuințarea expresiei *à la paille* printre soldați. Dar mă întreb dacă la origine ea nu s-a aplicat și în Franța tot pentru cîini.

---

[1] Ghilemelele sînt ale lui Sainéan.

O expresie similară este *la oase* !, întrebuințată întîi pentru a goni cîinii, apoi și pentru a huidui un om (la București, în copilăria mea, am auzit zicîndu-se *huo la oase, că-i mai bănoase* !).

oxo

În SCL, VII (1957), p. 273, am dat o explicație cuvîntului familiar și argotic *oxo*, dar n-am citat nici un text care să dovedească existența lui. Sînt acum în măsură să o fac : „Adevĕrul literar și artistic" din 17 decembrie 1922 : *oxo* „taci".

pasămite

Asupra acestei expresii părerile sînt împărțite, nu numai în ce privește originea, ci și în ce privește înțelesul. După DU, sensul ar fi „se vede, pare că", iar originea ar fi *a păsa*, cu terminația de la *cogeamite, lehamite.* Fără îndoială, trebuie să înțelegem că pentru autor e vorbă de *a păsa* „a avea păs", „a se interesa", căci a *păsa* „a merge" nu e inserat în DU. TDRG înțelege expresia ca „nämlich" și o explică prin *a păsa* „a merge", fără să intre în amănunte cu privire la evoluția semantică. CDDE, care dau aceeași etimologie, traduc prin „c'est que". Pentru CADE, înțelesul este „se pare, pe semne, se vede că", iar pentru etimologie se trimite la (*îmi*) *pasă*+bg. *-mi-te.* La Scriban, înțelesul e „cînd colo, în realitate, după cum văzui", și originea ar trebui căutată în *a păsa* „a merge". După DLRLC și DLRM, înțelesul este „pe semne", „probabil", „se pare că", „se vede că", iar originea e *păsa* (fără să se arate care dintre verbele omonime) +*mi*+*te.* Mai adaug că în MRIW, p. 397, L. Spitzer traduce cu „siehe nur !" și, pornind de la o formulă absolut accidentală, *naiba să mi te ia* (la TDRG, s.v. *eu*), elimină ipotezele care văd în partea finală un element de împrumut.

Dacă luăm un exemplu ca cel din Ispirescu, citat de TDRG (*Văzînd pe la Crăciun la o casă un pom gătit, am stat și am căscat și eu gura acolo. Pasă-mi-te era pomul Crăciunului*), vedem că nu se potrivește înțelesul „se pare", „se vede că", „pe semne", căci vorbitorul este lămurit asupra semnificației pomului, nu face supoziții asupra ei și urmărește numai să atragă atenția ascultătorului. Eu aș traduce cu „în adevăr", eventual cu „vezi dumneata". Același sens îl găsim la I. L. Caragiale,

Opere, ed. Zarifopol, I, p. 121. Totuşi există şi pasaje unde se potriveşte înţelesul „probabil" (N. I. Dumitraşcu, *Poveşti oltene*, Bucureşti, fără dată, p. 62 : *nu mai e cunună, nu mai e nimic, pierise !... Pasămite vreun duh necurat i-o furase*).

Dar orice înţeles am reţine dintre cele propuse, legătura semantică cu *a păsa* „a merge" va fi destul de greu de sprijinit : *pasă-mi-te* n-ar fi putut avea la origine alt înţeles decît acela de „pleacă !" (analog lui *cară-mi-te* din limba actuală familiară). Nici din punctul de vedere formal etimologia nu ar fi satisfăcătoare, căci *a păsa* cu înţelesul de „a merge" nu e tranzitiv, deci *te* de la sfîrşit nu poate fi acuzativul pronumelui personal de persoana a doua. Cît priveşte pe *a păsa* „a avea păs", acesta se construieşte cu dativul : *îmi pasă*, deci nici pornind de la această bază n-am putea explica pe *te* de la sfîrşit ca un acuzativ. De aceea sîntem trimişi la finala lui *lehamite* şi *cogeamite*. Dar acesta din urmă este evident nou în romîneşte, iar Fulvia Ciobanu, SCL, XI (1960), p. 429—432, a arătat că cele două cuvinte n-au nimic de-a face unul cu celălalt şi că, fiind neanalizabile, nu au putut sta la baza altor formaţii cu *-mi-te* [1]. Nu este exclus ca tocmai de la *pasămite* să se fi pornit în crearea acestor formaţii.

Cred că trebuie să pornim de la *păsa*<*pensare*, dar nu cu înţelesul de „a apăsa", ci cu unul derivat. De la „a apăsa", *pensare*, prin intermediul lui „a cîntări", a ajuns la înţelesul de „a se gîndi". Înţelesul de „a cîntări, a atîrna greu" este atestat în romîna veche (CDDE). Înţelesul modern derivă din cel vechi printr-un intermediar atestat în Herodot (*le păsa greu Megarenilor*, vezi Bogrea, DR, III (1924), p. 414) şi într-un descîntec (*să-i pese, fără a şti ce-i pasă*, vezi Densusianu, GS, V (1932), p. 139). Expresia aceasta am auzit-o adesea în copilărie, în raionul Slobozia : *îmi pasă* înseamnă „am o durere internă", „mă resimt de pe urma unui efort". Cuiva care ridică saci grei i se spune *o să-ţi pese*, adică „ai să te îmbolnăveşti", cf REW, 6391, şi vezi şi *a apăsa*. Verbul *a păsa* a trecut deci de la înţelesul de „a apăsa" la acela de „a face să doară", „a chinui", „a îngrijora". E probabil că evoluţia semantică nu s-a oprit

---

[1] La exemplele adunate de F. Ciobanu se mai pot adăuga : *aude, mite*, Odobescu, *Cîteva ore la Snagov*, în *Opere complete*, vol. III, Bucureşti, 1908, p. 26, *păcumi-te*, Vissarion, *Maria de altă dată*, Bucureşti, 1920, p. 137, *darcumite*, Vîrcol, *Graiul din Vîlcea*, Bucureşti, 1910, p. 93, *tomite*, Dumitraşcu, *op. cit.*, p. 39, *drace-mi-te*, Alexici, *Lit. pop.* I, 236/68 (citat după Puşcariu, DR, VI (1931), p. 492).

aici, ci, întocmai ca în occident, *pensare* a ajuns şi la înţelesul de „a se gîndi” (Gaston Paris, *Mélanges linguistiques*, publiés par Mario Roques, Paris, 1909, p. 558).

Limba romînă actuală nu are nici un verb de origine latină pentru ideea de „a se gîndi”, afară de *a cugeta*, care are o valoare oarecum specială. Nici măcar verbe de origine slavă nu avem pentru această idee, ci mai toate verbele care înseamnă „a gîndi” vin din ungureşte: *a se gîndi* (de la *gînd* < magh. *gond*), *a se socoti* (magh. *szokotálni* e considerat ca provenit din romîneşte; în orice caz, cuvîntul nu e creat de noi), a se *chibzui* (magh. *képezni*). Dar e imposibil de crezut că înainte de influenţa maghiară limba romînă se putea mulţumi cu singurul cuvînt *cugeta* pentru o noţiune atît de importantă. E probabil deci că *a păsa* se întrebuinţa cu înţelesul de „a gîndi”. Avem un început de dovadă a acestui lucru în existenţa adjectivului *nepăsător*, care nu poate fi derivat de la *a păsa* „a avea grijă”, construit cu pronumele în dativ, nici cu înţelesul de „a apăsa”, căci ar fi trebuit să însemne „care nu apasă”, nu „care nu este apăsat”. Dacă nu vrem să credem că *nepăsător* e format de la *nepăsare*, trebuie să pornim de la *a păsa* cu înţelesul de „a se gîndi”. Tot aşa *pasă-mi-te* ar însemna la origine „gîndeşte-mi-te”, ceea ce ar fi potrivit pentru toate nuanţele pe care expresia le are astăzi.

pasenţă

TDRG nu cunoaşte cuvîntul. CADE îl insereazā, cu variantele *pasienţă*, *pasianţ*, *pasians*, aceasta din urmă fiind singura pe care dicţionarul o consideră învechită. Tocmai aceasta este singura pe care o cunoaşte DU (de altfel cu definiţie greşită). Îndreptarul ortografic şi DLRM recomandă forma *pasienţă*, ceea ce după părerea mea este o greşeală, deoarece singura formă răspîndită astăzi este *pasenţă*. (Vezi expresia recentă *să iasă pasenţa* „să aranjezi lucrurile bine”.)

Cît priveşte originea, CADE tratează toate formele în bloc şi, conform obiceiului, le declară franţuzeşti (la fel DLRM). Este adevărat că punctul de plecare îl formează fr. *patience*, dar e imposibil de crezut că toate variantele pe care le-am reprodus derivă direct din forma franceză, cu atît mai mult cu cît aceasta nici nu se prea întrebuinţează în Franţa (francezii zic *réussite*). Cred că *patience* cu sensul de „pasenţă” era răspîndit

în Franța pe vremea cînd romîna încă nu împrumuta cuvinte direct din franțuzește.

Forma *pasians* provine fără îndoială din rusă (*пасьянс*, vezi Scriban; vezi și bg. *пасианс*). Pentru gen, vezi aici mai sus, p. 44. Forma *pasiență* reproduce un intermediar grecesc, πασιέντσα. Fără îndoială că tot de aici este și forma *pasență*. Să nu uităm că majoritatea termenilor mai vechi privitori la cărțile de joc provin din grecește.

pătpăduchi

Această interjecție, care încearcă să reproducă strigătul pitpalacului, îmi e familiară din copilărie, fără să pot spune în care parte a țării am auzit-o. Găsesc acum în Băcescu, *Păsările în nomenclatura și viața poporului romîn*, București, 1961, p. 139, diferite variante: *părpăduche*, *potpăduche*, *putpuduchi* etc. În bulgărește se zice *пъдпъдък*. Deoarece în bulgărește cuvîntul denumește pasărea și are derivate, bănuiesc că romîna a împrumutat interjecția din bulgărește.

pichirisi

Verbul, atestat numai la forma reflexivă, înseamnă „a se supăra", „a se arăta jignit". A fost explicat ca derivat de la *pică* printr-un intermediar grecesc (DU; formulă nu prea clară) sau prin fr. *se piquer* (TDRG; Scriban adaugă: cu sufixul grecesc *-irisesc*, dar un asemenea sufix nu există). Eu însumi, neștiind cum să explic pe cel de-al doilea *i*, am propus (BL, IV (1936), p. 108) să se pornească de la gr. πικρίζω „a amărî". Găsesc acum forma de participiu *picarisită* (Matei Millo, *Două femei împotriva unui bărbat*, în *Primii dram.*, p. 441), care ne dă cheia problemei. Este vorba de it. *piccare*, devenit în grecește în mod normal πικάρω, cu aoristul ἐπικάρισα, de unde în romînește, așa cum e de așteptat, a *picarisi*. Forma *pichirisi*, cunoscută de mine și din vorbirea bucureșteană mai veche, pare a se explica prin asimilare.

E curios de remarcat că Brighenti nu are cuvîntul în dicționarul grec-italian (are numai participiul pasiv πικαριϊμένος), dar în dicționarul italian-grec, s.v. *piccare*, apare forma πικάρω. Aceasta, de altfel, nu constituie un caz izolat.

pici

DU ne trimite pentru etimologie la sicil. *piciottu* „băiat". TDRG lasă cuvîntul fără etimologie, dar citează diferite forme, mai mult sau mai puțin asemănătoare, romanice și romînești. CADE explică cuvîntul prin bg. *пич* „bastard" (care nu apare în РСБКЕ). Cuvîntul este în realitate turcesc, *piç*, și el apare și în greaca modernă, *πίτς* (Ronzevalle, p. 61; Scriban, după ce ne îndreaptă spre *pițigoi*, *pitic*, trimite și la turc. *piç* „bastard"). Trecerea de înțeles de la „bastard" la „copil", „persoană mică de stat" nu este prea greu de acceptat. Dar avînd în vedere că în turcește cuvîntul are și înțelesul de „stîrpitură" , „organism nedezvoltat", nu vom crede că deplasarea de înțeles s-a făcut întîmplător în ambele limbi, în chip independent, ci trebuie să credem că din turcește cuvîntul ne-a venit cu înțelesul pe care i-l cunoaștem în romînește.

pîrdalnic

S-au încercat diverse etimologii, una mai forțată decît alta (de exemplu DU, urmat de Scriban, pornește de la *prădalnic*, demonul conceput ca un răpitor de suflete; dar de ce n-a rămas *prădalnic*?), pînă cînd P. Skok l-a explicat ca o formație din sl. *prdeti* „pedere" („Archiv für slavische Philologie", XXXVII (1918), p. 92; „Slavia", IV (1926), p. 332; pentru unele amănunte, vezi și cartea mea *Nom d'agent et adjectif en roumain*, Paris, 1929, p. 40). De atunci problema n-a mai fost reluată (la explicația prin slavă s-a raliat și DLRM: bg. *пърдало*+sufixul *-nic*), pînă de curînd, cînd P. P. Panaitescu, în SCL, IX (1958), p. 160–163, a propus altă etimologie: *pîrdalnic* ar proveni din sl. прѣдалника „moșie luată înapoi vasalului de către suzeran". Există greutăți formale; dar înțelesul nu se explică în nici un chip. Pierderea moșiei este, desigur, o nenorocire, dar nu pentru toți actorii dramei și în orice caz acesta nu este un motiv pentru ca de la înțelesul de „moșie reluată" să se treacă la acela de „blestemat" și mai ales la acela de „drac".

Explicația lui Skok se ține foarte bine în picioare. Nu este exclus ca în *pîrdalnicele de bătrînețe* să avem înțelesul primitiv. De la acesta la acela de „drac" distanța nu este atît de mare cît s-ar părea: din motive de interdicție de vocabular,

dracului i se zice adesea cu nume neaşteptate. Oamenii superstiţioşi, cînd se zice de cineva că e sărac, răspund : *sărac e dracul.*

pocher

Dicţionarele noastre care inserează cuvîntul (CADE, Scriban, DLRM) nu ezită nici o clipă să-l explice prin franceză, în ciuda diferenţei de accentuare. Avînd în vedere că jocurile de cărţi intrate la noi în secolul trecut folosesc termeni în marea lor majoritate greceşti (*conţină*, *decar*, *exoflă*, *protos*, *rigă*, *spatie* etc.), trebuie să credem că şi *pocher* reproduce pe gr. πόκερ (vezi totuşi şi rus., bg. *покер*).

poloboc

Dicţionarele noastre (TDRG, CADE, Scriban, DLRM) explică pe *poloboc* prin rus. *полубочка*, pe care totuşi dicţionarele ruseşti nu-l inserează, de aceea mă tem că l-a compus Tiktin. Admiţînd însă că cuvîntul există, nu se vede ce s-a făcut cu sfîrşitul lui. DLRM mai trimite şi la ucr. *полубочок*, care, pe lîngă că nu rezolvă nici el problema terminaţiei, are accentul pe *u*. Există în ruseşte compusul *полубочье*, cu sensul de „cadă formată dintr-un butoi tăiat în două". Împrumutat în romîneşte, acesta a putut fi luat drept plural şi a servit astfel ca bază pentru refacerea unui singular *poloboc*.

portofel, portofoliu

CADE, susţine, în conformitate cu orientarea generală a autorului, că rom. *portofel* este împrumutat din franţuzeşte. Scriban, şi, după el, şi DLRM, mult mai aproape de realitate, porneşte de la rus. *портфель*. N-ar fi prea greu de explicat în romîneşte inserarea unui *o* în grupul de consoane, dar faptul că există şi în bulgăreşte *портофел* dă de gîndit : este cu totul neverosimil ca aceeaşi formă să fi apărut în mod independent în cele două limbi vecine.

În romîneşte există şi *portofoliu*, cu înţelesul primitiv al francezului *portefeuille*, pe cînd în portofel se ţin de obicei banii de

metal. CADE îl explică şi pe *portofoliu* tot prin fr. *portefeuille*, fără să se întrebe de ce avem două reflexe diferite ale aceluiaşi original. Scriban şi DLRM pornesc aici tot de la fr. *portefeuille*, primul adăugînd şi o referire la it. *portafoglio*. Dar în greacă există πορτοφόλι explicat prin it. *portafoglio*. Fără îndoială că aici avem cheia pentru a descoperi originea celui de-al doilea *o* în romînă şi în bulgară.

prefectoriţă

DLRLC citează acest cuvînt din Alecsandri. Formaţia pare curioasă. DLRM îl explică din *prefect*+suf. *-iţă* (după *doctoriţă*). Explicaţia este formulată neclar, dar în orice caz se pune întrebarea : ce legătură este între *prefect* şi *doctor*, pentru ca femininul unuia să-l influenţeze pe al celuilalt? Nu se vede cum *doctoriţă* ar fi fost analizat ca *doct*+*-oriţă*, nici cum din *prefeetoriţă* s-ar putea extrage o formaţie regresivă **prefector*. DLRM presupune că accentul în *prefectoriţă* este pe *i*, şi aşa pare natural să credem; dar *doctoriţă* are accentul pe prima silabă.

Trebuie să ne punem întrebarea : cum se putea forma femininul de la *prefect*? Nu era posibil să se spună *prefectă* decît dacă o femeie ar fi fost prefect (azi avem pe *arhitectă*), ceea ce nu era cazul, şi de altfel femininele în *-ă* formate de la substantive erau rare pe vremea lui Alecsandri (azi se zice *casieră*, dar în secolul trecut nu circula decît *casieriţă*). Pentru forme ca **prefectească*, **prefectoaie*, **prefectoaică*, **prefectiţă*, **prefectcă* lipsea orice model în limbă, pentru bunul motiv că, cu excepţia lui *arhitect*, nici pînă azi nu avem alt nume de purtător al unei funcţii terminat în *-ct*. Care era deci soluţia? Să se pornească de la derivatele care aveau paralele în limbă. Singurul derivat al lui *prefect* era *prefectură*, şi acesta se întîlnea nu numai cu cuvinte ca *arhitectură*, formate la fel, ci şi cu derivate ca *lectură*, *colectură*, *pictură*, care aveau alături pe *lector*, *colector*, *pictor* (vezi şi pe *corectură*, care are lîngă el pe de o parte pe *corector*, pe de alta pe *corect*). Astfel dacă paralel cu *pictură*, *lectură* se pot forma *pictoriţă*, *lectoriţă*, s-a putut găsi natural să existe şi *prefectoriţă*, alături de *prefectură*. Derivaţie indirectă (SLG, p. 68).

Preotesoiu

În BL, VII (1939), p. 105—110, am discutat numele de familie în *-oiu*, şi am arătat că ele provin de la feminine în *-oaia* : pentru un motiv sau altul, copiii au fost denumiţi pornindu-se de la numele mamei. Cu ocazia aceasta semnalam (la p. 109) un *Dumitresu*, format de la *Dumitreasa*, soţia lui *Dumitru*. Găsesc acum în „Scînteia tineretului" (21.VI.1962, p. 6, col. 1) numele *Preotesoiu*, evident format de la *Preoteasa*. Este o formaţie diferită de a lui *Dumitresu* şi de a numelor ca *Mitroiu*, dar mi se pare că ea dovedeşte definitiv justeţea tezei că numele în *-oiu* sînt formate de la numele mamei.

prepelicar

Legătura cu *prepeliţă* e indiscutabilă, dar formaţia nu e clară : de ce finala e *-car* în loc de *-ţar*? Cunoaştem cazuri de intervertire a lui *c* cu *ţ*, de tipul *donicuţă*, dar acolo pe de o parte consoana *c* rămîne prezentă în cuvînt, iar pe de altă parte, dacă cele spuse mai sus, la p. 38—42, sînt acceptate, este vorba de o disimilare care nu şi-ar găsi locul în cazul discutat aici.

În mod curios, CADE nu dă nici o informaţie etimologică, nu numai pentru *prepelicar*, dar nici măcar pentru *prepeliţă*. Puşcariu, DR, VI (1931), p. 232, explică pe *prepelicar* prin **prepelicer*, cu *č* > *k* prin analogie; de ce analogie e vorba mi-ar fi greu să descopăr. Aproximativ pe aceeaşi linie a mers Scriban (urmat de DLRM), care, fără să explice schimbarea fonetică, propune ca punct de plecare s.-cr. *prèpeličâr*. Dacă era să intervină analogia, am fi aşteptat *prepeliţar* (acesta, la drept vorbind, există, dar slab atestat).

Pe alt drum a mers TDRG, care trimite la sl. **prepelka*, rus. *перепелка*, pol. *przepiórka*, ceh. *prepelka* (de adăugat bg. *пренелка*). Aceasta înseamnă că trebuie să alegem între două ipoteze : sau a existat un derivat slav, neatestat, în *-ar*, pe care romîna l-a împrumutat (introducînd pe *i* poate de la *prepeliţă*), sau s-a format în romîneşte derivatul în *-ar* de la o formă de origine slavă, neatestată în romîneşte. Desigur nu ne vom speria de ideea că un cuvînt a putut dispărea după ce a lăsat un derivat sau după ce a fost împrumutat de altă limbă. Dacă avem de ales între cele două ipoteze, cred că e preferabilă cea de a doua (pentru aceasta pare că a opinat şi Pascu, *Suf.*, p. 81),

pentru motivul că sufixul *-arjĭ* nu formează în general, în slavă, nume de animale (exemple ca rus. *глухарь* „cocoș de munte”, bg. *зайчар* „iepurar” sînt excepționale), pe cînd în romînește asemenea derivate există numeroase și în totul asemănătoare cu *prepelicar* : cîini, *iepurar*, *șorecar* ; lup, *cotețar* ; urs, *furnicar* ; cal, *telegar* ; șoarece, *alunar* ; fluture, *urzicar* ; numeroase nume de păsări : *alunar*, *cătinar*, *cireșar*, *furnicar*, *iepurar*, *lăcustar*, *muscar*, *păsărar*, *porumbar*, *prundar*, (*sitar?*), *șerpar*, *șopîrlar*, *șorecar*, *vișinar*. Formații oarecum diferite, pentru că baza este un verb : *cufundar* (pasăre), (oaie) *mulgară*.

prîslea

DU, care scrie *prăslea*, adaugă, ca etimologie, „tras din *prăsi*”. Nu se arată ce reprezintă finala *-lea*, dar însuși faptul că forma exactă este cu *î* infirmă întreaga explicație. Celelalte dicționare lasă cuvîntul fără etimologie, cu excepția lui Scriban, care trimite, just după părerea mea, la sl. *prŭstŭ* „deget” (tot fără să arate ce e *-lea*). Varianta romînească *pîrslea*, citată de TDRG, se explică ușor dacă pornim de la un slav *prŭ-*. Pentru înțeles, vezi fr. *Tom-pouce* din engl. *Tom Thumb* (personaj de poveste, pitic, om de statură mică), fr. *Petit Poucet*, germ. *Däumling*, magh. *Hüvelyk Matyi*, rus. *мальчик с пальчик* ceh. *paleček*, it. *Pollicino* (un film american prezentat de curînd pe ecranele noastre a fost numit în romînește *Tom degețelul* ; mai bine ar fi fost *Prichindel*). Vezi și sl. *mězinŭ*, care în diverse limbi slave reunește înțelesul de „fiul cel mai mic” cu acela de „degetul mic” (Berneker). Cît privește pe *-lea*, este fără îndoială sufixul diminutival bulgăresc *-le* (cf. Beaulieux, p. 146 : *братле*), ceea ce înseamnă că trebuie să fi existat în bulgărește derivatul **пръстле*. Cf. și *năpîrstoc* „pitic” < „degetar”, din aceeași rădăcină slavă *prŭstŭ*.

progadie

Cuvîntul apare, sub formele *progadie*, *pogradie* și *pograde*, în dicționare ; sub forma *progade*, în Lex. Reg., p. 21 (din Maramureș ; în aceeași culegere apare și *progradie*, p. 93, din Făgăraș). Un corespondent din Banat îmi comunică forma locală *progage*. Alte variante au fost adunate de I. Pătruț,

„Cercetări de lingvistică", II (1957), p. 295, unde sînt discutate şi respinse etimologiile anterioare. Pătruţ ia ca punct de plecare v. sl. подъградиѥ „suburbium". Cred că ar trebui să ne gîndim şi la v. sl. проградиѥ „suburbium". Diversele variante fonetice se explică uşor dacă avem în vedere structura complicată a cuvîntului slav. Cuvîntul romînesc înseamnă „cimitir". Pătruţ (p. 296) explică înţelesul pornind de la acela de „suburbie", „mahala". Cred că mai curînd ar trebui să pornim de la „loc în imediata apropiere a oraşului", trecerea la sensul romînesc fiind datorată unui eufemism, care pare normal, dată fiind noţiunea în cauză.

ramnă, rîvni

În CV, 1950, nr. 3, p. 36, găsim *ramnă* „dorinţă, plăcere" (din Muscel). Este desigur un postverbal de la *rîmni*, variantă a lui *rîvni*, care, la rîndul său, este considerat ca denominativ de la *rîvnă* de DLRM. Aceasta ar scuti de un prototip slav reconstruit, **rŭvniti* (TDRG, CADE); dar de ce avem în romîneşte *rîvnă* şi nu **rîvne*, cum ne-am aştepta, ţinînd seamă de forma substantivului slav? Dacă însă *rîvnă* e postverbal, atunci finala lui se explică de la sine. De adăugat că, deoarece *î* nu alternează cu *a*, *ramnă* nu se explică decît pornind de la o variantă *rămni*, pentru care vezi TDRG.

repede

Legătura dintre *repede* şi lat. *rapidus* este neîndoielnică. Dar forma romînească prezintă unele trăsături care nu au fost suficient luminate. În ce priveşte vocala finală, care nu se justifică prin originalul latin (tendinţa generală fiind trecerea de la declinarea a III-a la a doua, nu invers), TDRG, singurul care o discută (Scriban îl urmează), trimite la *limpede* < lat. *limpidus*. Pentru acesta, CDDE arată că forma cu *-e* se justifică prin influenţa pluralului: faţă de *verzi/verde*, se formează *limpezi/limpede* în loc de *limpezi/*limped*. Să admitem. Dar cu aceasta nu s-a spus totul despre *repede*: vocala lui radicală trebuia să fie *a* (**raped*) şi influenţa pluralului nu poate explica pe *e* (nici pe *ă* din forma regională *răpede*). Tiktin discută vocalismul numai la verbul *repezi* şi se mulţumeşte să trimită

la *răci*, alături de *rece*. Dar la *răci* ne punem întrebarea de ce *e* primitiv a devenit *ă*, pe cînd la *repede* e vorba de schimbarea neobişnuită a lui *a* în *e* (*ă*), deci problema e cu totul alta.

Singura cale pentru explicaţie este recursul la derivate (ideea mijeşte la E. Herzog, DR, V (1929), p. 485, n. 1). Fără accent, *a* devine normal *ă*, deci avem *răpezi*, *răpeziciune* etc., unde intervine corelaţia de timbru, de aceea în limba literară se ajunge la *repezi*, *repeziciune* etc. După părerea mea însă, în forma literară *repede* şi în cea regională *răpede* nu avem o simplă influenţă analogică a derivatelor, ci forme postverbale, ceea ce poate explica şi vocala finală, fără influenţa pluralului (nu se vede de ce pluralul ar fi fost superior singularului). Aceasta aruncă o lumină şi asupra lui *limpede*, care ar putea fi de asemenea postverbal.

rest

Cuvîntul *rest* este tratat vitreg în dicţionarele noastre : TDRG nu-l inserează, pentru că, evident, îl consideră de origine apuseană. CADE spune doar : *rest* „rămăşiţă", din fr. Singurul care-l tratează pe larg este DLRLC, iar DLRM îl explică prin fr. *reste*, deşi Scriban mersese ceva mai departe, semnalînd formele it. *resto*, ngr. ρέστο, germ. *Rest*.

Există cel puţin un înţeles care nu se explică prin franceză, pentru că în franţuzeşte nu există : acela de „sumă înapoiată celui care a plătit cu o monedă mai mare decît i s-a cerut". În franţuzeşte se spune *rendre la monnaie*. Am asistat odată la o scenă care mi s-a părut concludentă : un romîn, făcînd o plată într-o băcănie pariziană, a adăugat : *donnez-moi le reste*, la care negustoreasa i-a răspuns : *le voici, votre reste*, pe un ton atît de sarcastic, încît nu încăpea îndoială asupra motivului pentru care repeta cuvîntul străin.

Dar *resto*, cu înţelesul discutat, există în italieneşte şi se găseşte şi în bulgară : *ресто*, fără plural. După РСБКЕ, cuvîntul provine din italiană, afirmaţie inexactă după părerea mea : atît în bulgară, cît şi în romînă, unde e mult mai frecvent decît în bulgară, el provine din greacă, unde se întrebuinţează şi pl. τὰ ρέστα, sub influenţa autohtonului τὰ λεπτά (H. Pernot, *Recueil de textes en grec usuel*, Paris, 1918, p. 15, n. 10). *Българско-гръцки Речник*, Sofia, 1960, inserează fraza bg. *дайте ми два лева ресто*, tradusă în greceşte prin δῶστε μου δυό

λέβα ρέστα, adică exact tipul romînesc : *dă-mi doi lei rest.* Trebuie să mai adaug că m-a frapat din tinerețe faptul că cumpărătorul spune la noi ce rest să i se dea, lucru neobişnuit în alte părţi ale lumii.

ringlotă

Ringlotă sau *renglotă*, un soi de prună, este explicat de Scriban (după care şi de DLRM), prin fr. *reine-claude*, cu acelaşi înțeles, dar fără nici o justificare a modificărilor de formă. Înlocuirea reciprocă a oclusivelor surde şi sonore ne duce spre un intermediar german, *Ringlotte*, cu varianta austriacă *Reneklode* (*Fremdwörterbuch*, Leipzig, 1960, s.v. ; vezi Becker, *Charisteria Mathesius*, Prag, 1932, p. 112).

rîndaş

În general *rîndaş* este explicat prin *rînd* (slugă de rînd, DU, slugă pentru lucrările de rînd, TDRG, cu îndoială, şi CADE, fără îndoială ; acela ce serveşte cu rîndul, Scriban ; vezi şi DLRM). Nu se vede însă întrucît rîndaşul este mai de rînd decît alte slugi sau întrucît lucrările pe care le face el sînt mai de rînd. Această obiecție ar privi şi explicația dată de I. Bărbulescu, *Individualitatea limbii romîne și elementele slave vechi*, Bucureşti, 1929, p. 251, unde se ia ca punct de plecare un v.sl. рѧдаш҄ь. De aceea G. Pascu, *Suf.*, p. 348, recurge la altă explicație, care se potriveşte mai bine cu înțelesul : *rîndaş* ar fi derivat de la *rîni*. Dar nu se vede de unde ar proveni *-d-*.

Rîndaş este însă evident un nume de agent şi ca atare poate proveni nu numai de la substantivul *rînd*, ci şi de la verbul *rîndui*, cu care se potriveşte mult mai bine ca înțeles. Dacă la unele derivate nu se poate afirma cu siguranță că au la bază un verb, deoarece există paralel un substantiv : *certaş* (*certa* şi *ceartă*), *cinstaş (cinsti* şi *cinste)*, *doinaş (doini* şi *doină*), *duhănaş (duhăni* şi *duhan)* şi altele, există totuşi şi derivate formate sigur de la verbe : *cercetaş*, *complectaş*, *ucigaş* şi altele.

Chiar pentru o formație în *-aş* de la un verb în *-ui* se găsesc modele : *făptaş* (mai curînd de la *făptui* decît de la *faptă*, cel puțin în conştiința vorbitorului actual), *hăitaş* (mai curînd de

la *hăitui* decît de la *haită*; DA îl explică prin „om care hăituiește"); *pizmaș*, mai curînd de la *pizmui* decît de la *pizmă*.

rugină

Dicționarele noastre explică în mod nesatisfăcător acest cuvînt. DU (urmat de REW) pornește de la lat. *aerugine*, fără nici o explicație cu privire la diferențele fonetice. Celelalte dicționare pornesc de la un latin neatestat **aerugīna* (PEW, TDRG, CADE, DLRM). Acesta ar fi, evident, derivat de la *aerugo*, pentru care Tiktin trimite la *lumină*. Am arătat însă la acest cuvînt că, după părerea mea, e format în romînește de la *lume*, iar pentru *rugină* nu a existat în romînește o bază potrivită de la care să fie format un derivat în *-ină*. În BPh, I (1934), p. 165, G. Ivănescu explică pe *rugină* ca derivat postverbal de la *rugini* (care, desigur, trebuie conceput ca un derivat de la un vechi **rùgine*). La această etimologie m-am raliat și eu (BL, V (1937), p. 87). Model pentru această derivare ar putea fi *odihnă* de la *odihni*.

Scriban, deși acceptă derivarea de la *aerugo*, adaugă: sau *rubigo* > **ruigine*. Evident, din punctul de vedere fonetic, amestecul acesta nu ne-ar putea ajuta cu nimic. Dar *rugină* se numește și o boală a griului, care în latinește se chema *robigo*. De aceea pare probabil că în *rugină* trebuie să vedem încrucișarea a două etimoane, ca în cazul lui *mesteca* (SLG, p. 71). Vezi, pentru încrucișarea lui *robigo* cu *aerugo* în engadină, REW, 7348.

[sărăcan

Expresia *sărăcan de mine* a fost corect explicată de acad. Iorgu Iordan, *Stilistica*, p. 36, împotriva părerii lui Tiktin și a celei formulate mai explicit de mine (BL, IV (1936), p. 112; DU inventează chiar un adjectiv *sărăcan* „foarte sărac"): punctul de plecare este în *săraca-mi de mine*. O dovadă că această explicație este justă ne-o aduce o paralelă exactă din aromînă: *mărata-n' di io* (Th. Capidan, *Aromînii* p. 408). Cum se vede, aici a fost păstrat caracterul muiat al lui *n* < *m*, ceea ce exclude ipoteza formării cu un sufix *-an*.

scand

Am discutat altă dată (BL, IV (1936), p. 114) această variantă a lui *scaun*, eliminînd ipoteza că *scamnum* a devenit **scannum* prin asimilare, apoi **scandum* prin disimilare, şi am propus să vedem în *d* final o consoană alcătuită din explozia lui *n* şi vibraţiile lui *u* care se pronunţa la sfîrşitul cuvîntului. Revin aici cu o nouă ipoteză.

Un învăţător din Focşani mi-a semnalat că un copil pronunţă *pung* în loc de *pumn*. Explicaţia mi se pare clară : grupul -*mn* la sfîrşit de cuvînt este greu de pronunţat (-*gn*- primitiv s-a schimbat în -*mn*- într-o vreme cînd se mai pronunţa *u* final, deci cele două nazale nu erau în aceeaşi silabă). Greutatea constă în succesiunea de consoane continue. Ea este înlăturată prin transformarea ultimei continue în oclusivă (pentru aceasta este suficientă suprimarea vibraţiilor nazale). Odată ce *n* a devenit *g*, prima consoană nu mai poate fi pronunţată ca *m*, ci, prin asimilare, devine *n* velar.

Aceeaşi explicaţie se poate aplica şi la *scand*, dacă pornim de la un primitiv *scamn*, atestat : *n* a devenit oral, deci *d*, iar *m* s-a asimilat cu *d*, devenind *n*. Trebuie să adaug că această soluţie a fost schiţată de Puşcariu, DR, III (1924), p. 828; vezi şi Procopovici, DR, VI (1931), p. 416.

schilod

Între dicţionarele noastre sînt diferenţe serioase la explicarea acestui cuvînt. TDRG trimite la *schilav*, adăugînd că sufixul din *schilod* e „dunkel". Dimpotrivă CADE şi DLRM explică pe *schilav* prin *chilav*+*schilod*. Mai curajos, Scriban construieşte, nu se vede pentru ce, un **schilov*, prin intermediul căruia s-ar fi ajuns de la *schilav* la *schilod*. Cuvîntul face impresia unui derivat grecesc în -ώδης „cu înfăţişare de" şi aşa a fost înţeles de Bogrea, DR, III (1924), p. 736 : gr. *σκελώδης de la σκέλος „picior", dar cu înţelesul lui σκελετώδης „cu înfăţişare de schelet", vezi şi σκελός „cu picioarele strîmbe". Totul e prea complicat. Propun să pornim de la σκυλί „cîine" (şi Bogrea, DR, IV (1927), p. 813, n. 2, revenind asupra părerii sale anterioare, se gîndeşte la gr. σκύλος, fără a explica terminaţia), deci *σκυλώδης ar însemna „cu mutră de cîine". Nu l-am găsit atestat, dar dicţionarele cunosc pe de o parte pe σκυλακώδης „asemănător cu un

cîine" (format de la diminutivul σκυλάκι) şi κυνώδης, cu acelaşi înţeles, pe de alta σκυλολόγι „canalie" (vezi şi κυνώπης „neruşinat"). Dacă a căpătat înţelesul de „mutilat", este foarte probabil că a trecut prin acela de „cerşetor" şi că înţelesul acesta reflectă atitudinea claselor posedante faţă de cei care cereau de pomană. Mai sînt cîteva amănunte care trebuie pomenite. 1. Ce amestec a putut avea la cuvîntul nostru gr. κυλλός „schilod"? 2. Faptul că verbul este *schilodi* şi nu **schilozi* trădează formaţia relativ recentă. 3. Varianta *schilog* este explicată prin influenţa lui *olog* (TDRG, Bogrea, loc cit.) : nu e normal să ne referim la gr. σκυλολόγι?

seralie

Dicţionarele noastre înregistrează fără nici o explicaţie, alături de *sarailie*, varianta *seralie*, întîlnită la C. Negruzzi. Ea nu poate fi despărţită de forma bulgărească *сералия*, care nu figurează în РСБКЕ, dar am cunoscut-o personal pe listele de mîncare în Bulgaria. Paralel cu *sarai*, de origine turcească, circulă şi *serai* (gr. σεράγι, alături de σαράγι), din pers. *seray*, care e şi la baza formei turceşti.

sfîrlă, sfîrlează

În dicţionarele noastre, aceste cuvinte nu au găsit un tratament convenabil. DU vede în *sfîrlă* un derivat de la *fîrli* < bg. *fărliti* „a azvîrli" (literalmente „lovitură dată repede"), iar *sfîrlează* ar fi un diminutiv de la *sfîrlă*. TDRG trimite la *azvîrli*, ceea ce cu greu s-ar putea numi o etimologie (totuşi pe linia aceasta a mers şi Scriban, care vede în *sfîrlează* un derivat de la *sfîrlă* sau de la *sfîr*, cu sufixul *-lează* !). După Puşcariu, DR, VI (1931), p. 307, *sfîrlă* ar avea *rl* simbolic. Cît despre *sfîrlează*, TDRG trimite la gr. φοῦρλα, -λος, σβοῦρλος, -ρνος, σβοῦρα, cu acelaşi înţeles; dar este evident că aceste cuvinte nu sînt de origine grecească, astfel că şi ele au nevoie de o etimologie. Mi se pare foarte probabil că ele provin din aceeaşi sursă cu cele romîneşti.

Această sursă nu poate fi decît slavă. În vechea slavă găsim pe свръдлъ „sfredel", provenit din свръбѣти. Înţelesul de „a învîrti" nu e asigurat pentru verb, dar e făcut foarte

verosimil de existența derivatului, al cărui înțeles este bine asigurat. Din aceeași rădăcină trebuie să presupunem un derivat cu sufixul instrumental *-dlo*, care în slava de sud devine *-lo*. Sensul de „a învîrti" nu apare în romînește la *sfîrlă* (nu ar fi totuși greu să-l derivăm din „a învîrti" pe cel existent; vezi și *sfîrlă* „rît de porc", la Bogrea, DR, IV (1927), p. 852, n. 4), dar apare la derivatul *sfîrlează*, format cu un sufix a cărui origine nu este destul de bine lămurită în romînește, dar a cărui existență este totuși asigurată în cuvinte ca *spetează*. Finala *a* în grecește este normală, vezi σίτα față de v.sl. сито.

sideancă

În CV, 1951, nr. 2, p. 35, găsim *sideancă* „șezătoare, serbare" (din Teleorman). Este vorba, evident, de bg. *седянка*, cu același înțeles. Apariția acestui cuvînt mă face să cred că nu e nevoie să facem apel, pentru a explica pe *șezătoare*, la rus. *посиделки* (cum am încercat în SCL, VII (1956), p. 275), căci bg. *седянка* este mult mai apropiat, din toate punctele de vedere, și a putut servi ca model pentru construirea rom. *șezătoare*.

singur

În unele părți din nordul țării, *singur* apare cu înțelesul de „dumneata", vezi de exemplu S. Dumistrăcel, „Limba romînă", 1961, p. 239—240: *sîngur nu vii cu noi?* (din raionul Dorohoi). Este fără îndoială un calc după magh. *maga*, care înseamnă și „însuși", „singur", și „dumneavoastră". Vezi de altfel și gr. αὐτός, lat. *ipse*, care înseamnă și „însuși" și „stăpîn" (în graiul sclavilor).

smicea

Sîmcea „vîrf (de cuțit, de munte)" a fost explicat prin lat. **senticella*, diminutiv de la *sentis* „spin", etimologie cu drept cuvînt respinsă de Densusianu, HdLR, I, p. 38 (totuși menținută de PEW, TDRG, REW, DLRM, Scriban). Cu mai multă probabilitate Candrea, „Buletinul Societății filologice", I, 1905, p. 28 (urmat de Densusianu, HdLR, II, p. 27 și de

CADE), porneşte de la lat. *summicella „vîrfuleţ". Dar ce este *smicea, zmicea* „vărguţă", „mlădiţă"? Singur Scriban se încumetă să-l explice ca o variantă a lui *sîmcea* din **senticella*. Nu văd de ce n-am porni şi pentru *smicea* tot de la **summicella*, care nu face nici o dificultate, nici ca formă, nici ca înţeles. Suprimarea primei sau a celei de-a doua vocale este o problemă de tempo al vorbirii.

spaimă, spăimînta, speria

Pare un lucru admis că aceste trei cuvinte provin din aceeaşi rădăcină, căci toate încercările făcute pînă acuma de a le explica prin rădăcini diferite s-au soldat cu eşecuri. Dar legăturile dintre ele şi filiaţia fiecăruia în parte sînt neclare.

În ce priveşte verbul *a speria*, trebuie fără îndoială să considerăm ca mai veche forma regională *spăria*, căci aceasta a putut, graţie corelaţiei de timbru a consoanelor, să devină *speria*, pe cînd o schimbare în sens invers ar fi inexplicabilă (vezi mai sus *lepăda*). PEW constată că toate încercările de a porni de la rădăcina lui *paueo* au eşuat, de aceea propune un **expariare* „a desperechea în momentul acuplării". Mă îndoiesc că cineva s-ar fi putut gîndi că latina a avut un asemenea verb, dacă nu s-ar fi căutat cu orice preţ o etimologie pentru *speria*. TDRG ia ca punct de plecare pe *expauere*, unde s-ar fi introdus un *r* ca în *are* < *habet* (iar acolo de ce?) sau s-ar fi produs o disimilare *p — v* > *p — r*. Acesta ar fi însă unicul exemplu de astfel de disimilare în romîneşte, unde de altfel *v* intervocalic ar fi trebuit să fie eliminat. CADE porneşte de la *expauorere* (? !), care nu mi se pare sigur că ar fi dat *spăria*, dar în orice caz e fabricat special pentru a-l explica pe acesta din urmă. În perioada ei istorică, latina nu forma derivate denominative de conjugarea a II-a. Ar fi trebuit deci reconstruit un **expauoriare* (care nu văd cu ce ar fi fost mai rău decît **expauorere*; totuşi acest din urmă monstru s-a bucurat de favoarea lui Puşcariu, DR, IV (1927), p. 706 şi a DLRM; REW, 3036, l-a suprimat în ediţia din 1935, astfel că a renunţat de a-şi da părerea). DU a reconstruit şi el un **expauorare* (la fel Densusianu, HdLR, I, p. 165), care nu are decît un cusur: că trebuia să devină în romîneşte **spăura*.

Singura bază posibilă în latineşte este *expauere*, bine atestat şi cu sens potrivit pentru verbul romînesc. Aceasta

este explicația la care s-a oprit Scriban, care construiește cam schematic istoria următoare : *expaueo* > *spai* > *spar* sub influența perechii *pai* și *par* ; de aici mai departe infinitivul *a spărea, a sperea, a speria*. Dar întreaga flexiune se bazează pe persoana I a indicativului prezent ? Trebuie să notăm că în latinește *pauere* nu avea nici perfect, nici participiu, ca mai toate verbele de stare de conjugarea a II-a. Ca adjectiv se folosea derivatul *pauidus*. Prin urmare în romînește nu s-a putut păstra decît o temă de prezent și nu era nici un motiv să se formeze un perfect și un participiu de conjugarea a II-a, ținînd seamă că tipurile vechi care existau în latinește au fost eliminate, iar cele noi, în *-și* sau *-ui* nu erau potrivite aici. Perfectul megl. *spărui* este vizibil ulterior, pentru că pornește de la rădăcina *spar-*. Singura posibilitate de a completa paradigma verbului în dacoromînă era trecerea lui la o conjugare regulată (I sau IV).

Pornim deci de la prezentul *expaueo*, care trebuia să dea, și a și dat, *spaiu* (*-u-* interior a dispărut și în alte cuvinte asemănătoare ca formă). Intrînd în paralelism cu *cei*, *pai*, *piei*, *săi*, persoana a II-a sg. a indicativului, a III-a a conjunctivului la ambele numere, apoi I-a sg. a indicativului au putut căpăta forme cu *-r-*, care erau mai comode, deoarece pe ele se putea construi o conjugare completă. În timp ce *a cere*, *a părea*, *a pieri*, *a sări*, erau reținute la conjugările II, III, IV, grație întregii lor paradigme, *spai*, slab sprijinit de alte forme ale sale, a trecut la conjugarea I (ca *tăia*), așa cum s-a întîmplat cu *a învia* și cu alte verbe.

Spaimă e explicat în general ca provenind de la **expauimen* (singur CADE pornește de la gr. σπάσμα, neținînd seamă de faptul că limbile romanice au *spasmus*, nu *spasma*). S-ar părea că *i* în cuvîntul latin trebuia să fie lung. Dicționarele nu încearcă nici o explicare, afară de Scriban, care pleacă de la *pauīre* „a bătători", idee manifest greșită. Pușcariu, ZRPh, XXVIII (1904), p. 677, n. 1, explică pe *spaimă* nu prin **expaŭimen* (< *expaŭēre*), ci din *expauīmen* (< *expauēre*). Dar *expaŭēre* nu există, iar cantitatea lui *i* nu depinde de a lui *e*. Trecerea lui *i* la *ī* în sufixul *-imen* este verosimilă, pentru că *-i men* era arhaic, iar *-īmen* era viu, cf. *sedīmen* pentru *sedimen* și discuția din SLG, p. 58.

La *spăimînta*, situația e mai complicată. TDRG, REW, Scriban pornesc de la *spauento*, păstrat în romanica apuseană, cu asimilarea *v—n* > *m — n*, lucru cu totul neverosimil. DU, PEW, CADE pornesc de la **expauimento*, păstrat și în sardă,

forma primitivă *spămînta* fiind atestată în romîna veche. Dar *expauimento*, neatestat, ar fi derivat de la *expauimentum*, tot așa de neatestat. Pușcariu, loc. cit., n. 2, constatînd că *ae* nu devine *a* în romînește (vezi *chiae*, *nae*), crede că *spăimînt* nu provine din **expauīmento*, ci din **expauamento*, *-īmentum*, fiind înlocuit cu *-amentum*, care e mai frecvent. Ajungem astfel la a treia formă neatestată. Afară de aceasta cred că am arătat că *-īmentum* era în curs de extindere. Nu cumva avem pur și simplu de-a face cu un derivat de la *pămînt* (pentru înțeles, vezi fr. *atterrer*, lat. *consterno*), cu prefixul *s-* (vezi *strecura*)? Pentru vechimea derivatului în romînește pledează faptul că el apare și în grecește: ἐσπουμεντάρησε „s-a spăimîntat" (L. Roussel, *Karagheuz ou théâtre d'ombres à Athènes*, I, II, Athènes, 1921, p. 34), care ar trebui să vină din aromînă, deși nu mi-e cunoscută o atestare a lui în aromînă. În orice caz, *i* din *spăimînta* provine de la *spaimă*. În *spaimă* vocalele *a* și *i* s-au contras pe vremea cînd *a* încă nu devenise *ă*. Fiind neanalizabil, cuvîntul a scăpat de sub influența cuvintelor cu sufixul *-ime* (*mulțime* etc.) și astfel a putut schimba pe *-e* în *-ă*.

spermanțet

Dicționarele noastre (DU, TDRG, CADE, DLRM) explică pe *sperma(n)țet* prin rus. *спермацет* (singur DLRM scrie rus. *спермането*, nu știu dacă cu vreo bază; cred că mai curînd *n* se datorează unei greșeli). Dar cuvîntul apare exact în aceeași formă, și în alte limbi: germ. *Spermazet*, bg. *спермацет*, gr. σπερματσέτο. РСБКЕ explică forma bulgară prin greacă, și cred că are dreptate. Aceeași explicație mi se pare că trebuie admisă și pentru romînă, căci produsele de acest soi ne veneau mai curînd din sud decît din nord. Se pune însă întrebarea, pe care n-o pot rezolva: de unde vine *n*?

strecătoare, strecura

Despre originea acestor cuvinte am publicat o notă în „Romania", LIII (1927), p. 386—387. Mențin cele scrise acolo, dar constat că dicționarele noastre au trecut pe lîngă etimologia propusă, fără măcar să o menționeze. Voi încerca să aduc în sprijinul ei argumente noi.

A strecura este explicat pînă astăzi în diverse feluri nesatisfăcătoare (Meyer-Lübke, care nu excelează prin prudență cînd e vorba de etimologii romînești, nu inserează în ediția a doua nici una, excluzînd pe *strecura* din REW) : **extraçolare* (DU, DLRM), **extracolare* sau **transcolare* (PEW, care nu pare să cunoască decît forma *stră-* ; aceeași etimologie la Scriban) ; *colare* întărit cu *tra-* (TDRG, cu îndoială) ; *stercorare* (CADE). Formele neatestate nu sînt reprezentate nicăieri în limbile romanice și au fost inventate special pentru a fi folosite ca punct de plecare pentru forma romînească. Dar ambele au un cusur : atît *extra-* cît și *trans-* trebuiau să devină *(s)tră-* și n-am avea nici un mijloc să explicăm de ce forma normală este cu *stre-*. De notat că nu avem în romînește nici un exemplu de *stră-* > *stre-*, la nici un verb, nici măcar la *străvedea*, unde consoana următoare e muiată. Aceasta dovedește că dintre formele cu *stre-* și cele cu *stră-*, mai vechi sînt cele dintîi, cele din urmă explicîndu-se fie prin corelația de timbru, fie, mai simplu, prin influența prefixului *stră-*. Cît privește pe *stercorare*, acesta este cunoscut și în latină și în limbile romanice, dar cu înțelesul de „a îngrășa cu băligar".

Alături de derivatul „normal" *strecurătoare*, găsim forma *strecătoare*, bine cunoscută în Moldova (TDRG o socotește chiar cea mai obișnuită ; Scriban o cunoaște din Transilvania ; vezi și MCD, p. 139, din Banat). Dicționarele consideră că forma primitivă este *strecurătoare*, iar *strecătoare* ar fi o formă posterioară, „scurtată", după cum zice DU. Dar o astfel de scurtare ar fi inexplicabilă și fără analogie în romînește : am putea oare concepe să se zică **vîntătoare* sau **spînzătoare* în loc de *vînturătoare* sau *spînzurătoare*? Mi se pare că avem aici un exemplu clasic de „arii laterale", care trădează forma mai veche, fără *-ur-* ; aceasta e atestată și în aromînă și în meglenoromînă (am făcut trimiterile în articolul citat din „Romania" ; tendința limbii romîne este mai curînd de a adăuga un *-ur-* decît de a-l suprima). Și aici apar, în dacoromînă, variante cu *stră-*, dar nu ne putem îndoi că sînt mai noi decît cele cu *stre-* (TDRG spune deschis că în perioada modernă apare mai des *stră-*, evident sub influența prefixului *stră-*, eventual și sub influența lui *c* următor, pronunțat dur).

Forma *strecătoare*, mai veche decît *strecurătoare*, dovedește că rădăcina familiei nu este *strecur-*, ci *strec-*. Despre adăugarea elementului *-ur-* am vorbit în articolul citat. Mai e nevoie să mă ocup aici numai de rădăcină.

Trebuie să pornim de la *a trece*. Formația lui *strecătoare*, dacă pornim de la *a trece*, nu are nimic surprinzător : nu avem decît să ne gîndim la *trecătoare*, format exact în același fel. Pentru înțeles, să ne referim la fr. *passoire* „strecurătoare" de la *passer* „a trece". E adevărat că *trecătoare* nu are variantă cu *tră-*, pentru că analogia îl împiedica de la aceasta (legătura cu *trece* fiind clar simțită), pe cînd *strecătoare* nu a fost supus acestei analogii.

În articolul citat am ezitat, ca punct de pornire, între lat. **ex-traicio* și rom. *s-*+*trece*. Acum nu mă mai îndoiesc că avem de-a face cu un derivat romînesc, cu prefixul *s-*, care ar merita să fie studiat, vezi *scălcia*, *scobori* (aici mai sus), *scufunda*, *sfulgera*, BPh, V (1937), p. 172 (de adăugat CDDE 12), *smomi*.

spori, sporodi, sporoji, sporovăi

Un caz care pare în oarecare măsură asemănător cu cel al cuvintelor *scovardă*, *scoroji* etc. De la sl. *sŭporŭ* „ceartă" (bg. *спор* etc.), se formează verbul *sporiti* „a se certa" (bg. *споря*, rus. *спорить* etc.). De aici rom. *a spori* „a răspunde obraznic", „a trăncăni". DU și CADE, care înregistrează două exemple, le încadrează la cuvîntul *spori* „a înmulți". Sensul „a vorbi obraznic" este clar atestat la G. F. Ciaușanu, *Glosar de cuvinte din județul Vîlcea*, București, 1931, s.v. *spori* : *să nu sporești* (*la vorbă*) „să nu mai zici nimic !, să nu te întinzi la cașcaval !, să nu fii obraznic !, să nu fii arțăgos !", iar s.v. *întoarce*, găsim : „răspunde, bombănește, cam „sporește la vorbă", e obraznic : eu zic una și el zice zece". S-ar părea totuși că și Ciaușanu a înțeles că e vorba de „a înmulți", cum de fapt am făcut și eu însumi (BPh, V(1938), p. 172) : *a spori cu gura* „a vorbi mult, a da mereu cu gura". Legătura cu sl. *sporiti* a fost stabilită de Scriban (vezi și Mihăilă, p. 209) și ea este cu atît mai sigură, cu cît vom întîlni imediat alte verbe din aceeași familie și cu înțeles asemănător. Cu drept cuvînt Mihăilă (loc. cit., n. 1) critică DLRLC și DLRM pentru că nu au separat pe *spori* „certa" de *spori* „înmulți". Trebuie totuși spus că dacă punctul de plecare al celui dintîi este sl. *sŭporŭ* „ceartă", exemplele citate demonstrează că vorbitorii au introdus ceva din sensul celui de-al doilea.

Varianta *sporovăi*, cu sens apropiat de al lui *spori*, este bine atestată în dicționare. DU crede că e vorba de *spori* cu finala de la *ciorovăi*, urmat în această privință de CADE, de DLRM și de Mihăilă, loc. cit. (în timp ce TDRG nu e sigur nici de legătura cu sl. *sŭporŭ*), iar Scriban derivă verbul nostru de la ucr. *споровий* „de ceartă", evident inacceptabil. Cred că e mult mai simplu să pornim de la rus. *споровать(ся)* „a se certa multă vreme", cf. pentru formație *pojivăi* față de rus. *поживать*, *upovăi* față de v.sl. ѹповати.

O variantă *sporovi*, citată de Scriban după Caragiale, „Viața romînească", 1909, nr. 11, p. 224, trebuie probabil eliminată, deoarece ediția Zarifopol (vol. II, București, 1931, p. 234) notează *sporovoește* în loc de *sporovește*. Dar apare varianta *sporodi* (Scriban, din Argeș ; vezi și Lex. Reg., p. 38 : „a spune verzi și uscate ; a vorbi mult și multe", din raionul Gura Jiului) și, paralel *sporoji*, la CADE (tot din Oltenia). Raportul dintre *sporodi* și *sporoji* pare să fie același ca între *scorodi* și *scoroji*. Dar formația în sine rămîne deocamdată neclară.

sucă

În CV, 1950, nr. 11–12, p. 41, *sucă* este glosat prin „dor, dorință, foarte mare" (*nu mai are astîmpăr, că i-o venit suca de joc*, din Suceava) și este explicat prin germ. *Sucht* „patimă, manie". Dar cuvîntul este cunoscut și din alte părți și explicat altfel : CV, 1951, nr. 6, p. 29, *sucă* „nervi, ambiție" (din Rodna) ; *sucaș* „nervos", *cal sucaș* „cal care nu vrea să tragă", *ibid.* ; *jugui* „a se potrivi, a se obișnui cu o meserie, cu o unealtă", CV, 1951, nr. 9–10, p. 45 (din Dolj). Scriban îl cunoaște din nordul țării (*sucă* „poftă, toană") și trimite, pentru etimologie, la bg. *сукам* „sug" (? !). TDRG îl cunoaște din Abrud, cu înțelesul de „obicei" și trimite la magh. *szokás* „obicei", *szokni* „a fi obișnuit". DLRM și Teaha, p. 126 (vezi și același, CV, 1951, nr. 3–4 ; p. 46, din Bihor : *sucă* „obicei, nărav", *sucuit*, adj., „obișnuit") pornesc direct de la magh. *szokás*, fără să pună problema corespondențelor. Este limpede însă că *szokás* nu putea să devină *sucă*. Trebuie pornit de la verbul *szokni*, care a putut deveni *sucui* prin schimbarea în *u* a lui *o* neaccentuat, iar *-ni* e reprezentat în mod normal prin *-ui*. Verbul este atestat, nu numai sub forma *jugui*, ci și sub forma participiului *sucuit*, pe care Teaha l-a luat desigur drept un derivat de la *sucă*. În reali-

tate acesta din urmă este un postverbal de la *sucui*. Sensul atestat pentru Suceava nu e prea depărtat de cel primitiv (dar cum a ajuns cuvîntul în Bucovina?). S-ar putea întîmpla ca unele înțelesuri să trădeze amestecul lui *suci*.

sul

DLRLC înregistrează expresia *cu un sul subțire* „printr-un calcul fin, cu istețime, cu șiretenie", socotind că este vorba de un înțeles aparte al cuvîntului *sul*. Prof. J. Byck, într-o comunicare rămasă nepublicată, arată că aici trebuie să fie o etimologie populară, și are desigur dreptate. Greșește însă cînd propune ca etimologie fraza *cu uzul subțire* (considerînd că a fost scris *usul* pentru *uzul*) : această frază nu este cunoscută în practică, nu se prea justifică în fapt și mai presupune și o schimbare de accent neobișnuită.

Ținînd seamă că expresia a circulat în secolul trecut (atestare la Caragiale), pare probabil că avem de-a face cu un balcanism, și anume cu turc. *usul* „mijloc", „metodă", împrumutat în neogreacă (οὐσοῦλι „manière adroite de s'y prendre" : μ'ἕνα οὐσοῦλι „tout délicatement", Ronzevalle, p. 34) și în bulgară (*усул* „mijloc îndemînatic : *с усул* „cu dibăcie"). Din greacă a trecut și în aromînă : *usuli* „mod", „măsură" (Dalametra).

Se vede că în ambele limbi care au împrumutat cuvîntul din turcește și i-au păstrat forma originală, el se construiește cu o prepoziție care înseamnă „cu", exact ca *sul* în romînește. Nu este greu de văzut cum *usùl* a fost înțeles în romînește ca *un sul* și de asemenea cred că adăugarea adjectivului *subțire* nu cere multe explicații. DLRLC repetă expresia la *subțire*, unde inserează și pe *cu un plan subțire*, expresie bine cunoscută, populară, care desigur a luat locul lui *cu un sul subțire*, iar TDRG inserează pe *cu o foarte subțire stratighimă* (Ianache Văcărescul).

susur

DU explică pe *susur* din lat. *susurrus* și la fel pe *a susura* din lat. *susurrare*. Credincios obiceiului, CADE (și după el și DLRM) pornește de la franceză. De remarcat că substantivul

nu figurează în dicționarele franțuzești curente; se găsește în schimb verbul *susurrer* „a șopti", care nu pare prea vechi (e împrumutat, desigur, din italienește), scrierea cu *s* intervocalic citit *s* putînd fi explicată prin aceea că s-a transcris întocmai ortografia italiană. În plus, accentul romînesc (*sùsur*) nu corespunde cu cel franțuzesc. Să credem atunci că din franțuzește s-a împrumutat verbul, iar substantivul e postverbal format în romînește? Nici așa nu merge, nu numai pentru că *susur* e mult mai frecvent decît *a susura*, ci mai ales pentru că și verbul are accentul pe prima silabă acolo unde acest lucru e posibil (3 sg. *sùsură*), ceea ce de asemenea nu se potrivește cu împrumutul din franțuzește. Cu atît mai puțin ne putem gîndi, în aceste condiții, la o origine latină.

S-a neglijat pe de-antregul, ca și în alte cazuri, faptul că în grecește există substantivul σούσουρο, care a putut da fără nici o dificultate *susur* în romînește. În cazul acesta, verbul trebuie considerat denominativ.

șfară

Sfoară e explicat prin gr. σφόρα, care la rîndul său ar fi împrumutat din v.sl. съкора „agrafă" (DU, TDRG, CADE, DLRM, Scriban). În general, cuvintele slave nu vin la noi prin intermediu grecesc. σφόρα nu este cuvîntul obișnuit în grecește pentru „sfoară" (se zice σχοινί). Apoi cum se explică varianta moldovenească *șfară*? *A* pentru *oa* se poate explica (BL, III (1935), p. 47), dar cum a apărut *ș-*? (Vezi Drăganu, DR, IV (1927), p. 1074.) În ucraineană există *шворка*, *шворa* „sfoară" (Šemcinski, p. 105), dar la Grincenko găsesc și *шворa* „șiret împletit". După cît înțeleg, nu e o modificare a lui *шворa*, ci un derivat de la *шити* „a coase". Concluzia la care ajung este că probabil toate formele (*sfoară*, *șfoară*, *șfară*) sînt de origine ucraineană.

șir, șiră, înșira, șirag

O importantă familie de cuvinte a limbii noastre, care cuprinde, în afară de cele înscrise în titlu, următoarele: *înșirui*, *șiroi*, *deșira* și altele. Fără îndoială, rădăcina este veche, dar originea ei nu a fost pînă acum precizată. DU îl explică pe *șir*

prin magh. *ser*, care însă nu există. Densusianu, HdLR, I, p. 374, 376, 377, pornește și el de la maghiară : pentru *șir* de la magh. *sor*, iar pentru *șirag*, de la magh. *sereg* ; *sor* se potrivește ca înțeles cu *șir*, dar *o* maghiar nu devine *i* în romînește ; *șereg* s-ar potrivi foneticește cu *șirag*, dar înseamnă „armată, stol, mulțime" (după Bárezi, magh. *sereg* e împrumutat dintr-o limbă turcă asiatică). TDRG nu spune nimic despre originea verbelor, ceea ce înseamnă că și el le consideră denominative, dar pe *deșira* îl explică nu prin *șir*, ci prin *fir* (*desfira* > *deshira* > *deșira*) ; pe *șiră* îl explică (ce e drept, cu îndoială) ca o variantă a lui *șir*, iar acesta se potrivește ca sens, dar desigur nu ca sunete, cu lat. *series* (nepăstrat în limbile romanice), iar pe de altă parte și cu magh. *sor* „rînd". În cele din urmă îl leagă de *șir(e)ag*, pe care îl socotește de asemenea de origine necunoscută. Cît despre *șiroi*, acesta n-ar fi de la *șir*, ci creat pe bază de onomatopee. C. Diculescu, DR, IV (1927), p. 477, explică pe *șiră* prin gr. eol. σεῖρα, socotind că singularul *șir* e refăcut după pluralul *șire*. Procopovici, DR, V (1929), p. 390—395, face o încercare cu totul inacceptabilă de a explica pe *șir* ca un „deverbal" (vrea să zică postverbal) din *înșira*, iar pe acesta ca provenit din lat. *inserere* sau *inserrare*. Tot de la *inserrare*, fără nici o explicație cu privire la vocale, pornește CADE ca să explice pe *înșira*, în timp ce pentru *deșira* postulează un original *diserare* (sic !), iar pe *șir* îl explică prin bg. *шир* „lărgime", *șiră* fiind un dublet al lui *șir*. În schimb Lokotsch, sub nr. 1961, explică pe *șir*, *șiră* prin turc. *sıra* (< gr. σειρά), în ciuda diferențelor de consonantism, de vocalism și de formație morfologică (turc. *sıra* ar fi trebuit să devină în romînește **sîra*, cu pl. **sîrale*) ; dar vechimea lui *șir* în romînește este suficientă, ea singură, pentru a exclude originea turcă otomană. Scriban, ca și în alte rînduri, amestecă toate propunerile altora : *șir* e din magh. *sor*, sub influența lui *șireag*, cf. și bg. *на шир*, rus. *в шир* „în lățime", turc. *șıra* „șir", vezi și *șar* „șanț" ; cît despre ***șiră***, acesta ar fi refăcut din *șir*. În sfîrșit, DLRM, încurcînd totul, explică pe *șir* ca refăcut din *înșira* (*șiră* și *șirag* venind din *șir*), iar pe *înșira* ca denominativ de la *șir* ; ca să fie situația și mai confuză, pe *deșira* îl explică prin *diserrare* (evident, inexistent în latinește). Mai adaug că pentru *șirag*, DU trimite la s.-cr. *šereg*, iar Scriban la magh. *sereg* „mulțime, trupă", pol. *szereg* „șir", ucr. *шерег* (împrumutate din maghiară).

O rădăcină atît de mult folosită, cu ramificații atît de bogate, atestate din primele noastre texte, este fără îndoială de origine veche. Pentru a-i putea găsi originea este necesar în primul rînd să clarificăm relațiile între diversele componente ale familiei. În principiu, *șiră* poate fi o variantă a lui *șir* și viceversa, substantivele pot fi postverbale și verbele pot fi denominative. Există indicii în favoarea unor ipoteze și împotriva altora? Cred că da.

Faptul că prezentul lui *înșira* este *înșir* și nu **înșirez* constituie un indiciu de vechime a verbului, dar în primul rînd acest indiciu nu este absolut convingător, iar în al doilea rînd faptul că verbul e vechi nu e o dovadă că nu e totuși derivat de la substantiv. *Înșira* se explică fără greutate din *șir*(*ă*), dar și invers, *șir*(*ă*) ar putea fi, în principiu, extras din *înșira* după modelul unor perechi ca *fiu* : *înfia*. Asemenea formații sînt, la drept vorbind, destul de rare; mai important mi se pare însă că, dacă punem la bază verbul, ar trebui să găsim un prototip vechi cu prefix, ceea ce nu pare a fi cazul, căci *inserere*, *inserrare* nu pot fi luate în serios, nici din punctul de vedere al formei, nici din cel al înțelesului. Rămîne deci să pornim de la substantiv.

Judecînd după numeroasele cazuri analoge, singura cale pentru crearea unui dublet *șir*/*șiră* este refacerea unui nou singular după o formă de plural. Pornind de la *șir*, ne așteptăm la pluralul *șiruri* (vezi *blid*), dacă nu cumva pluralul cu *-e* provine dintr-un plural latinesc cu *-a* (de tipul *scamna*), ceea ce de altfel nu pare probabil. Existența pluralului *șire*, dacă nu reproduce un plural latin cu *-a*, se explică greu altfel decît ca formă a unui feminin *șiră*, iar refacerea unui feminin în locul unui neutru nume de obiect neînsuflețit este greu de admis. Pe de altă parte nu se vede un prototip vechi pentru un masculin sau neutru *șir*, cu pluralul în *-a*. Dacă însă, dimpotrivă, pornim de la un feminin *șiră*, cu pluralul *șire*, este ușor de admis refacerea unui singular *șir*, care mai tîrziu și-a construit un nou plural *șiruri* (cf. *o brîncă — două brînci* > *un brînci — două brînci* > *un brînci — două brînciuri*). Sensurile lui *șiră* par și ele vechi (*șira spinării*, *șiră de paie*). Putem deci admite că, dintre cele două substantive, mai vechi este *șiră*.

Ne trebuie ca punct de plecare un cuvînt *sīra*, singura formă care poate explica pe *șiră* în romînește, iar latina nu cunoaște un astfel de cuvînt. Există însă gr. σειρά, care, împrumutat în latinește trebuia să devină **sīra*. Înțelesul se potrivește, căci σειρά înseamnă „funie", iar *șir* înseamnă „lanț" (vezi și

expresiile citate de Diculescu). Dar nu e nevoie să facem apel la forma eolică σεῖρα, forma comună σειρά este suficientă, deoarece nici latina, nici romîna primitivă nu aveau cuvinte terminate în *a* accentuat şi prin urmare accentul trebuia neapărat să treacă pe iniţială (cf. gr. βασιλική, rom. *biserică*). În REW apare, sub. nr. 7952, un verb **sīricare* „a trage de funie", care explică pe sp., port. *sirgar*. Dacă această etimologie e corectă, ea ne prezintă o urmă de existenţa lui σειρά în limbile romanice.

Nu cred că *desfira* ar fi devenit *deşira*. Mă întreb dacă nu cumva, tocmai dimpotrivă, *desfira*, *răsfira* au apărut în loc de *desşira*, *răsşira*. Desigur *deşira* reproduce în oarecare măsură şi pe fr. *déchirer*.

DLRLC mai cunoaşte şi un *şirà* „genealogie", atestat la Iorga, *Istoria literaturii romîne în sec. XVIII*, I, Bucureşti, 1901, p. 169, iar DLRM îl explică din *şir*. Nu cunoaştem însă nici un alt caz de trecere de la un substantiv terminat în consoană la unul terminat în *-a* accentuat. Este o greşeală de transcriere, căci în textul citat din Iorga e scris *sirà*, adică gr. σειρά.

şl(e)ampăt

Primul dicţionar romîn în care a pătruns acest cuvînt este DLRLC, deşi circulă curent în vorbirea familiară şi se găseşte atestat la Matei Caragiale. Bogrea, DR, IV (1927), p. 849–850, îl explică prin ucr. *šlampati* (?). DLRM nu dă nici o explicaţie etimologică. Nu este îndoială că avem de-a face cu un reflex al germ. *Schlampe* „femeie neîngrijită" (vezi şi derivatul *schlampig* „murdar"). Dar amănuntele nu sînt clare. În primul rînd pare probabil că împrumutul nu a fost făcut direct (în general împrumuturile directe din nemţeşte sînt rare în romîneşte). Dar, avînd în vedere caracterul familiar al cuvîntului, dicţionarele limbilor vecine nu-l insereazā, chiar dacă există. Astfel dicţionarele maghiare nu prezintă cuvîntul de bază, dar Dicţionarul maghiar-german şi german-maghiar al lui Balassa József, care în partea maghiar-germană nu are nimic din familia discutată, iar în partea german-maghiară traduce pe *Schlampe* prin *rendetlen*, *cafatos nőszemély*, are ca traducere a lui *schlampig* pe *rendetlen* şi (familiar) *slampos*. De unde a apărut acest derivat maghiar, dacă limba maghiară nu cunoaşte pe *Schlampe*?

Varianta *şlea-* s-ar putea explica printr-un intermediar polon, ucrainean sau rus, avînd în vedere că în aceste limbi *l*

german e simțit ca muiat. Dar ar putea fi eventual explicat și în romînește, căci sînt și la noi regiuni unde întîlnim muierea consoanelor, ba chiar în unele cazuri formele cu consoană muiată sînt literare (BL, I (1933), p. 18 ; III (1935), p. 43). Cît privește pe *t* final, acesta s-ar explica bine din bulgară, ca articol (cf. *guleamătă* „Romania", LIII (1927), p. 384), dacă cuvîntul există în bulgărește.

Oricum ar fi, trebuie arătat că forma citată în dicționar, *șlampăt*, este recentă, refăcută din femininul *șlampătă*, singura formă curentă. Se zice și de un bărbat *e o șlampătă*. Deși DLRLC înscrie forma *șlampăt*, pe care o consideră adjectiv, cu toate formele de flexiune, realitatea este că cuvîntul e substantiv și așa apare și în singurul citat inserat (din M. Caragiale).

șpaclu

Primul dicționar care-l inserează este DLRLC, iar DLRM îl reproduce fără nici un cuvînt asupra etimologiei. Este fără îndoială germ. *Spatel* cu același înțeles. Grupul *tl*, neobișnuit în romînește, a fost transformat în *cl* ca și în alte cazuri (*viclean* < magh. *hitlen* etc.). Dar cuvîntul apare și în rusește (*шпадля шпатля*, *шпакля*, Dahl), împrumutat din germană (cf. Șanski-Ivanov-Șanskaia, *Краткий этимологический словарь русского языка*, Moscova, 1961, s.v. *шпаклевать*), și de asemenea în ucraineană (*шпадля*, *шпагля*, Grincenko).

șperaclu

Primul dicționar care-l inserează este DLRM (în DLRLC lipsește), fără etimologie. Este fără îndoială de origine germană, și anume are la bază pe germ. *Sperrhaken* „passe-partout". Terminația nu e greu de explicat : *kn* este un grup neobișnuit în romînește (vezi *mraniță*), iar grupul de consoane final pretindea o vocală de susținere, care nu putea fi decît *u* (vezi *vinclu* < germ. *Winkel* = *Winkelhaken*).

șperț

Acest cuvînt s-a bucurat de o mare circulație în perioada dintre cele două războaie mondiale și a dat mai multe derivate : *șperțar*, *șperțui*, *șperțuială*. Primul dicționar care îl inserează

este DLRLC, iar DLRM îl reproduce fără etimologie. Pare neîndoios că e acelaşi cuvînt cu bg. *шперц* „passe-partout", înregistrat de PCEKE, fără etimologie. Înțelesul este uşor de analizat: bacşişul deschide orice uşă. Cuvîntul bulgar pare derivat de la germ. *sperren* „a închide" (cu prefix, şi „a deschide": *aufsperren*). Dar deoarece un asemenea derivat nu există în germană, iar în bulgară nu a avut de la ce să fie format, căci rădăcina nu e cunoscută (sufixul ar putea fi eventual *-eц*), trebuie să căutăm altă cale. Atît cuvîntul romînesc cît şi cel bulgăresc ar putea avea la bază un compus german, de tipul *Sperrzeug*, pe care Sachs-Villatte îl traduce cu „trousseau de crochets". Evident, ar mai rămîne de lămurit de ce a dispărut partea finală, ceea ce însă n-ar fi de loc surprinzător la un cuvînt de origine germană (vezi *raşpă* < germ. *Raspel*) şi mai cu seamă la unul compus (vezi *branț* < germ. *Brandsohle*, SCL, VII (1956), p. 271; *sfanț* < *zwanziger*; *vinclu* < *Winkelhaken* etc.; vezi şi *gref* de la engl. *grape-fruit*), cum şi raportul dintre cuvîntul romînesc şi cel bulgăresc. E greu de crezut că provin unul din celălalt, dar formarea independentă nu e nici ea plauzibilă.

şteand

Cuvîntul apare pentru prima oară la CADE (de unde a trecut în dicționarele elaborate ulterior), care-l explică prin germ. pl. *Stănder* (Scriban propune un săsesc *Stand* sau germ. pl. *Ständer*). Dar nimic nu ne îndreptăţeşte să pornim de la plural, singurul motiv pentru aceasta fiind desigur faptul că apare scris *şteand* în loc de *ştand*. Dar în primul rînd forma cea mai răspîndită (singura curentă în Bucureşti) este *ştand*, iar în al doilea rînd varianta *şteand* nu este cîtuşi de puțin izolată în romîneşte. Avem de-a face în realitate cu singularul german *Stand*, pronunțat regional cu muierea lui *t* (cauzată la rîndul ei de muierea lui *ş*), ceea ce nu e de loc curios, cîtă vreme avem paralele ca *şteamp* < germ. *Stampfe*, *şteap* < germ. *Stab*, relevate de Tiktin. Oare şi pe *ştiudent* îl vom explica tot prin pluralul german? Vezi şi *şleampăt*.

şvai chiranda

A umbla şuvai Chiranda „a umbla numai marginile, fără nici o treabă" (Zanne, *Proverbele romînilor*, VI, Bucureşti, 1901, p. 55); *şvai Chiranda* „om bețiv etc.", în două pasaje din „Şe-

zătoarea", citate de DA, care explică pe *şvai* prin germ. *schweig* (?). V. Bogrea, DR, IV (1927), p. 179, porneşte de la *şovai* „subterfugiu". Eu însumi, în BL, II (1934), l-am explicat prin ţig. *ču va* „pune mîna", explicaţie sugerată de faptul că termenul al doilea mi s-a părut (ca şi lui Bogrea) identic cu *pirandă*, de origine ţigănească (şi DA îl înţelege aproximativ la fel). *Şvai* este însă foarte probabil de origine ucraineană (vezi de altfel locurile unde este atestat) : *швай*, interjecţie care exprimă plecarea pe furiş (vezi şi *швайкало* „vagabond"). Rămîne însă neexplicat cel de-al doilea cuvînt din expresie.

Avem acum cîteva atestări pentru verbe cu formă asemănătoare : *a chirăli* „a umbla aiurea, a vagabonda", Lex. Reg., p. 24 (din raionul Şomcuta Mare) ; *chertai* „şterge-o", *a chertalui* „a o lua la sănătoasa", Lex. Reg., p. 99 (din raionul Rădăuţi). Să ne referim oare la magh. *kirándul-* „a face o excursie"? Fără a putea lămuri complet formaţia, am impresia că mai curînd e vorba de germ. *Rand* „margine", vezi definiţia lui Zanne şi cuvintele citate sub *cranga*. Impresia mea este întărită de cîteva date pe care mi le comunică M. Sala : „a luat-o razna" se zice *a luat-o randa prin lume* (Poiana Teiului, Valea Bistriţei în apropiere de Broşteni), la care Sala adaugă *a luat-o rara* (*prin pădure*) (Audia), *a luat-o teanca* (Poiana Teiului). Dacă *rara* e cunoscut şi a fost explicat altfel, iar *teanca* nu ştim ce e, în schimb altă informaţie dată tot de Sala trebuie legată de discuţia noastră : „şi-a luat catrafusele" se zice *şi-a luat rândeaua şi-a şters-o* (Poiana Teiului ; la Bistricioara, aceeaşi expresie, numai că se pronunţă *randeaua*).

tapiţer

Cuvîntul este considerat ca provenind din it. *tappezziere* (DU, TDRG) sau din germ. *Tapezierer* (CADE), iar DLRM împacă ambele ipoteze (scriind forma germană între paranteze şi presupunînd suprimarea în nemţeşte a ultimelor două sunete). Dar forma italiană trebuie exclusă, fiind mai depărtată, şi aceasta cu atît mai mult cu cît nici situaţia geografică şi culturală nu vorbeşte în favoarea ei. La drept vorbind, nici forma germană nu poate fi primită fără discuţie. Cuvîntul există însă, exact sub aceeaşi formă ca la noi, în polonă (*tapicer*) şi în bulgară (*тапицер*), prezentînd o finală în acord cu structura limbilor

slave. Forma bulgară se potriveşte cu cea romînă şi în ce priveşte accentul, în timp ce cea polonă diferă (*tapi'cer*). Dar aceasta nu exclude un împrumut din polonă. În SLG, p. 75, am spus că *ofiţer* nu poate veni din polonă, din cauza diferenţei de accent. Dar cred că în asemenea cazuri trebuie să ţinem seamă şi de forma scrisă şi, mai ales, de cazurile care au accentul pe *e*, din cauză că urmează încă o silabă. Cred că trebuie să preferăm aici limba polonă, din cauza sferei de noţiuni căreia îi aparţine cuvîntul (vezi şi *fotel*).

teamă

Toate dicţionarele noastre explică pe *teamă* printr-un latin **tima*, postverbal de la *timere* (singur Scriban îl înţelege ca format în romîneşte). Această formă **tima* ar fi chiar atestată în *Lex Utinensis* (ALLG, VI, 1889, p. 107) şi în orice caz ar putea fi reconstruită, pentru că şi italiana are pe *tema*. Totuşi, REW consideră această formă, ca şi rom. *teamă*, ca derivate romanice, şi pe drept cuvînt, după părerea mea. Într-adevăr, după ce model s-ar fi format în latineşte *tima*? De la verbele de conjugarea a II-a nu se formează substantive decît în *-or* (*calor* de la *caleo*, *timor* de la *timeo* etc.). În romîneşte, posibilitatea de a se forma un postverbal în *-a* de la un verb de conjugarea a II-a e dovedită de existenţa lui *vază* de la *vedea*. Deoarece substantivele în *-or* sînt legate în linie generală de verbele de conjugarea a II-a, iar acestea se împuţinează treptat şi nu li se adaugă exemple noi, substantivele în *-or* încetează şi ele de a se înmulţi şi multe dispar treptat (rom. *căroare*, *duroare* etc.), ceea ce lasă locul liber pentru crearea de substantive postverbale. Un semn că formaţiile în *-oare* sînt în scădere este şi faptul că adesea între ele şi verbele lor de bază se impun grave deosebiri fonetice : *căroare*, *lingoare*, *mucoare* au rămas izolate, *lucoare* şi *putoare* s-au despărţit de *luci*, *puţi*, trecute la conjugarea a IV-a ; *răcoare*, considerat ca formaţie romînească, după *dulcoare* (PEW, DLRM), care este el însuşi un latinism recent, trebuie să fie în realitate vechi, tocmai pentru că diferă prea mult de *rece*. Probabil că e format pe baza lui *recens*, luat ca participiu (cf. *calens*, *tepens*, alături de *calor*, *tepor*). Singur *duhoare* produce dificultate, cu atît mai mult cu cît nici nu are un verb pe lîngă el.

Un argument pentru a vedea în *teamă* un postverbal de dată romînească este că, întocmai ca multe alte postverbale feminine, nu are plural (*ducă*, *goană*, *joacă*, *rugă*, *toacă*, *vază* etc.) : pentru a exprima ideea de plural, trebuie să folosim pe *temeri*.

tiribombă

În Lex. Reg., p. 57, întîlnim cuvîntul *tiribombă* „călușei" (din raionul Vînju Mare). Imediat după primul război mondial, cuvîntul era răspîndit în limbajul familiar din București și din alte părți, cu sensul de „drăcie" (astăzi se zice *drăcie cu pălărie*), „comèdie, surpriză" etc. Originea cuvîntului trebuie văzută în cîntecul *tiribomba*, care era pe atunci la modă (*cu tiribomba*, *uite-așa*, *țuica*, *și-o mastic-aș bea*), iar acesta își datora numele, fără îndoială, cîntecului popular italian *tiribomba*, cu care de altfel nu avea comun nici melodia, nici cuvintele. Evident, valoarea expresivă a cuvîntului a făcut să fie folosit în romînește oarecum ca o interjecție.

titin, tition, titiun, tutun

Citînd forma *tiutiun*, Wendt, p. 12, emite ipoteza că în acest caz grupul *iu* este pronunțat de moldoveni cu un sunet asemănător cu *ü* (? !). Există însă numeroase alte variante fonetice, adunate toate de ȘIO, I, p. 370—371 : *titin*, *tition*, *tutuņ*. Dicționarele noastre etimologice nu aduc nimic față de ȘIO, care pune în paralelă tc. *tütün*, bg. *тутун*, *тютюн*, sb. *tutun*, rus., ucr. *тютюн*, pol. *tutun*, ngr. τουτούνι. Cred că repartizarea formelor romînești este în strînsă legătură cu modul de pronunțare în limbile vecine, mai precis cu posibilitățile acestor limbi de a reda pe *ü* din turcește. La baza formei *tutun*, în romînă, bulgară și sîrbă, pare-se că stă forma din neogreacă (unde *ü* se pronunță *u* ; de notat însă că forma bulgară curentă este *тютюн*) ; *tiutiun* redă pronunțarea slavă (avînd în vedere repartizarea teritorială în romînește, trebuie să pornim, pentru explicarea acestei forme, de la rusă sau ucraineană, mai probabil de la aceasta din urmă) ; pentru *tition* s-ar putea găsi o explicație în romînește (vezi *parfon* pentru *parfum* etc.), dar trebuie să ne referim și la pol. *tytoń*, care pînă acum n-a fost luat în considerație ; *titin* (apare

la Beldiman) e în dezacord cu formele din limbile vecine; dar atît în grecește, cît și în sîrbește, se pronunță *i* pentru *ü* din franțuzește (de exemplu *fitir* pentru fr. *futur*), deci cred că în cele din urmă și *titin* reproduce o încercare (grecească ?) de a reveni la o pronunțare mai apropiată de cea turcească.

tîlhar

Dicționarele noastre admit în general (DU, TDRG, CADE, DLRM) pentru *tîlhar*, ca etimologie, pe magh. *tolvaj*, fără să încerce a explica terminația diferită („schimbare de sufix", zice L. Treml (Tamás), BL, II (1934), p. 52). N. Drăganu, DR, II (1922), p. 760, consideră că *tîlhar* e derivat de la un radical slav, care va fi dat și magh. *tolvaj* (dar care e acel radical? Bárczi, s.v., consideră cuvîntul maghiar poate împrumutat, dar tot dintr-o limbă fino-ugriană). Bogrea, DR, III (1924), socotește că *tolvaj* nu putea deveni *tîlhar* („analogia *vătrai-vătrar* nu ajunge") și propune să se pornească de la un radical *tîlh-*, găsit în *tîlhiș* „pădure", *tîlhăriș* „pădure măruntă, tufișuri", *tîlhărea* „susai de pădure". Pe linia aceasta merge apoi Scriban, care cu mult curaj declară că cuvîntul unguresc vine din romînește. Un lucru nu a fost luat în considerație: de ce avem varianta *tălhar*? Cf. paralela *tîlmaci-tălmaci*, magh. *tolmács*.

Fără a mă putea pronunța asupra întregii familii, cred că pe *tîlhar* trebuie să-l explicăm în romînește. Sufixul *-ar* este romînesc și avem și verbul *a tîlhui*, cu înțelesul de „a tîlhări". Nimic nu se opune ca numele de agent să fie derivat de la acest verb (vezi paralele ca *hăitui* : *hăitar*). Cît despre *tîlhui*, el este fără îndoială de origine maghiară.

tîrî

În Cîmpia Dunării se spune că cineva *a tîrît piciorul* cînd acțiunea pe care a făcut-o a fost imitată de alții. În comuna Reviga (raionul Slobozia) mi s-a explicat acum 40 și ceva de ani că cel care a avut o inițiativă a făcut primul pas tîrîș, strîngînd astfel praful de pe drum. Expresia se găsește aidoma în bulgărește: *повличам крак*, cu același înțeles, astfel încît și explicația trebuie căutată pentru ambele limbi o dată.

tîrîi

Dicționarele noastre mai vechi tratează nediferențiat pe *tîrî* și *tîrîi*, considerînd, evident, că sînt două variante fonetice sau cel mult morfologice ale aceluiași verb. CADE nu dă nici o explicație, pe cînd TDRG arată că în limba veche *a tîrî* avea imperfectul normal *tîrîia*, care coincide cu al lui *tîrîi*. Să tragem de aici concluzia că *tîrîi* s-a născut din acest imperfect? Ar fi greu de admis. Imperfectul cu *-îia* nu este specific pentru verbul nostru. Avem mai ales în paralelă pe *pîrî* față de v.sl. **прѣти**, *tîrî*, față de v.sl. **трѣти** și *vîrî* față de v.sl. **врѣти**: de ce la celelalte două verbe nu s-a format o variantă cu *-îi* pornind de la imperfect? DLRM inserează separat pe *tîrî* din slavă și pe *tîrîi* fără etimologie. Să fie vorba de două verbe diferite? În această direcție ne-ar îndrepta faptul că *tîrîie-brîu* e general sub această formă, pe cînd *a tîrîi* e cunoscut numai în nordul țării (dacă *tîrîi* ar fi fost simțit ca același verb cu *tîri*, era normal să se zică *tîrăște-brîu*). În sfîrșit, e de ținut seamă că sensul lui *tîrî* nu se potrivește perfect cu al v.sl. **трѣти**.

A tîrîi se încadrează într-o lungă serie de verbe de origine onomatopeică, toate avînd ca bază o onomatopee construită dintr-o consoană, plus *î*, plus *r*: astfel sînt formate *bîrîi*, *cîrîi*, *hîrîi*, *mîrîi*, *pîrîi*, *țîrîi* (și asemănătoare sînt și *sfîrîi*, *zvîrîi*). *Tîrîi* ar putea fi făcut la fel, iar înțelesul lui s-ar potrivi perfect cu această origine. Mai prudent mi se pare totuși să admitem că s-a petrecut o încrucișare între reprezentantul vechiului slav **трѣти** și formația onomatopeică romînească, astfel încît cele două cuvinte s-au influențat reciproc atît în ce privește forma, cît și înțelesul.

toc

În Cîmpia Dunării este bine cunoscută expresia *a da un toc de bătaie* „a da o bătaie", pe care dicționarele nu o inserează. Mi se semnalează cam în același timp din nordul Moldovei și din Oltenia formula *top de bătaie*. Acesta trebuie să fie originalul: se cumpără *un top de hîrtie* (cf. bg. *топ хартия*) etc., și deci se poate servi și *un top de bătaie*. Cum *top* este astăzi mai puțin cunoscut, a intervenit *toc*, care are numeroase înțelesuri și, eventual, pentru înțeles s-a produs și o influență a lui *a toca*.

traseu

În *Probleme de lingvistică generală*, III, București, 1961, p. 86, am semnalat că la Constanța cuvîntul *traseu* a suferit o curioasă evoluție semantică: în 1959, cînd exista o singură linie de troleibus, aceasta a fost numită în mod normal *traseu*. În 1960, am găsit această linie prelungită pînă la Mamaia (și, în direcția contrarie, pînă la gara nouă), iar constănțenii au continuat să numească *traseu* numai partea veche a primei linii, astfel încît unii luau bilete pentru traseu, iar alții pentru Mamaia. În 1961, am constatat o nouă schimbare de înțeles: *traseu* a devenit numele stației finale a porțiunii inițiale. Deoarece unii iau bilete pentru Mamaia, iar alții pentru traseu, și cei dintîi se dau jos la Mamaia, au început și cei din urmă să spună că *se dau jos la traseu*: — *Pînă unde mergeți dv.?* — *Cobor a traseu.*

tu

Tu, în expresii ca *nici tu casă*, *nici tu masă*, a fost corect explicat, după părerea mea, de TDRG, ca reprezentînd adverbul slav *to*, folosit ca întărire a lui *ni* „nici". S-ar părea însă că Tiktin nu a reușit să convingă pe specialiști, deoarece lucrările următoare nu au inserat etimologia dată de el (cu excepția lui Scriban, care copiază cuvînt cu cuvînt textul din TDRG): CADE separă pe *tu* adverb de *tu* pronume, dar nu-i dă nici o etimologie, pe cînd DLRLC și DLRM fac din ambele un singur articol. Iorgu Iordan, în *Stilistica*, p. 125, și Gramatica Academiei R.P.R., I, 1954, p. 196, merg pe aceeași cale. Gramatica, deși citează un exemplu luat de la Tiktin, consideră că *tu* e pronume personal și se mulțumește să-l declare „impersonal"! Acad. Iorgu Iordan, în notă la pasajul citat, combate chiar pe Tiktin, fără însă a aduce argumente, și explică folosirea pronumelui personal prin adresarea către un convorbitor, real sau imaginar. Nu văd cum *nici tu junghi*, *nici tu friguri* s-ar putea adresa persoanei a II-a, și, dacă ar fi așa, de ce pronumele se repetă în fața fiecărui substantiv. Mai ușor ar fi să credem că avem de-a face cu o prosopopee. Dar de ce numai la forma negativă, și de ce aproape fără excepție cu pronumele repetat?

În limbile slave, formula *ni to... ni to* este frecventă, cu diverse valori. În bulgărește ea apare de obicei repe-

tată: *нито здрав, нито болен* „nici sănătos, nici bolnav" (Beaulieux, p. 348); *освен Ганаила, той нямаше нито син, нито дъщеря* „afară de Ganail, nu avea nici băiat, nici fată" (I. Iovkov, *Старопланински легенди*, p. 62). După cît știu din propria mea experiență și după cît reiese din toate citatele pe care le-am întîlnit, în romînește nu apare decît în fraze de tipul ultimului exemplu bulgăresc (copulativ, nu disjunctiv).

Iată un exemplu care mi se pare corect, din Galina Nikolaeva, *Bătălie în marș*, vol. II, București, 1960 (tradus de Laurențiu Fulga și Nicolaie Stoienescu), p. 344: *ea nu „furnizează" mai multă dezorganizare decît metal. Nici tu ritm, nici tu plan, nici tu răspundere pentru calitate*! Iată și unul care nu mi se pare corect, din aceeași carte (p. 227): *mașina lui Serioja, strălucitoare, stătea singuratică și nemișcată în splendida ei izolare — nici tu exponat de muzeu, nici tu monument funerar.*

Ni din bulgărește a putut fi tradus în romînește prin *nici*; dar este posibilă și altă explicație: în loc de *nici* se folosește regional *ni*, deci, dacă s-ar fi împrumutat din bulgărește *ni tu*, am putea vedea în *nici tu* o formă hipercorectă. Cît privește pe *o* (neaccentuat) din bulgărește, el este pronunțat foarte aproape de *u* al nostru.

tun

Dicționarele noastre derivă pe *tun* din lat. *tonus*. Singur TDRG, ca de obicei mai prudent, adaugă „sau postverbal de la *tonare* (rom. *a tuna*)". Limbile romanice nu au nici urmă de lat. *tonus*, decît ca împrumut savant. În latinește, *tonus* înseamnă „încordare" (< gr. τόνος), dar apare și cu înțelesul de „tunet" (evident, în acest înțeles e postverbal de la *tonare*), pentru care se trimite la Seneca, *Naturales Quaestiones*, II, 56, 1. Dar ce citim acolo? Că în vechime se zicea *tonitrum* sau *tonus*, acest din urmă cuvînt fiind întîlnit de Seneca la Caecina, scriitor din secolul I în. e.n., care și el îl luase poate dintr-o scriere mai veche. Așa fiind, nu văd de ce nu am crede că *tun* în romînește e postverbal de la *tuna* (cf. și *toană*), refăcut deci în același chip ca forma arhaică din latinește.

Tun mai are, după dicționarele noastre, și înțelesul de „zdravăn" în expresiile *înghețat tun, sănătos tun, doarme tun, beat tun*, fără să ni se dea nici o explicație semantică. Singur

DU explică înțelesul prin „tare ca tunul", și probabil aceeași explicație a fost și în mintea celorlalți autori, căci altfel ar fi căutat alta. Dar în primele timpuri tunurile erau de lemn și nu este probabil că puteau trece drept lucrul cel mai solid (piatra, fierul, ar fi putut să o ia înainte din acest punct de vedere), și pe de altă parte expresiile citate nu pot fi prea recente.

Cred că *înghețat tun* este prima formulă din serie și se referă la o apă peste care se poate trece cu tunurile, lucru întîlnit de multe ori în istoria războaielor din țara noastră. După aceasta, prin imitație, s-a putut trece la formarea celorlalte expresii, dacă nu cumva ultimele două citate subînțeleg „de poți să tragi cu tunul și nu-l trezești". Suprimarea unei părți din formulă nu e ceva nemaivăzut. Expresia curentă în București *nu se știe ca pămîntul* se explică desigur nu ca o copie după *tace ca pămîntul*, ci ca o scurtare din *cum nu se știe ce e ascuns în pămînt.*

zabluzi

A zabluzi, verb reflexiv, cu înțelesul de „a se zăpăci", e atestat în „Limba romînă", 1960, p. 129 (din Maramureș). E ușor de văzut că avem de-a face cu ucr. *заблудитися* (rus. *заблудиться*) „a se rătăci" (radicalul înseamnă „greșeală"). Am fi așteptat forma *zabludi*; pentru ca verbul să se termine în *-zi*, ar trebui să fie derivat romînesc de la un substantiv în *-d*(*a*), care nu e atestat (vezi bg. *заблуда* „greșeală"). Mai curînd este vorba de o influență a lui *zăluzi* „a se sminti", dacă acesta e derivat de la *zălud.*

zahăr

Cu excepția DU, care pornește de la lat. *saccharum*, toate dicționarele noastre explică pe *zahăr* prin gr. ζάχαρι. Rămîne însă nelămurită varianta nordică *zaha'r* (Scriban adaugă că, rar, se zice în grecește și ζαχάρι). Nu și-a dat nimeni osteneala să explice de ce în *zahăr* avem *ă* în loc de *a*, nici soarta lui *i* final din grecește. Pînă la un studiu complet al acestor două probleme, mi se pare normal să credem că *zahăr* vine din bulgărește, unde se cunoaște exact aceeași formă ca în romînește. Nu e de crezut că cuvîntul este foarte nou în limba noastră,

adică din vremea cînd se împrumutau astfel de cuvinte direct din grecește, iar dacă ar fi așa, nu s-ar explica vocala *ă*. Pe de altă parte, *zaha'r* pare influențat într-un fel de rus. *caxap* sau ucr. *caxap*, deși nu concordă nici accentul, nici consoana inițială. Dar varianta *za'căr*? Vezi și *zaharniță*.

zaharisi

Verbul e considerat de dicționarele noastre ca provenit din gr. ζαχαρώνω (aor. ζαχάρωσα). Dar am aștepta în cazul acesta **zaharosi*. Scriban, ca și în alte rînduri, aglomerează ipotezele : *zaharisi* ar fi derivat romînesc de la *zahăr* (deși același autor inserează în dicționar și pe *zăhări*, care prezintă tipul romînesc de derivare), sau gr. ζαχαρίζω, ζαχαρώνω. Mai probabilă mi se pare altă explicație. Verbele romanice împrumutate în grecește au terminația de aorist -άρισα, unde -αρ- este sufixul infinitivului în italienește. Cu aceste verbe a fost asimilat în romînește *zaharisi*, din cauză că, întîmplător, înainte de *-isi* se găsea aici un *-ar-*, care face parte din rădăcina grecească.

zălud, zăluzi, zăluzie

Zălud „smintit, prost", *zăluzi* „a-și pierde mintea", *zăluzie* „neghiobie", sînt toate atestate în Moldova. S-au dat următoarele explicații : TDRG, pentru *zălud*, v.sl. лѫдъ, s.-cr. *lud*, bg. *луд*, celelalte două cuvinte romînești fiind derivate de la *zălud*. CADE scoate pe *zălud* din bg. *залуден* (DU trimite la ceh. *zaludny* „înșelător". De adăugat că există în bulgărește și verbul *залудувам*, *залудявам* „încep să înnebunesc"). Scriban explică pe *zălud* prin v.sl. залѫдъ, bg. *залуден* „leneș", *залудно* „în zadar", iar pe *zăluzi* de la *zălud*. Nu este însă normal ca bg. *залуден* să devină în romînește *zălud* (trebuia să devină **zăludnic*), și, deoarece romîna nu are prefixul *ză-*, nu putem porni nici de la sl. *lud*. Pe de altă parte, verbul bulgăresc trebuia să devină *a zăludi*, nu *a zăluzi*. Un v. sl. залѫдъ nu e cunoscut de nicăieri. Am putea încerca să-l reconstruim pe baza derivatelor bulgărești și sîrbești, dar ar fi greu de explicat de ce reprezentantul acestei forme de sud apare numai în Moldova.

O soluție mai acceptabilă mi se pare următoarea: s-a împrumutat verbul sub forma normală *zăludi*, din acesta s-a format un adjectiv postverbal *zălud*, care la rîndul lui a influențat verbul sau chiar a dat naștere unui nou verb denominativ *a zăluzi*.

zăpăci

Acest verb a rămas pînă acum fără etimologie. DU trimite la un pol. *zapodziać* „a rătăci", iar Scriban îl consideră format în slavă ca *opăci* „a întoarce", „a împiedica" (pentru alte înțelesuri, vezi „Limba romînă", 1961, p. 130 și 131). Într-adevăr, cuvîntul este în mod vizibil de origine slavă, cu prefixul *za-* și cu caracteristica infinitivală *-iti*. Singurul tip care poate explica rădăcina *pak-* este adverbul пакъ, пакы, опако „din nou", „iarăși", la origine „în sens contrar" (Meillet, *Etudes sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux slave*, Paris, 1902, p. 283). Am putea eventual să ne gîndim la bg. *изопачавам*, s.-cr. *izopačiti se* „a (se) întoarce pe dos", dar subsistă dificultăți formale și de conținut. Dacă pornim de la derivatul v.sl. пакость „pacoste", la origine „tortură", adică „sfîșiere", sens înregistrat de Miklosich („περισπασμός, distractio") și ne aducem aminte de paralela latină *distractus* „tras în diferite părți", adică pe de o parte „sfîșiat" și pe de altă parte „distrat", atunci legătura lui *zăpăci* cu *pacoste* s-ar putea înțelege.

zori

Substantivul romînesc *zori* este explicat prin v.sl. зоры sau prin bg. *зора*. Cum se explică însă terminația romînească și accentul? TDRG pornește de la pluralul bg. *зори*, dar acesta e accentuat pe finală. Se pune apoi problema genului: TDRG consideră ca normală forma feminină și nerecomandabilă pe cea masculină; dicționarele recente recomandă forma masculină. Toate acestea trădează o origine ceva mai complicată. Scriban e mai aproape de adevăr cînd trimite la expresia bulgară *v zorĭ*, numai că aceasta este în realitate *в зорú* „în zori".
Cred că soluția este următoarea: trebuie să pornim de la genitivul plural, mult folosit în vechea slavă (зоръ) din cauza prepozițiilor și a construcției unor verbe: до зоръ „pînă în

zori", прѣждє зорь „înainte de zori", от зорь „din zori", ждати зорь „a aştepta zorile". Dacă în romîneşte s-a introdus, ca formă nedeclinabilă, *zori*, aceasta a putut fi treptat introdusă în sintaxa noastră la celelalte cazuri, i s-au putut fabrica formele articulate, şi aici a fost nevoie să se aleagă un gen, asupra căruia diversele regiuni ale ţării (poate în expresii diferite) nu au căzut încă de acord în întregime.

LISTA PRESCURTĂRILOR

ALLG : *Archiv für lateinische Lexikographie und Grammatik*, Leipzig, 1884—1908.

БЕР *Български етимологичен речник*, Sofia, 1962.

BL : „Bulletin linguistique", Bucureşti, 1933—1948.

BPh : „Buletinul Institutului de filologie romînă «Alexandru Philippide»" Iaşi, 1934—1945.

BSL : *Bulletin de la Société de Linguistique de Paris*, Paris, 1871—.

Bárczi : Bárczi Géza, *Magyar szófejtő szótár*, Budapest, 1941.

Beaulieux : Léon Beaulieux, *Grammaire de la langue bulgare*, Paris, 1933.

Berneker : Erich Berneker, *Slavisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1908—1913 (plus o fasciculă fără dată).

Brighenti : Eliseo Brighenti, *Dizionario greco moderno-italiano*, Λεξικὸν Νεοέλληνο-'Ιταλικόν, Milano, 1927.

CADE : *Dicționarul Enciclopedic ilustrat „Cartea Romînească"*, Partea I, *Dicționarul limbii romîne din trecut și de astăzi* de I. - A. Candrea, Bucureşti, 1931.

CDDE : *Dicționarul etimologic al limbii romîne, elementele latine*, de I.-A. Candrea, Ov. Densusianu, Bucureşti, 1907.

CV : „Cum vorbim", Bucureşti, 1949—1952.

Capidan, *Aromînii* : Th. Capidan, *Aromînii, Dialectul aromîn, studiu lingvistic*, Bucureşti, 1932.

DA : *Academia Romînă, Dicționarul limbii romîne*. Bucureşti, 1913—1949.

DI : *Dicționar invers*, Bucureşti, 1957.

DLRLC : *Dicționarul limbii romîne literare contemporane*, Bucureşti, 1955—1957.

DLRM : *Dicționarul limbii romîne moderne*, Bucureşti, 1958.

DR: „Dacoromania", Buletinul Muzeului limbii romîne, Cluj, 1921—1948.

DU: L. Şăineanu, *Dicționar universal al limbii romîne*, Craiova, 1896.

Dahl: Вл. Даль, *Толковый словарь живого великорусского языка*, Moscova, 1955.

FP: Al. Graur, *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii romîne*, Bucureşti, 1954.

GN: *Graiul nostru*, texte din toate părțile locuite de romîni, publicate de I.-A. Candrea, Ov. Densusianu, Th. D. Sperantia, Bucureşti, 1906—1908.

GS: „Grai şi suflet", Bucureşti, 1924—1937.

Grincenko: Б. Д. Гринченко, *Словарь украинского языка*, Kiev, 1907—1909.

H.: *Răspunsuri la Chestionarul lingvistic trimis de B. P. Hasdeu* (nepublicate; citez după DA).

HdLR: Ovide Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, vol. I, Bucarest, 1929; vol. II, Paris, 1914—1938.

ILR: Al. Rosetti, *Istoria limbii romîne*, Bucureşti, voi. I—III în edițiile noi, 1960—1962.

Iorgu Iordan, *Nume de locuri*: Iorgu Iordan, *Nume de locuri romîneşti în Republica Populară Romînă*, Bucureşti, 1952.

Iorgu Iordan, *Stilistica*: Iorgu Iordan, *Stilistica limbii romîne*, Bucureşti, 1944.

Jb.: *Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache*, Leipzig, 1894—1921.

Lex. Reg.: *Lexic regional*, Bucureşti, 1960.

Lokotsch: K. Lokotsch, *Etymologisches Wörterbuch der Europäischen... Wörter orientalischen Ursprungs*, Heidelberg, 1927.

MCD: *Materiale şi cercetări dialectale*, Bucureşti, 1960.

MRIW: *Mitteilungen des Rumänischen Instituts an der Universität Wien*, Heidelberg, 1914.

Mihăilă: G. Mihăilă, *Împrumuturi vechi sud-slave în limba romînă*, Bucureşti, 1960.

Miklosich: Fr. Miklosich, *Lexicon Palaeoslovenico-graeco-latinum*, Vindobonae, 1862—1865.

Meyer-Lübke, *Gramm.*: W. Meyer-Lübke, *Grammaire des langues romanes*, Paris, 1890—1900.

Nom d'agent: A. Graur, *Nom d'agent et adjectif en roumain*, Paris, 1929.

PEW: S. Puşcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*, Heidelberg, 1905.

Panțu: Z. C. Panțu, *Plantele cunoscute de poporul romîn*, Bucureşti, 1906.

Pascu, *Suf.* : G. Pascu, *Sufixele romîneşti*, Bucureşti, 1916.

Primii dram. : *Primii noştri dramaturgi*, ed. Al. Niculescu, Bucureşti, 1956.

REW : W. Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1935.

РСБКЕ : *Речник на съвременния български книжовен език*, Sofia, 1955—1959.

Ronzevalle : Louis Ronzevalle, *Les emprunts turcs dans le grec vulgaire de Roumélie*, Paris, 1912.

SCL : „Studii şi cercetări lingvistice", Bucureşti, 1950—.

SG : *Studii de gramatică*, I—III, 1956—1961, Bucureşti.

SLG : Al. Graur, *Studii de lingvistică generală*, Bucureşti, 1960.

SMFC : *Studii şi materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba romînă*, I—II, Bucureşti, 1959—1960.

Scriban : August Scriban, *Dicţionaru limbii romîneşti*, Iaşi, 1939.

Semcinski : С. В. Семчинський, *Лексичні запозичення з російської та української мов у румунський мові*, Kiev, 1958.

ŞIO : L. Şăineanu, *Influenta orientală asupra limbii şi culturii romîne*, Bucureşti, 1900.

Şez. : *Şezătoarea*, Fălticeni, 1892—.

TDRG : H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, Bukarest, 1903—1926.

Teaha : T. Teaha, *Graiul din Valea Crişului Negru*, Bucureşti, 1961.

Uşakov : Д. Н. Ушаков, *Толковый словарь русского языка*, Moscova, 1935—1940.

Wendt : H. F. Wendt, *Die türkischen Elemente im Rumänischen*, Berlin, 1960.

ZRPh : *Zeitschrift für romanische Philologie*, Halle, 1876—.

INDICE DE CUVINTE

Întocmit de

IOANA DIACONESCU

ALBANEZĂ

AROMÎNĂ

BASCĂ

BULGARĂ

MAGHIARĂ

MEGLENO-ROMÎNĂ

POLONĂ

F

G

H

I

Î

J

L

M

Ţ

U

V

Z

RUSĂ

A

Б

SÎRBO-CROATĂ

VECHE SLAVĂ

CUPRINSUL

Redactor responsabil: VERONICA GANĂ
Tehnoredactor: ION GHICA

Dat la cules 10.09.1962. Bun de tipar 18.01.1963. Apărut 1963. Tiraj 4500 ex. broşate. Hîrtie semivelină de 65 g/m², 16/610 × 860. Coli editoriale 10,30. Coli de tipar 12 1/4. A 0750/1962. C.Z. pentru bibliotecile mari 459-54 C.Z. pentru bibliotecile mici 4 R-5

Întreprinderea Poligrafică nr. 2, str. Brezoianu nr. 23-25,
Bucureşti, R.P.R. Comanda nr. 4002

Lei 5,15